

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Vitaal, dynamisch, maar toch kwetsbaar? Een onderzoek naar de ontwikkelingen van het maatschappelijk middenveld in Amsterdam

Vermeulen, F.; Brünger, M.; van de Walle, R.

Publication date

2010

Document Version

Final published version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Vermeulen, F., Brünger, M., & van de Walle, R. (2010). *Vitaal, dynamisch, maar toch kwetsbaar? Een onderzoek naar de ontwikkelingen van het maatschappelijk middenveld in Amsterdam*. (IMES Reports Series). Instituut voor Migratie en Etnische Studies (IMES).

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

IMES-Institute for Migration and Ethnic Studies

Vitaal, dynamisch maar toch kwetsbaar?

Een onderzoek naar de ontwikkelingen van het
maatschappelijk middenveld in Amsterdam

Floris Vermeulen Martijn Brünger & Robert van de Walle
April 2010

IMES Reports Series
IMES Amsterdam

In opdracht van de Dienst Maatschappelijke Ontwikkeling (DMO) en
Platform Amsterdam Samen (PAS), Gemeente Amsterdam

UITGANGSPUNTEN ONDERZOEK	3
SAMENVATTING BELANGRIJKSTE ONDERZOEKSRESULTATEN	6
<i>SITUATIE IN DE STAD.....</i>	<i>6</i>
<i>SITUATIE IN DE STADSDELEN .....</i>	<i>7</i>
<i>SITUATIE MIGRANTENGROEPEN .....</i>	<i>8</i>
<i>RELATIE LOKALE OVERHEID EN MAATSCHAPPELIJK MIDDENVELD .....</i>	<i>11</i>
<i>OPZET RAPPORT .....</i>	<i>11</i>
HOOFDSTUK 1 INTRODUCTIE. THEMA EN ONDERZOEKSOPZET	13
1.1. <i>DISCUSSIES ROND MAATSCHAPPELIJK MIDDENVELD EN SOCIAAL KAPITAAL.....</i>	<i>13</i>
1.2. <i>HET MEETBAAR MAKEN VAN DE VITALITEIT VAN HET MAATSCHAPPELIJK MIDDENVELD.....</i>	<i>16</i>
1.3. <i>GEMEENSCHAPPELIJKE EN INDIVIDUELE FACTOREN DIE BEVORDERLIJK ZIJN VOOR PARTICIPATIE IN HET MAATSCHAPPELIJK MIDDENVELD.....</i>	<i>18</i>
1.4. <i>OPZET VAN HET ONDERZOEK.....</i>	<i>20</i>
1.5. <i>DE BESTANDEN .....</i>	<i>21</i>
HOOFDSTUK 2. DE ONTWIKKELING VAN HET MAATSCHAPPELIJK MIDDENVELD IN AMSTERDAM.	23
2.1. <i>INTRODUCTIE .....</i>	<i>23</i>
2.2. <i>ORGANISATIEGRAAD .....</i>	<i>24</i>
2.3. <i>EEN MOGELIJK VERKLARINGSMODEL.....</i>	<i>28</i>
2.4. <i>TYPE ORGANISATIES .....</i>	<i>30</i>
2.5. <i>NETWERKEN TUSSEN BESTUURSLEDEN.....</i>	<i>38</i>
2.6. <i>KENMERKEN VAN BESTUURSLEDEN .....</i>	<i>41</i>
<i>BELANGRIJKSTE ONDERZOEKSRESULTATEN .....</i>	<i>45</i>
HOOFDSTUK 3 MIGRANTENORGANISATIES IN AMSTERDAM	46
3.1. <i>AANTALLEN MIGRANTENORGANISATIES IN AMSTERDAM.....</i>	<i>46</i>
3.2. <i>NETWERKEN MIGRANTENORGANISATIES .....</i>	<i>51</i>
3.3. <i>MINDER ISOLATIE, MAAR WEL GROTE MATE VAN SEGREGATIE .....</i>	<i>51</i>
3.4. <i>BESTUURSLEDEN MIGRANTENORGANISATIES .....</i>	<i>52</i>
3.5. <i>TWEEDE GENERATIE .....</i>	<i>53</i>
<i>BELANGRIJKSTE ONDERZOEKSRESULTATEN .....</i>	<i>56</i>
HOOFDSTUK 4 PARTICIPATIE MIGRANTENJONGEREN IN MAATSCHAPPELIJKE ORGANISATIES	57
4.2. <i>SPORTORGANISATIES.....</i>	<i>60</i>
4.3. <i>RELIGIEUZE ORGANISATIES .....</i>	<i>61</i>
4.4. <i>CULTURELE ORGANISATIES .....</i>	<i>62</i>
<i>BELANGRIJKSTE ONDERZOEKSRESULTATEN .....</i>	<i>63</i>
HOOFDSTUK 5 DE RELATIE TUSSEN LOKALE OVERHEID EN MAATSCHAPPELIJK MIDDENVELD.....	64
5.1. <i>BETROKKENHEID VAN ORGANISATIES BIJ STADSDEEL EN CONTACT MET LOKALE OVERHEID .....</i>	<i>66</i>
5.2. <i>STRUCTURELE OF EENMALIGE SUBSIDIES? .....</i>	<i>69</i>
5.3. <i>RELATIE STADSDELEN EN MIGRANTENORGANISATIES .....</i>	<i>71</i>
<i>BELANGRIJKSTE ONDERZOEKSRESULTATEN .....</i>	<i>77</i>
NAWOORD.....	78
LITERATUURLIJST.....	81
APPENDIX	84

Uitgangspunten onderzoek

Het Amsterdamse beleid ten aanzien van het lokale maatschappelijk middenveld is in de afgelopen tien jaar sterk veranderd. Kort samengevat zijn de belangrijkste ontwikkelingen dat van organisaties verwacht wordt dat ze professioneler opereren (bestuurlijk en financieel worden er hogere eisen gesteld), dat het moeilijker is geworden om een organisatiesubsidie te ontvangen (die worden grotendeels vervangen door activiteitensubsidies) en dat migrantenorganisaties minder makkelijk subsidie krijgen voor activiteiten die specifiek gericht zijn op één etnische doelgroep. In het 'oude' doelgroepenbeleid was het gebruikelijk dat migrantenorganisaties konden rekenen op relatief veel steun en geld vanuit het minderhedenbeleid. De overheid ging er vanuit dat migrantenorganisaties een belangrijke bijdrage konden leveren aan het verbeteren van de achterstandspositie van hun etnische achterban. Het 'nieuwe' diversiteitsbeleid heeft gebroken met deze traditie, het minderhedenbeleid zou er voor zorgen dat de verschillen tussen groepen en achterstanden alleen maar bestendig worden. Binnen het diversiteitsbeleid kan en mag diversiteit gekoesterd worden, dit mag echter niet op collectief niveau gebeuren. Met andere woorden, groepsidentiteiten worden door de overheid zo min mogelijk als vertrekpunt gekozen voor beleid (Vermeulen 2008). Organisaties van migrantengroepen worden bij uitstek beschouwd als representanten van dit collectieve niveau en kunnen derhalve niet meer of veel minder op politieke en financiële steun rekenen. Organisaties waarbij bestuursleden met verschillende etnische achtergronden met elkaar samenwerken worden daarentegen juist gezien als teken van integratie en kunnen zich verheugen op meer politieke en financiële steun (Vermeulen en Plaggenborg 2009).

Vanuit wetenschappelijke hoek heeft deze beleidsverandering de nodige kritiek gekregen. Zo stellen Fennema en Tillie (2004) dat het verdwijnen van de structurele subsidies er voor gezorgd heeft dat het sociaal kapitaal van migrantengroep, gemeten in het aantal organisaties en de netwerken tussen deze organisaties, verminderd is. Uitermark en Steenbergen (2006) stellen dat de veranderingen in het nieuwe subsidiebeleid er voor gezorgd hebben dat vooral de zwakkere groepen met weinig organisatiekracht niet kunnen voldoen aan de nieuwe eisen en daardoor veel te lijden hebben onder de veranderingen. Als voorbeeld noemen zij dat de Marokkaanse en Surinaamse gemeenschappen, die over het algemeen minder organisatiekracht hebben, door de veranderingen nog zwakker worden. De relatief goed georganiseerde Turkse gemeenschap daarentegen zou juist kunnen profiteren van de veranderingen, doordat ze beter in staat zijn in te spelen op de nieuwe situatie.

In dit onderzoek proberen we de mogelijke effecten van het veranderende subsidiebeleid te onderzoeken. Is het inderdaad zo dat het maatschappelijk middenveld of delen daarvan te lijden hebben onder de veranderingen en zo ja op welke manier? Het is echter heel moeilijk om direct de effecten van het beleid op het maatschappelijk middenveld te achterhalen. In zijn algemeenheid is het zeer ingewikkeld om de effecten van beleid te evalueren. We hebben er daarom voor gekozen om ons vooral te richten op hoe het maatschappelijk middenveld zich in Amsterdam de afgelopen jaren heeft ontwikkeld. Door heel nauwkeurig het maatschappelijk middenveld in kaart te brengen (2002-2007) hopen we een antwoord te kunnen geven op de vraag of er iets veranderd is en zo ja, wat is veranderd, waar en bij welke groepen zien we die veranderingen optreden? Daarnaast hebben we er voor gekozen om ons ook, of juist, te richten op de situatie in de stadsdelen, omdat het wetenschappelijke werk zich tot nu toe vooral gericht heeft op de situatie in de centrale stad, maar een groot deel van het beleid en de subsidies voor organisaties wordt uitgevoerd in de stadsdelen.

We vergelijken dus steeds de situatie in 2002 en 2007 en kijken ten aanzien van verschillende elementen of er veranderingen hebben plaatsgevonden en zo ja, of we die verandering kunnen relateren aan de veranderingen in het subsidiebeleid. Ten eerste doen we dat door heel precies het maatschappelijk middenveld in kaart te brengen (de aantallen stichtingen en verenigingen, de typen organisaties, en de netwerken tussen organisaties) in 2002 en 2007. We letten hierbij op drie niveaus; het maatschappelijk middenveld in de hele stad, het lokale maatschappelijk middenveld in de verschillende stadsdelen en het maatschappelijk middenveld van de drie grootste migrantengroepen in de stad en in de stadsdelen. We gebruiken hiervoor de volledige bestanden van de Kamer van Koophandel om een overzicht te geven en analyse te maken van alle geregistreerde stichtingen en verenigingen in de stad. Tot nu toe is er weinig tot geen empirisch onderzoek uitgevoerd dat zo nauwkeurig het maatschappelijk middenveld in kaart brengt. Door juist het hele veld in ogenschouw te nemen kunnen we zien wat, waar en bij wie er zaken veranderen en waar dat niet gebeurt. Ten tweede hebben we veel interviews en survey's gehouden met en onder bestuurleden en ambtenaren over de veranderingen in het maatschappelijk middenveld in de afgelopen jaren en de mogelijk veranderende relatie tussen lokale overheid en organisaties. Uiteraard was het hierbij onmogelijk om alle organisaties te spreken. Het bleek helaas zelfs niet mogelijk om een representatief beeld te krijgen van de situatie in de verschillende stadsdelen. Dit deel van het onderzoek dient daarom voornamelijk als illustratie en context voor de gevonden veranderingen in het eerste deel. Tenslotte hebben ook verschillende studenten onderzoek gedaan in stadsdelen voor projecten en scripties (Bijvoorbeeld in Bos en Lommer, Noord, ZuiderAmstel en Slotervaart). Een aantal van deze onderzoeken bleek heel bruikbaar om een beter begrip te krijgen van wat er zich nu in op meer

lokaal niveau heeft afgespeeld in de afgelopen jaren (zie bijvoorbeeld Plaggenborg 2008 en Vermeulen en Plaggenborg 2009).

In deze samenvatting zullen we ons vooral op het belangrijkste deel van het onderzoek richten, het in kaart brengen van het maatschappelijk middenveld in de stad, in de stadsdelen en onder de drie grootste migrantengroepen en het vergelijken van de situatie in 2002 met die in 2007.

Samenvatting belangrijkste onderzoeksresultaten

Situatie in de stad

Het maatschappelijk middenveld in Amsterdam blijkt zeer omvangrijk, vitaal en dynamisch te zijn. In 2002 stonden er 13.987 stichtingen en verenigingen bij de Kamer van Koophandel ingeschreven, vijf jaar later waren dat er 15.095.¹ In de onderzochte periode zijn er ruim 4.000 organisaties verdwenen en meer dan 5.200 nieuwe organisaties bijgekomen. Wat betreft de organisatiegraad in de stad is er in die vijf jaar echter weinig veranderd. In 2002 waren er ongeveer 19 stichtingen en verenigingen beschikbaar per 1000 inwoners, in 2007 is dat gestegen naar iets meer dan 20. Ook wat betreft het type organisaties in de stad is er op het eerste gezicht weinig veranderd, de meeste organisaties richten zich op kunst en cultuur (27%). Andere belangrijke categorieën zijn welzijn (13%), sport (7%) en ideële organisaties (5%). Dat was in 2002 zo en dat was vijf jaar later niet anders. Ten aanzien van algemene kenmerken van de netwerken tussen organisaties vonden we ook geen significante verschillen tussen 2002 en 2007. Ongeveer hetzelfde percentage van de organisaties in beide jaren kon gekarakteriseerd worden als geïsoleerd en dus zonder verbinding met andere organisaties.

De bestuursleden in Amsterdam zijn over het algemeen relatief vaak autochtone mannen van middelbare leeftijd en ze worden steeds ouder. In 2002 was de gemiddelde leeftijd van de bestuursleden 46,9 jaar en in 2007 was dat gestegen naar 48,1 jaar. Vrouwen komen we iets vaker tegen in de besturen van Amsterdamse verenigingen en stichtingen, maar ze zijn toch nog steeds duidelijk in de minderheid. In 2002 was 30 procent van de bestuursleden vrouw en in 2007 was dat percentage gestegen naar 32,7 procent. Tussen de stadsdelen zijn wat betreft leeftijd niet zulke grote verschillen.

Wat betreft het percentage vrouwelijke bestuursleden zien we tussen de stadsdelen duidelijke verschillen, door de tijd heen zijn deze verschillen echter niet waarneembaar. Vrouwelijke bestuursleden komen we vooral tegen in Oud-West, Centrum, Westerpark, Zeeburg, Oud-Zuid en ZuiderAmstel. Minder vrouwelijke bestuursleden zijn te vinden in de organisaties in Osdorp, Slotervaart en De Baarsjes. Stadsdelen waar relatief veel jongeren bestuurlijk actief zijn, zijn ZuiderAmstel, Centrum, Bos en Lommer en Geuzenveld-Slotermeer. In dat laatste stadsdeel is het opvallend dat meer dan 90 procent van de jonge bestuursleden een migratieachtergrond heeft (1^e of 2^e generatie). Ook in andere westelijke stadsdelen zien we een trend waarbij migrantenjongeren bestuurlijk actiever aan het worden zijn. Stadsdelen waar weinig jongeren zich bezig houden met het besturen van een stichting of vereniging zijn

---

¹ Exclusief financiële instellingen (zoals: financiële holdings, administratiekantoren, beleggingsinstellingen, ondernemingspensioenfondsen, zakelijke dienstverlening, etc.), in 2002 waren dat 3450 organisaties en in 2007 5632 organisaties.

Amsterdam-Noord en Zuidoost. In beide stadsdelen is het percentage bestuursleden onder de 30 jaar tussen 2002 en 2007 sterk gedaald. Maar over het algemeen vinden we ook op dit gebied voor heel Amsterdam weinig verschil tussen 2002 en 2007.

De conclusie voor het Amsterdamse maatschappelijk middenveld als geheel luidt dan ook dat we hier geen effecten (en dus ook geen negatieve) effecten hebben kunnen ontdekken van het veranderende subsidiebeleid.

Situatie in de stadsdelen

Als we naar de situatie in de stadsdelen kijken dan zien we over het algemeen vooral verschillen tussen stadsdelen en veel minder verschil door de tijd heen, al zijn ook door de tijd heen wel een paar interessante ontwikkelingen waar te nemen.

Wat betreft de verschillende kenmerken van het maatschappelijk middenveld die we in dit onderzoek bekeken hebben (organisatiedichtheid, verenigingsdichtheid, type organisaties, bestuursnetwerken organisaties), kunnen we voor zowel 2002 als 2007 de volgende vierdeling maken tussen de stadsdelen:

1. Bovengemiddeld ontwikkeld maatschappelijk middenveld:
Centrum, ZuiderAmstel, Oud-Zuid, Oud-West en Oost-Watergraafsmeer.
2. Gemiddeld ontwikkeld maatschappelijk middenveld:
Westerpark, Zuidoost, Slotervaart en Zeeburg.
3. Onder gemiddeld ontwikkeld maatschappelijk middenveld:
Amsterdam-Noord, De Baarsjes, Bos en Lommer en Osdorp.
4. Sterk onder gemiddeld ontwikkeld maatschappelijk middenveld:
Geuzenveld-Slotermeer

Twee opmerkingen moeten bij deze vierdeling gemaakt worden:

Ten eerste zijn het zoals verwacht de rijkere stadsdelen, met een hoog percentage hogeropgeleiden, waar we de meeste organisaties vinden. Dat behoeft geen verbazing te wekken aangezien uit vrijwel elk onderzoek (ook uit dit onderzoek) blijkt dat het vooral welgestelde, hoger opgeleide mannen van middelbare leeftijd zijn, die actief zijn in het maatschappelijk middenveld. Deze groep is vooral te vinden in de vijf stadsdelen in de eerste categorie. Behalve dat hier de meeste organisaties gevestigd zijn, vinden we hier bovendien ook veel organisaties die gericht zijn op recreatie, kunst en cultuur en het

behartigen van de belangen van doelgroepen. Welvaart blijkt in 2002 en 2007 een van de belangrijkste factoren te zijn die de organisatiegraad verklaart. De mate waarin buurten of stadsdelen etnisch divers zijn blijkt voor de algehele organisatiegraad van buurt of stadsdeel geen significante (negatieve) invloed te hebben, in tegenstelling tot wat we volgens het recente Amerikaanse onderzoek van Putnam (2007) zouden kunnen verwachten. Hij vond in dit onderzoek in Amerikaanse steden een negatief verband tussen etnische diversiteit en sociaal kapitaal, wat betreft de organisatiegraad hebben we dat verband voor Amsterdam niet gevonden (zie bijvoorbeeld het vitale maatschappelijke middenveld in diverse stadsdelen zoals Slotervaart, Zuidoost en Zeeburg en het minder vitale maatschappelijk middenveld in het homogener Amsterdam-Noord). Voor 2007 vonden we overigens wel een negatief significante invloed van etnische diversiteit op het percentage vrije tijdsverenigingen in de buurt (in 2002 was dit verband er nog niet). Dat wil zeggen dat er in etnisch diverse buurten significant minder verenigingen zijn die activiteiten organiseren op het gebied van sport, ontspanning, recreatie en vermaak, ook als we controleren voor het gemiddelde welvaartsniveau van de buurt.

Ten tweede heeft de groei in het aantal stichtingen en verenigingen tussen 2002 en 2007 vooral plaatsgevonden in juist die stadsdelen waar de organisatiegraad in 2002 laag was (Bos en Lommer (+ 54%), De Baarsjes (+ 19%), Amsterdam-Noord (+ 17%), Geuzenveld-Slotenmeer (+13 %) en Osdorp (+ 17%). In de stadsdelen ZuiderAmstel (-1,5%), Oud-Zuid (-1%), Oud-West (-0,5%) en Centrum (-1%) daalde de organisatiegraad echter. De stadsdelen die de grootste achterstand laten zien in de aantallen organisaties en in de netwerken tussen de organisaties lopen hun achterstand dus gedeeltelijk in, hoewel dat uiteindelijk niet leidt tot significante veranderingen in de vierdeling, die blijft voor 2002 hetzelfde als voor 2007.

Voor de stadsdelen vinden we dus ook weinig veranderingen tussen 2002 en 2007. Als we al veranderingen vinden dan zijn dit vooral positieve veranderingen (de groei van het aantal stichtingen en verenigingen zit vooral in stadsdelen die in 2002 het slechts scoorde op het gebied van organisatiegraad).

Situatie migrantengroepen

Hoewel het percentage allochtonen in Amsterdam tussen 2002 en 2007 stijgt, daalde het percentage migrantenorganisaties in de stad. Voor een deel zou dit verklaard kunnen worden door de komst van organisaties van de tweede generatie (die in dit onderzoek als 'Nederlandse' organisaties worden gezien, aangezien we uitgaan van de geboortelanden van bestuursleden), maar dit lijkt niet erg waarschijnlijk. Voor de Turkse en Marokkaanse groepen hebben we

namelijk ook gekeken naar organisaties van de tweede generatie en die aantallen zijn en blijven heel laag in zowel 2002 als 2007.

Het is vooral de Marokkaanse gemeenschap die relatief weinig organisaties heeft. Het netwerk tussen Marokkaanse organisaties is echter groter en omvattender dan bij de andere grote migrantengroepen (en dat is vooral een verschil met de jaren '90). Als we naar de situatie in de stadsdelen kijken, dan zien we ook hier met name een afname van het aantal Marokkaanse organisaties, terwijl we bij de Turkse en Surinaamse gemeenschap een veel minder grote of zelfs geen daling zien. In 2002 zien we in 8 stadsdelen een ondervertegenwoordiging van Marokkaanse organisaties (het percentage Marokkaanse organisaties is in deze stadsdelen significant lager dan het percentage Marokkaanse inwoners). In 2007 is de ondervertegenwoordiging in vrijwel elk stadsdeel zichtbaar, bovendien daalde in dit jaar in een aantal stadsdelen met een grote Marokkaanse gemeenschap (Osdorp, Bos en Lommer en Geuzenveld) het percentage Marokkaanse organisaties aanzienlijk. Bij de Surinamers zien we 2 stadsdelen met een oververtegenwoordiging aan Surinaamse organisaties en 7 stadsdelen met een ondervertegenwoordiging, dat blijft hetzelfde in 2007. Voor de Turken zien we in 2002 4 stadsdelen met een oververtegenwoordiging aan Turkse organisaties en 3 stadsdelen met een ondervertegenwoordiging, in 2007 vinden we 3 stadsdelen voor beide typen.

Met andere woorden, wat betreft de aantallen organisaties zien we inderdaad dat de zwakker georganiseerde Marokkaanse gemeenschap verder terrein verliest tussen 2002 en 2007. Wat betreft de netwerken tussen organisaties zien we geen verschil tussen 2002 en 2007.

Wat verder opvalt als we de situatie van het maatschappelijk middenveld in Amsterdam bekijken ten aanzien van bestuurlijke netwerken is de hoge mate van segregatie. Let wel, het gaat hierbij niet om allerlei vormen van informele en formele samenwerkingsverbanden, die er wel degelijk zijn tussen de organisaties van verschillende bevolkingsgroepen. Wij hebben segregatie gemeten naar aanleiding van de bestuursverbindingen tussen organisaties. In hoeverre is er overlap tussen bestuursleden van organisaties, en als dat zo is, welke organisaties worden dan met elkaar verbonden? Organisaties van de verschillende bevolkingsgroepen hebben voor het overgrote deel een verbinding met organisaties uit dezelfde bevolkingsgroep en veel minder met organisaties uit andere groepen. Het percentage verbindingen met organisaties uit dezelfde groep is nauwelijks afgenomen en bij de Turken zelfs gestegen van 81 procent naar 86 procent. Anders gezegd, we zien veel *bonding* en weinig *bridging* sociaal kapitaal in Amsterdam op het gebied van de bestuursnetwerken. Al moet hier wel opgemerkt worden dat er in bepaalde stadsdelen wel degelijk meer organisaties bestuurd worden door mensen uit verschillende bevolkingsgroepen (in dit onderzoek aangeduid als 'multi' organisaties). De stadsdelen Zuidoost, Oud-West, Slotervaart, Geuzenveld-Slotermeer, Bos en

---

Lommer en De Baarsjes de meeste ‘multi’ organisaties hebben (organisaties waarbij bestuursleden van verschillende nationaliteiten met elkaar besturen). Dit ‘type’ organisatie komt bovendien in alle stadsdelen, behalve Westerpark, in 2007 vaker voor dan in 2002. Vooral in Oud-West (veel verschillende Europese nationaliteiten) en Geuzenveld-Slotermeer (veel gemengd Turkse en Marokkaanse- Nederlandse besturen) zien we een grote toename van organisaties waarbij mensen uit verschillende etnische groepen met elkaar samenwerken.

Met andere woorden, wat betreft *bridging* sociaal kapitaal zien we weinig verandering tussen 2002 en 2007. Ondanks het feit dat de lokale overheid intensief heeft geprobeerd organisaties van verschillende bevolkingsgroepen met elkaar te laten samen werken zien we dat niet terug in de bestuursnetwerken tussen organisaties. Wel zien we in vrijwel alle stadsdelen een lichte stijging van het percentage organisaties waarbij bestuursleden van verschillende etnische achtergronden met elkaar samenwerken binnen één organisatie, maar nergens is dit percentage hoog te noemen. Het beleid heeft zich overigens nooit op de besturen van organisaties gericht, maar op de activiteiten en samenwerkingsverbanden tussen organisaties. Die samenwerkingsverbanden zijn er wel degelijk, maar hebben dus (nog) niet geleid tot meer formele bestuurssamenwerking.

Wat betreft de organisaties van migranten zien we wel een aantal negatieve ontwikkelingen tussen 2002 en 2007. Ten eerste blijkt het percentage migrantenorganisaties in zijn algemeenheid gedaald te zijn, terwijl het percentage allochtonen in de stad gestegen is. Ten tweede blijkt het Amsterdamse maatschappelijk middenveld sterk gesegregeerd te zijn (als het gaat om formele bestuursnetwerken). We vinden vooral *bonding* en weinig *bridging* sociaal kapitaal en dit veranderd tussen 2002 en 2007 niet of nauwelijks ondanks de intensieve pogingen vanuit het beleid om hier iets aan te doen. De positieve ontwikkeling die we op dit gebied hebben kunnen vaststellen is de lichte stijging van het percentage organisaties waarbij het bestuur bestaat uit mensen met verschillende etnische achtergronden.

Ten aanzien van de aantallen migrantenorganisaties in de stadsdelen zien we dat de verwachting van Uitermark en Steenbergen uitkomt. Het is vooral de minder goed georganiseerde Marokkaanse gemeenschap die tussen 2002 en 2007 een verdere verslechtering ziet van het aantal Marokkaanse organisaties in de verschillende stadsdelen. De verwachting van Fennema en Tillie lijkt echter niet uit te komen. We zien geen veranderingen in de netwerken van de verschillende migrantengroepen.

Relatie lokale overheid en maatschappelijk middenveld

Wat betreft het laatste onderdeel van het onderzoek, de relatie tussen lokale overheid en maatschappelijk middenveld, hebben we gevonden dat de meeste stichtingen en verenigingen in Amsterdam zich met zaken bezig houden die zich buiten het stadsdeel of zelfs buiten de stad afspelen. Deze organisaties hebben in de regel weinig behoefte aan contact met de lokale overheid, de relatie met deze organisaties is dan ook minimaal en er zijn weinig redenen om hier verandering in aan te brengen. Verder bleken grotere organisaties beter bekend te zijn met subsidieregelingen dan de kleinere organisaties. Deze grotere organisaties zijn vaak afhankelijker van de overheid voor het voortbestaan van hun organisatie dan kleinere organisaties die met kleinere budgetten werken. Aan de andere kant hebben deze grotere organisaties vaak ook meer te bieden voor de lokale overheid als het gaat om het bereiken en activeren van een bepaalde achterban. Het is dan ook niet onverwachts dat de contacten tussen de lokale overheid en de grotere meer professionele organisaties intensiever en gestructureerder zijn dan die tussen de lokale overheid en kleine organisaties. Veel kleinere organisaties geven wel regelmatig aan dat ze meer steun van de overheid zouden willen krijgen. Vooral waar het gaat om het verkrijgen en het verantwoorden van subsidies is er behoefte aan contact en ondersteuning vanuit de lokale overheid.

Het contact tussen de lokale overheid en het maatschappelijk middenveld lijkt door het opkomen van activiteiten- en bewonerssubsidies wel enigszins onder spanning komen te staan. Veel organisaties hebben het met het deels verdwijnen van de structurele organisatiesubsidies het gevoel gekregen dat ook de waardering van de lokale overheid voor deze organisaties, die vaak al heel lang actief zijn in de buurten en stadsdelen, langzaam aan het verdwijnen is.

Daarnaast voelen veel zelforganisaties van migranten zich onzeker over wat de lokale overheid met zelforganisaties wil. De druk vanuit de overheid tot samenwerking met andere organisaties en het niet of minder snel financieren van activiteiten en organisaties die zich richten op een duidelijk en specifiek etnische achterban, heeft er bij sommige zelforganisaties voor gezorgd dat ook zij de waardering van de overheid soms missen. Bovendien maken ze zich zorgen om hun etnische achterban die vaak niet vertegenwoordigd wordt door andere organisaties en ook geen gebruik maakt van de activiteiten van andere stichtingen en verenigingen.

Opzet rapport

In het eerste hoofdstuk van dit rapport zal een beschrijving gegeven worden van het thema (maatschappelijk middenveld) en de opzet van het onderzoek.

In het tweede hoofdstuk zal een algemeen beeld geschetst worden van het maatschappelijk middenveld in Amsterdam en de stadsdelen. Achtereenvolgens worden aantallen, organisatiegraad, typen, netwerken tussen organisaties en kenmerken van bestuursleden besproken. In het derde hoofdstuk zal speciaal gekeken worden naar de organisaties van migranten in de stad en de verschillende stadsdelen. Het vierde hoofdstuk behandelt de leden van de organisaties, met speciale aandacht voor de situatie in de verschillende stadsdelen en de participatie van de tweede generatie Turkse en Marokkaanse jongeren in Amsterdam. Het afsluitende hoofdstuk zal tenslotte ingaan op de relatie tussen de lokale overheid (stadsdelen) en organisaties. Ontwikkelingen in het subsidiebeleid en de gevolgen daarvan voor het maatschappelijk middenveld zullen in dit hoofdstuk centraal staan. We eindigen het rapport met een nawoord, waarin we onze visie geven op de belangrijkste ontwikkelingen die we in dit onderzoek gevonden hebben.

Hoofdstuk 1 Introductie. Thema en Onderzoeksopzet

1.1. Discussies rond maatschappelijk middenveld en sociaal kapitaal

Er is de laatste jaren veel belangstelling voor het maatschappelijk middenveld onder politici, beleidsmakers en wetenschappers. Vanuit verschillende invalshoeken beargumenteren zij dat verenigingen en stichtingen een essentiële rol spelen in onze samenleving. Bijvoorbeeld als schakel tussen burgers en overheid of als middel om welzijn en leefbaarheid te verhogen (Hurenkamp, Tonkens & Duyvendak 2006). Ook zorgt het middenveld voor veel voorzieningen die er anders simpelweg niet zouden zijn, of die voor minder mensen bereikbaar zouden zijn (Van Daal 2001:14). Verder is aangetoond dat het bestaan van een dicht netwerk van verenigingen en organisaties in een buurt bevorderlijk is voor politieke participatie, collectieve acties, acties om geld in te zamelen voor een goed doel, protestbijeenkomsten om de leefbaarheid van een buurt te behouden, of feestelijke bijeenkomsten om gemeenschapszin te vieren. De aantallen organisaties en de netwerken tussen de organisaties zijn hierbij van het allergrootste belang (Fennema en Tillie 2001; Sampson e.a. 2005). Buurtbewoners, vooral in achterstandswijken, lijden vaak onder een lage kwaliteit van het lokale maatschappelijk middenveld. Het gebrek aan laagdrempelige mogelijkheden voor verschillende buurtbewoners om elkaar te ontmoeten is direct van invloed op de leefbaarheid van een buurt (Schlozman e.a. 2005; WRR 2005; Metaal, Denoij en Duyvendak 2006).

Wetenschappers hebben geprobeerd het belang van het maatschappelijk middenveld op een theoretische manier te verklaren en te analyseren. Een voorbeeld van een veelbesproken benadering op dit gebied zijn de ideeën van de Amerikaanse politicoloog Robert Putnam (Putnam 1994; 2000). Putnam spreekt over het begrip “sociaal kapitaal”. Mensen die met elkaar verbonden zijn via bijvoorbeeld een vrijwilligersorganisatie kunnen door middel van dat netwerk doelen bereiken die iemand alleen niet kan verwezenlijken. Zulke doelen zijn niet alleen gezelligheid en wederzijds contact, maar ook het krijgen van advies of het lobbyen bij de gemeente voor een bepaald belang. De normen van vertrouwen en solidariteit die bij een netwerk horen fungeren dus als een vorm van kapitaal: net als financieel kapitaal stellen ze burgers in staat om hun plannen te verwezenlijken. Van individuen, groepen, organisaties, maar ook buurten en steden kan gezegd worden dat ze in meer of mindere mate sociaal kapitaal bezitten.

Putnam onderscheidt twee vormen van sociaal kapitaal: *bonding social capital*, waarbij het vooral gaat om contacten binnen een bepaalde groep (bijvoorbeeld

etnische of religieuze groepen), en *bridging social capital* waarbij contacten tussen verschillende groepen worden gelegd. Volgens Putnam hebben beide vormen van sociaal kapitaal een positief effect op de hele gemeenschap: sociaal kapitaal stimuleert het vertrouwen over de gehele linie, waardoor de democratie beter functioneert en het welzijn van mensen stijgt. Het onderlinge vertrouwen en de netwerken die gecreëerd worden door de organisaties uit het maatschappelijk middenveld zijn een belangrijke bron van sociaal kapitaal (Fennema e.a. 2000:14). Onderzoek doen naar het verenigingsleven en maatschappelijk middenveld in een stad is dus een manier om het kapitaal van een stad of stadsdeel te meten, en daarnaast om te kijken in hoeverre alle burgers kunnen profiteren van de positieve effecten van sociaal kapitaal.

Een thema dat een centrale rol speelt in het onderzoek naar het maatschappelijk middenveld zijn de zelforganisaties van migranten, die zich richten op een specifieke etnische achterban. Als sociaal kapitaal zo een grote rol speelt bij hoe mensen actief in de samenleving staan en in contact komen met hun medeburgers en de overheid, dan is de hoeveelheid sociaal kapitaal van migrantengroepen een belangrijke graadmeter voor de mate van integratie en participatie. Hierbij is er in het bijzonder discussie over de vraag of zulke zelforganisaties vooral voor *bonding social capital* zorgen, en dus misschien de integratie van migranten belemmeren omdat de nadruk op de eigen kring ligt, of voor *bridging social capital* doordat leden gestimuleerd en geholpen worden om actief te participeren in de Nederlandse maatschappij, en dus ook contacten te leggen buiten de eigen groep.

Onderzoek wijst uit dat zelforganisaties de potentie hebben om voor beide soorten sociaal kapitaal te zorgen. Betrokkenheid bij een zelforganisatie van een etnische minderheid kan naast *bonding* sociaal kapitaal, binnen de eigen etnische groep, óók voor *bridging* kapitaal zorgen, bijvoorbeeld in de vorm van actieve politieke participatie (Vermeulen & Berger 2008; Mc Kenzie 2008). Een voorbeeld hiervan is het feit dat maatschappelijke organisaties en verenigingen een controlerende rol vervullen ten opzichte van de overheid; leden van organisaties zijn directer betrokken bij het functioneren van de politiek en zijn via hun organisaties beter in staat de overheid te controleren dan als individuen (Fennema e.a. 2000:16). Dus wanneer de leiders van een gemeenschap met een hoge organisatiegraad goed geïntegreerd zijn in het politieke systeem, kan het sociale vertrouwen binnen de gemeenschap worden omgezet in politiek vertrouwen dat verder reikt dan de eigen kring (Fennema e.a.2000:19). Ook bieden zelforganisaties minderheden de gelegenheid om bestuurlijke ervaring op te doen; dit kan fungeren als opstap naar politiek actief zijn, bijvoorbeeld als lid van de gemeente- of deelraad (Michon & Vermeulen 2009).

Over hoe ver deze samenhang tussen organisatiegraad en politieke betrokkenheid gaat verschillen de meningen. Sommige onderzoekers stellen dat een sterk ontwikkeld netwerk van verenigingen binnen een bepaalde etnische

groep een positief effect heeft op de politieke participatie van die groep als geheel; d.w.z. het positieve effect van zelforganisaties reikt verder dan alleen de actieve leden (Fennema & Tillie 2001; 2006). Andere onderzoekers stellen dat vooral verenigingen, waarvan de leden ook nog bij andere verenigingen lid zijn, (d.w.z. die zorgen voor *bridging social capital*) een positief effect op de democratie hebben (Paxton 2002:269-273). Weer andere studies beargumenteren dat een dicht netwerk van verenigingen niet zozeer de actieve politieke participatie van minderheden bevordert, als wel hun vertrouwen in het politieke systeem (Vermeulen & Berger 2008).

Een ander aspect van het belang van zelforganisaties is dat zij voor de overheid een belangrijke en efficiënte manier zijn om een specifieke doelgroep te bereiken. Zelforganisaties weten wat leeft bij hun achterban en zijn laagdrempeliger dan het stadsdeel of de gemeente. Bovendien spreken zelforganisaties de eigen verantwoordelijkheid en het eigen initiatief van doelgroepen aan, en dat past bij de doelstellingen van recent beleid. De mate waarin sociale dienstverlening dient te worden uitbesteed aan zelforganisaties is echter omstreden, zeker nu met de omschakeling van een doelgroepen- naar een diversiteitbeleid; de kritiek op zelforganisaties betreft veelal hun mogelijk paternalistische en niet-professionele karakter, en het feit dat ze segregatie zouden bevorderen. In de beleidspraktijk echter spelen doelgroepen (en dus ook zelforganisaties) vanwege pragmatische redenen vaak een rol, ook als op nationaal of gemeentelijk niveau andersoortige beleidsidealen geformuleerd worden (Vermeulen 2008).

Naast de zelforganisaties in de strikte zin van het woord zijn er ook organisaties waarbij bestuur en ledenbestand gemengd zijn en uit diverse etniciteiten bestaan (in dit rapport worden deze organisaties als ‘multi’ organisaties aangeduid). Dit zijn dus organisaties die zorgen voor *bridging* sociaal kapitaal binnen de organisatie zelf; zij kunnen dan ook potentieel een belangrijke rol vervullen bij het creëren van vertrouwen tussen etnische groepen en het bevorderen van integratie. Er zijn (nog) geen specifieke onderzoeken verricht naar zulke multiculturele organisaties en hun sociaal kapitaal. Wel is duidelijk dat het hebben van directe contacten en gesprekken met buurtbewoners van andere etniciteiten het algemene vertrouwen in andere etniciteiten positief beïnvloedt (Stolle, Soroka & Johnston 2008). Dit maakt het aannemelijk dat verenigingen die zorgen voor dergelijke contacten en communicatie, bijvoorbeeld binnen een wijk of buurt, een vergelijkbaar positief effect hebben op het vertrouwen tussen etnische groepen.

Het is belangrijk te vermelden dat de rol die zelforganisaties spelen, bijvoorbeeld de mate waarin zij voor *bridging* en *bonding* sociaal kapitaal zorgen of de mate waarin ze integratie of politieke participatie van minderheden bevorderen, altijd ontstaat in wisselwerking met de mogelijkheden die de overheid en de maatschappij als geheel bieden (Fennema e.a. 2000:20;

Rijkschroeff & Duyvendak 2004; Vermeulen & Berger 2008). *Bridging* sociaal kapitaal en politiek vertrouwen veronderstellen een relatie tussen een etnische groep en “de” maatschappij of politiek in het algemeen. De vraag is daarom niet alleen wat de rol van zelforganisaties is binnen het maatschappelijk middenveld, maar ook hoe die rol al dan niet mogelijk wordt gemaakt door externe mogelijkheden of beperkingen, zoals subsidiebeleid.

Samenvattend kan dus worden gezegd dat er consensus is dat het maatschappelijk middenveld een belangrijke rol speelt bij het creëren van sociale cohesie, leefbaarheid en welbevinden. Wel is er discussie over de exacte rol van zelforganisaties, subsidiebeleid en gelegenheidsstructuren, en over de politieke effecten van het middenveld.

1.2. Het meetbaar maken van de vitaliteit van het maatschappelijk middenveld

Naast het in kaart brengen van het maatschappelijk middenveld in de verschillende delen van de stad, proberen wij ook een oordeel te vellen over de vitaliteit van het maatschappelijk middenveld in zijn huidige staat. Hiervoor gebruiken we een aantal indicatoren, dat in de literatuur veel gebruikt wordt om iets te zeggen over het organiserend vermogen van bewoners, bevolkingsgroepen en/of buurten.

In de eerste plaats kijken we per stadsdeel naar het aantal organisaties per 1000 bewoners. Zo krijgen we een beeld van de organisatiegraad in de stadsdelen, zonder dat dit wordt vertroebeld door verschillen in inwonertal tussen de stadsdelen. Bijvoorbeeld, een stadsdeel als ZuiderAmstel neemt in absolute aantallen organisaties de derde plaats in, na Centrum en Oud-Zuid en net boven Oost/Watergraafsmeer en Zuidoost. Maar wanneer we dat per 1000 inwoners bekijken dan zien we dat ZuiderAmstel qua organisatiegraad de tweede plaats inneemt, na Centrum, en dat een stadsdeel met relatief weinig organisaties in absolute aantallen zoals Oud-West toch een hele hoge organisatiegraad blijkt te kennen.

Een tweede indicator van de kwaliteit van het middenveld is de verdeling van de verschillende typen organisaties over de stadsdelen. Zo is de aanwezigheid van veel verschillende typen organisaties in een stadsdeel een teken van een kwalitatief sterk middenveld, omdat er dan een breed scala aan diensten en activiteiten wordt aangeboden en er voor verschillende inwoners ook diverse verenigingen zijn die hen mogelijk aanspreken. In dat opzicht heeft een stadsdeel waar een of twee soorten organisaties vertegenwoordigd zijn een kwalitatief minder maatschappelijk middenveld, omdat niet het hele scala aan soorten verenigingen aanwezig is en er hierdoor dus een grote kans bestaat dat slechts een specifiek segment van de bevolking wil participeren.

Onze derde indicator wordt gevormd door het bestuursnetwerk van verenigingen in een stadsdeel. Op basis van de gegevens die tot onze beschikking staan kunnen we dit “meten” door te kijken of verenigingen met elkaar verbonden zijn door personen die tegelijkertijd in het bestuur van meerdere verenigingen zitten. Als iemand zowel in het bestuur van vereniging A als van vereniging B zit, dan vormt deze persoon een concrete en belangrijke schakel tussen deze twee verenigingen. Dit bevordert de communicatie tussen de beide verenigingen; als veel verenigingen in een stadsdeel op deze wijze verbonden zijn dan is er sprake van een hechtere structuur, een netwerk, dan wanneer zulke formele banden tussen verenigingen afwezig zijn (Fennema & Tillie 2001:32). Met de gegevens over dubbele (of meervoudige) bestuursfuncties hebben we netwerkanalyses uitgevoerd die in kaart brengen of en in hoeverre de verenigingen per stadsdeel op deze manier met elkaar verbonden zijn. Zo kunnen we zien welke stadsdelen er beschikken over een hecht netwerk van organisaties en er in dit opzicht kwalitatief het best voor staan.

Er is nog een ander aspect van het bestuursnetwerk dat we op deze manier in kaart kunnen brengen en meten, namelijk de mate waarin migrantenorganisaties met elkaar verbonden zijn. We hebben een onderscheid aangebracht tussen “Turkse”, “Marokkaanse”, “Surinaamse”, “Nederlandse” en ‘multi’ organisaties (in hoofdstuk 3 wordt nader uitgelegd hoe we dit onderscheid hebben gemaakt). Door vervolgens netwerkanalyses uit te voeren op basis van dubbele bestuursfuncties, kunnen we zien in hoeverre organisaties met dezelfde etniciteit met elkaar verbonden zijn, en in hoeverre er meervoudige bestuursfuncties voorkomen *tussen* organisaties met een verschillende etnische achtergrond. Alhoewel dit natuurlijk maar een beperkt beeld geeft (immers, we krijgen alleen een beeld van mensen die een bestuursfunctie bekleden), vormt het wel een concrete en meetbare indicatie van (een deel van) het sociale kapitaal van migrantenorganisaties: 10 verenigingen die dezelfde etnische doelgroep hebben en via hun bestuursleden met elkaar verbonden zijn, beschikken duidelijk over een sterke mate van *bonding* sociaal kapitaal. Een vereniging die bestuurlijke connecties heeft met meerdere organisaties met elk een andere etnische achterban is dan weer een voorbeeld van *bridging* sociaal kapitaal, op zijn minst op het niveau van de bestuursleden. Zo krijgen we een indicatie van de mate waarin beide types sociaal kapitaal aanwezig zijn, per stadsdeel en per etnische groep.

Is een kwalitatief goed maatschappelijk middenveld ook een teken van de aanwezigheid van sociaal kapitaal? Met andere woorden, zijn de hierboven genoemde punten tegelijkertijd ook indicatoren van sociaal kapitaal? Over het algemeen is een florerend maatschappelijk middenveld zeker een indicatie van sociaal kapitaal. Vrijwilligersorganisaties creëren immers horizontale verbanden tussen hun leden onderling; door middel van zulke horizontale verbanden kunnen zij controle uitoefenen op het bestuur “boven” hen (SCP 2005; 2007).

Het vertrouwen tussen leden onderling zorgt ervoor dat leden zich inzetten in de verwachting dat andere leden dat ook zullen doen (Fennema & Tillie 2001:30). Daarnaast vormen bestuursnetwerken, verbonden door middel van meervoudige bestuursfuncties, een andere vorm van horizontale verbanden op het niveau van de bestuurders en een bron van wederzijds vertrouwen tussen verenigingen (Fennema & Tillie 2001:32-33). De horizontale verbanden van wederzijds vertrouwen tussen leden, bestuurders en verenigingen maken het mogelijk om gezamenlijke doelen en voorzieningen te bereiken die een persoon alleen onmogelijk kan bereiken of creëren. Verenigingen en de connecties ertussen zijn dus een bron van sociaal kapitaal, maar we moeten niet uit het oog verliezen dat zulke horizontale verbanden en normen van vertrouwen ook buiten het maatschappelijk middenveld voorkomen. Familie, vrienden en informele initiatieven zijn evenzeer belangrijke bronnen van sociaal kapitaal, en het maatschappelijk middenveld op zichzelf is dan ook nooit de enige aanwijzing of er voldoende kapitaal aanwezig is in een gemeenschap.

Om gefundeerde uitspraken te kunnen doen over de samenhang tussen de staat van het maatschappelijk middenveld en het sociaal kapitaal van gemeenschappen, maken we ook een vergelijking tussen onze bevindingen en cijfers over maatschappelijke participatie uit andere onderzoeken. Zo zijn voor Amsterdam gegevens over maatschappelijke en politieke participatie te vinden in de Burgermonitor en in de Staat van de Stad I t/m IV. Verder is er recent een onderzoek (TIES) uitgevoerd onder de tweede generatie Turken en Marokkanen in Amsterdam en Rotterdam (Crul & Heering 2008); dit onderzoek bevat ook gegevens over de mate van participatie van de tweede generatie in verschillende soorten organisaties in Amsterdam. We hebben hiervoor gebruik kunnen maken van de TIES-data die in Amsterdam verzameld is. Deze data gebruiken we om de maatschappelijke participatie van Amsterdamse jongeren te onderzoeken, welke groepen participeren meer of minder dan gemiddeld? Daarnaast zijn voor heel Nederland gegevens over het lidmaatschap van grote maatschappelijke organisaties verzameld in de SCP-onderzoeken “De sociale staat van Nederland” (2005 en 2007) en “Maatschappelijke participatie in beeld” (SCP 2008).

1.3. Gemeenschappelijke en individuele factoren die bevorderlijk zijn voor participatie in het maatschappelijk middenveld

Het grootste deel van dit onderzoek is beschrijvend, we willen op een aantal genoemde elementen bekijken hoe het Amsterdamse maatschappelijk middenveld er voor staat en hoe zich dat ontwikkeld heeft tussen 2002 en 2007. We zijn in dit onderzoek minder op zoek gegaan naar verklaringsmodellen. Toch willen we kort stil staan bij een aantal factoren, dat mogelijk kan verklaren waarom we in de ene buurt een sterk ontwikkeld

maatschappelijk middenveld tegenkomen en in de andere buurt niet. Of waarom de ene groep veel organisaties opgericht heeft, terwijl de andere groep juist weinig organisaties heeft. Een van de mogelijke factoren die hierbij een rol zou kunnen spelen is de diversiteit van een stadsdeel of buurtgemeenschap. In een van zijn meest recente artikelen stelt de al eerder genoemde Putnam dat in gemeenschappen met veel verschillende etniciteiten de inwoners minder vertrouwen hebben in hun burens, in mensen met een andere etniciteit dan zichzelf, en in mensen met dezelfde etniciteit als zichzelf (Putnam 2007:146-149). Andere negatieve effecten van grote etnische diversiteit zijn verminderd vertrouwen in de lokale politiek, lagere maatschappelijke participatie (met uitzondering van protestmarsen en maatschappelijke actiegroepen), minder hechte vriendschappen en een lagere mate van welzijn (Putnam 2007:149-150). Dit baseert Putnam op een grootschalig onderzoek naar gemeenschappen op allerlei plaatsen in de Verenigde Staten in 2000; ook wanneer gecontroleerd werd voor andere factoren zoals armoede of misdaad bleef etnische homogeniteit een positief effect hebben op onderling vertrouwen en maatschappelijke participatie in een gemeenschap, en heterogeniteit had nog steeds een negatief effect (Putnam 2007:151-153). Putnam stelt nadrukkelijk dat zijn bevindingen *niet* aantonen dat etnische diversiteit automatisch leidt tot “etnische conflicten”. Hij toont slechts aan dat bewoners in etnisch diverse gemeenschappen zich gemiddeld vaker terugtrekken uit het openbare leven en meer op zichzelf leven dan bewoners in etnisch homogene gemeenschappen (Putnam 2007:150-151). Ook merkt hij op dat sociale categorieën zoals etniciteit niet statisch zijn maar in de loop van de tijd anders gedefinieerd worden of aan betekenis verliezen. Zo noemt hij de succesvolle integratie van de Italiaanse, Poolse en Russische migranten die honderd jaar geleden naar de Verenigde Staten kwamen; dit was niet alleen een kwestie van “aanpassen” van hun kant, maar bestond er ook uit dat aspecten van hun cultuur een integraal deel werden van de “Amerikaanse cultuur” als geheel (Putnam 2007:159-165). Ten slotte ziet Putnam een belangrijke rol voor buurthuizen, sportvoorzieningen, scholen en andere sociale organisaties, waar burgers van diverse etniciteiten elkaar kunnen ontmoeten, en hij stelt dat hier meer in geïnvesteerd zou moeten worden. Bovendien denkt hij dat zelforganisaties van etnische groepen een positieve rol kunnen spelen bij het bevorderen van de maatschappelijke participatie van die groepen (*bonding social capital* kan leiden tot *bridging social capital*, zoals gebeurd is bij de immigranten van een eeuw geleden) (Putnam 2007:164-165).

Putnams opmerkelijke bevindingen maken het natuurlijk heel interessant om te kijken of in Amsterdam ook geldt dat etnische heterogeniteit leidt tot verminderde maatschappelijke participatie en sociaal kapitaal, voor zover af te lezen aan de stand van het middenveld. Ook laat Putnam zien hoe belangrijk verenigingen zijn als plaatsen waar mensen elkaar ontmoeten en contacten leggen buiten hun eigen huiselijke sfeer. Zijn artikel toont aan dat we ons niet blind moeten staren op de vraag of organisaties wel of niet etnisch gemengd

zijn qua leden of bestuurssamenstelling. Immers, de vermindering van vertrouwen en mate van participatie die men ziet in etnisch gemengde gemeenschappen betreft óók de eigen etniciteit; mensen trekken zich niet eens terug in eigen kring, maar hebben de neiging om volledig op zichzelf te gaan leven. Ook verenigingen die hoofdzakelijk voor *bonding* sociaal kapitaal zorgen binnen een specifieke etnische groep hebben dus een belangrijke functie in zo een etnisch diverse gemeenschap, omdat ze zorgen voor vormen van vertrouwen, contacten en betrokkenheid die anders afwezig zouden zijn.

Maar maatschappelijke betrokkenheid en de mate van participatie in het maatschappelijk middenveld is niet alleen een kwestie van factoren op buurtniveau zoals etnische diversiteit. Ook individuele factoren spelen een bepalende rol in dit opzicht, los van de kenmerken van de gemeenschap of buurt waar iemand woont. Zo is uit verschillende onderzoeken in binnen- en buitenland bekend dat het “doorsnee” lid van een vereniging een getrouwde man is van in de 50, behorend tot de middenklasse (bv. Maloney, Van Deth & Roßteutscher 2008:284). Inzichten in de invloed van kenmerken van gemeenschappen en individuen, zoals bekend uit de literatuur en zoals door ons onderzocht voor Amsterdam, kunnen van groot belang zijn voor het te voeren subsidiebeleid. Zo kan duidelijk worden welke gemeenschappen of groepen in de samenleving extra ondersteuning nodig hebben om de mate van participatie in het maatschappelijk middenveld positief te beïnvloeden.

1.4. Opzet van het onderzoek

De belangrijkste doelstelling van dit onderzoek is een beschrijving te geven van de staat van het maatschappelijk middenveld in 2002 en 2007. Hoe ziet het maatschappelijk middenveld er qua organisatiegraad, typen, netwerken, bestuursleden, migrantenorganisaties en lidmaatschappen uit? Om hier een antwoord op te geven maken wij gebruik van gegevens van de Kamer van Koophandel betreffende de geregistreerde stichtingen en verenigingen in Amsterdam in 2002 en 2007. Hoofdstuk 2 zal een overzicht geven van de aantallen organisaties, de organisatiegraad, typen organisaties, netwerken tussen organisaties en de kenmerken van bestuursleden. We zullen in dit hoofdstuk ook kort stil staan bij een mogelijk verklaringsmodel voor de verschillen die we tussen stadsdelen en buurten gevonden hebben. Hoofdstuk 3 richt zich specifiek op de migrantenorganisaties in de stad. Hoeveel organisaties zijn er voor de verschillende groepen, in welke stadsdelen zijn ze gevestigd en hoe hebben de bestuursnetwerken van de migrantenorganisaties zich ontwikkeld? In hoofdstuk 4 richten we ons op de leden, wat is het percentage leden en actieve leden in de verschillende stadsdelen en hoe verhoudt zich dat met de staat van het maatschappelijk middenveld zoals beschreven in hoofdstuk 2 en 3? In dit hoofdstuk zullen we ons ook specifiek richten op jongeren in Amsterdam, wat is hun participatiegraad en welke verschillen vinden we tussen

jongeren van Turkse en Marokkaanse afkomst en autochtone jongeren? Hoofdstuk 5 zal ingaan op de relatie tussen stadsdelen en het lokale maatschappelijk middenveld. Wat zijn de belangrijkste thema's in deze verhouding? Welk subsidiebeleid wordt toegepast en wat zijn hierin de belangrijkste veranderingen in de afgelopen zes jaar? Zijn er specifieke knelpunten in de relatie tussen maatschappelijk middenveld en de lokale overheid?

1.5. De bestanden

Dit onderzoek maakt in eerste instantie gebruik van bestanden van alle geregistreerde stichtingen en verenigingen bij de Amsterdamse Kamer van Koophandel van de jaren 2002 en 2007. In 2002 waren in totaal 17.437 verenigingen en stichtingen bij de KvK ingeschreven, in 2007 is dat aantal gestegen naar 20.727. Uit dit bestand hebben we alle financiële instellingen gehaald (zoals: financiële holdings, administratiekantoren, beleggingsinstellingen, ondernemingspensioenfondsen, zakelijke dienstverlening etc.), in 2002 waren dat 3450 organisaties en in 2007 5632 organisaties. Voor de overgebleven organisaties heeft de Kamer van Koophandel ons de volgende gegevens verstrekt: locatie in de stad (adres en postcode), oprichtingsjaar, en type organisatie. Vervolgens hebben wij een selectie gemaakt van 42 verschillende typen organisaties (zie Appendix), waarvan we de gegevens van de bestuursleden hebben verzameld (naam, geboortedatum, geboorteplaats en geboorteland). In 2002 waren dat 3752 organisaties (26,8% van het totale KvK-bestand zonder financiële organisaties) en in 2007 4387 organisaties (29,1% van het totale KvK- bestand zonder financiële organisaties). Met deze gegevens van bestuursleden kunnen we de "ethniciteit" van de organisatie vaststellen en netwerkanalyses maken. In 2002 zijn er in totaal de gegevens van 14.246 bestuursfuncties verzameld, in 2007 gaat het om een totaal van 16.014 bestuursfuncties.

Tabel 1.1 Overzicht van de aantallen organisaties in de verschillende bestanden

Bestand	Hele KvK bestand		Bestand gebruikt voor analyses (zonder financiële organisaties)		Selectie voor het maken van netwerkanalyses	
	2002	2007	2002	2007	2002	2007
	17.437	20.727	13.987	15.095	3752 (26,8% van bestand zonder financieel)	4387 (29,1% van bestand zonder financieel)
Opgeheven tussen 2002 en 2007	5396 (30,9%)		4142 (29,6%)		1073 (28,6%)	
Nieuwe organisaties in 2007		8686 (41,9%)		5250 (34,7%)		1708 (38,9%)
Nog bestaande org uit 2002		12041 (58,1%)		9845 (65,2%)		2679 (61,1%)

Hoofdstuk 2. De ontwikkeling van het maatschappelijk middenveld in Amsterdam.

2.1. Introductie

Het eerste wat opvalt aan het maatschappelijk middenveld in Amsterdam zijn de enorme aantallen stichtingen en verenigingen die in de stad gevestigd zijn en de dynamiek die achter deze aantallen schuil gaat. In 2002 stonden er 13.987 stichtingen en verenigingen bij de Kamer van Koophandel ingeschreven, vijf jaar later waren dat er 15.095.² Ruim 4.000 organisaties die in 2002 nog ingeschreven stonden waren in 2007 opgeheven en in 2007 vinden we 5250 nieuwe organisaties. Uiteraard gaat het hier om een brede variëteit aan organisaties, waarvan een groot aantal slechts op papier bestaat of geen of weinig activiteiten organiseert. Velen hiervan zullen ook geen collectieve functie hebben, maar vooral de belangen van de bestuursleden behartigen. Denk bijvoorbeeld aan stichtingen die om belastingtechnische redenen zijn opgericht. Er zijn redenen om aan te nemen dat er in 2007 meer van dit soort ‘papieren’ organisaties bestaan dan in 2002. Het aandeel verenigingen in het KvK-bestand, organisaties die over het algemeen een collectief belang behartigen, is gedaald van 30 procent in 2002 naar 27 procent in 2007. Dit alles neemt echter niet weg dat het maatschappelijk middenveld in Amsterdam bestaat uit een groot aantal organisaties dat een enorm aantal activiteiten in de stad organiseert en waarbij veel mensen als vrijwilliger betrokken zijn. In dit hoofdstuk zullen wij de basiskenmerken van dit maatschappelijk middenveld verder beschrijven voor de hele stad alsmede voor de verschillende stadsdelen. We zijn hierbij vooral geïnteresseerd in de aantallen organisaties, de typen organisaties, de formele bestuursnetwerken tussen de organisaties en de belangrijkste kenmerken van de bestuursleden.

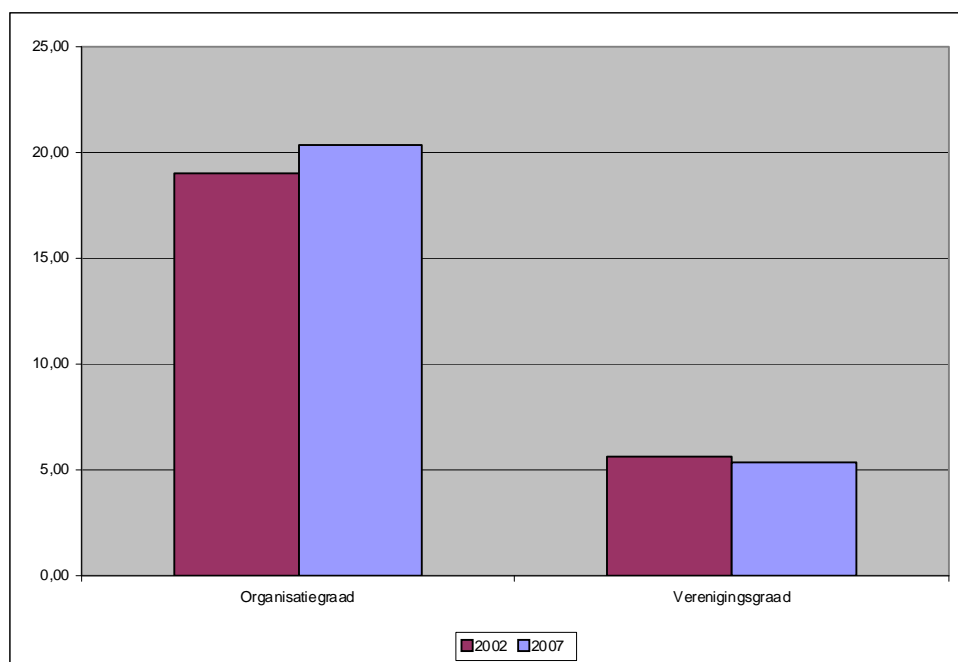
² Exclusief financiële instellingen (zoals: financiële holdings, administratiekantoren, beleggingsinstellingen, ondernemingspensioenfondsen, zakelijke dienstverlening, etc.), in 2002 waren dat 3450 organisaties en in 2007 5632 organisaties.

2.2. Organisatiegraad

Wat betreft de organisatiegraad is er tussen 2002 en 2007 weinig veranderd. Er waren in 2002 19 stichtingen en verenigingen beschikbaar per 1000 inwoners en dat aantal is gestegen naar 20,3. Als we naar de verenigingen apart kijken, blijkt dat er in 2002 5,6 verenigingen per 1000 inwoners waren en dat aantal is licht gedaald naar 5,4.

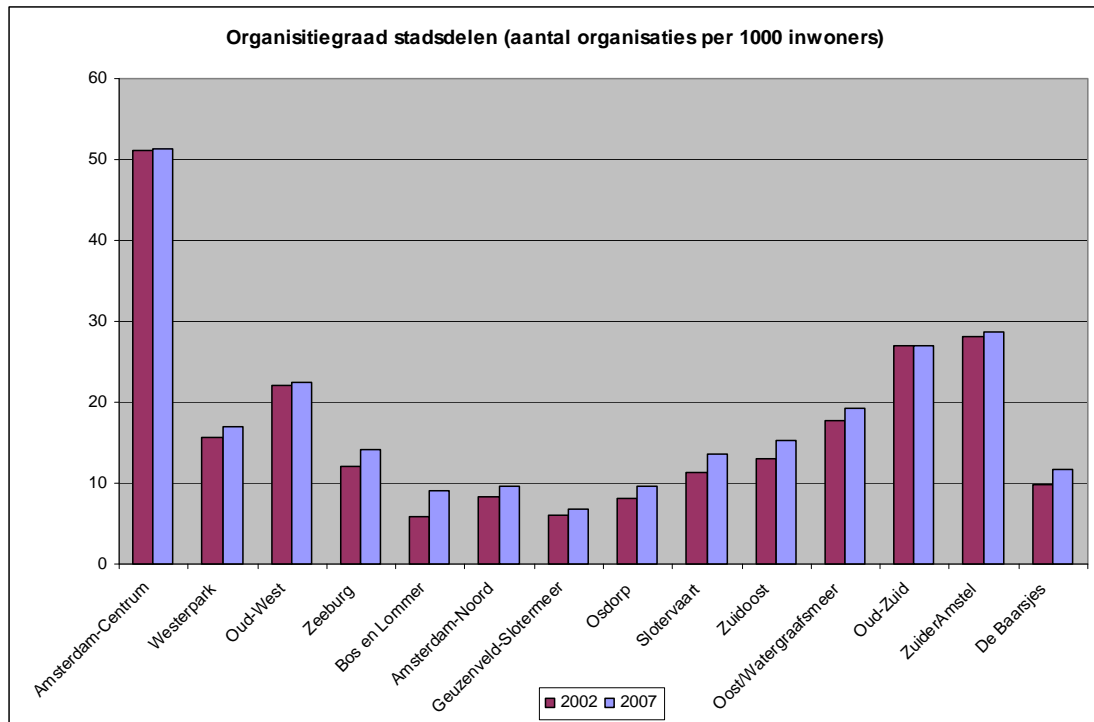
Grafiek 2.1 *Organisatie- en verenigingsgraad per 1000 inwoners*

Als we ons richten op de stadsdelen dan blijkt, zoals verwacht, dat er aanzienlijke verschillen zijn in de organisatiegraad per stadsdeel en dat er tussen 2002 en 2007 zich op bepaalde punten wel een paar veranderingen hebben voorgedaan. De meeste stichtingen en verenigingen zijn te vinden in stadsdeel Centrum, waar zich in 2007 bijna 28 procent van alle stichtingen en verenigingen in de stad bevindt. Andere stadsdelen waar veel organisaties gevestigd zijn, zijn ZuiderAmstel, Oud-Zuid, Oud-West en Oost/Watergraafsmeer. Wat verder opvalt is dat in sommige westelijke stadsdelen (met name Bos en Lommer, Osdorp, Geuzenveld-Slotermeer en De Baarsjes) het aantal organisaties per 1000 inwoners zeer laag is. Zo zijn er in Bos en Lommer in 2002 nog geen 6 organisaties beschikbaar voor elke 1000 stadsdeelbewoners, terwijl dat er in het stadsdeel Centrum meer dan 50 zijn. Vijf jaar later is dat aantal overigens wel flink gestegen naar 9 organisaties per

1000 inwoners, maar daarmee blijft Bos en Lommer een lage organisatiegraad houden. Verder zijn er ook relatief weinig organisaties te vinden in Amsterdam-Noord. De Oostelijke stadsdelen (inclusief Zuidoost) en Westerpark nemen wat dat betreft een middenpositie in.

Grafiek 2.2 *Organisatiegraad stadsdelen 2002-2007*

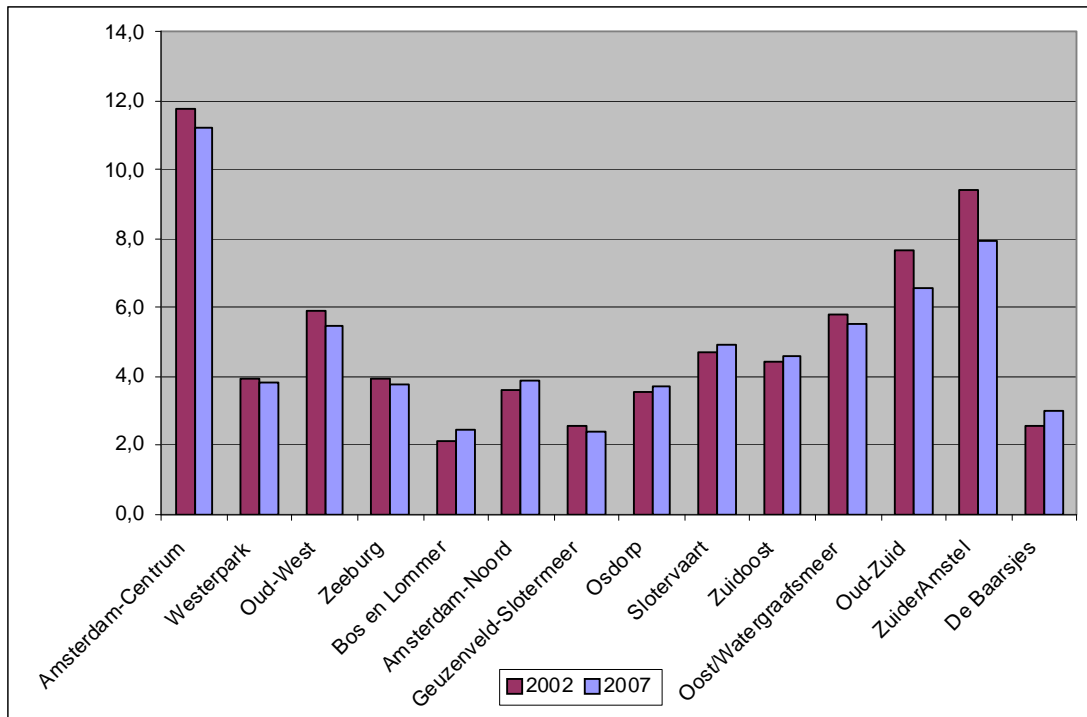

Onderstaande tabel laat zien dat de groei in het aantal stichtingen en verenigingen tussen 2002 en 2007 vooral plaats heeft gevonden in die stadsdelen waar de organisatiegraad laag was (Bos en Lommer, De Baarsjes, Amsterdam-Noord, Geuzenveld-Slotenmeer en Osdorp). Met name de verandering in Bos en Lommer, een groei van bijna 54 procent, valt hierbij op.

Tabel 2.1 Organisatiegraad stadsdelen 2002-2007

<i>Stadsdeelnaam</i>	<i>Aantallen organisaties 2002</i>	<i>Aantallen organisaties 2007</i>	<i>Organisaties per 1000 inwoners 2002</i>	<i>Organisaties per 1000 inwoners 2007</i>	<i>Vershil 2002-2007</i>
Amsterdam-Centrum	4045	4156	51,2	51,4	+0,4%
ZuiderAmstel	1294	1336	28,1	28,6	+1,5%
Oud-Zuid	2227	2253	26,9	26,9	+0,3%
Oud-West	704	710	22,1	22,5	+2,0%
Oost/Watergraafsmeer	1023	1135	17,7	19,3	+8,8%
Westerpark	531	578	15,6	17,0	+8,5%
Zuidoost	1112	1182	13,1	15,2	+15,7%
Zeeburg	470	664	12,1	14,2	+17,1%
Slotervaart	496	591	11,3	13,5	+19,5%
De Baarsjes	345	397	9,9	11,7	+18,9%
Amsterdam-Noord	718	847	8,3	9,7	+17,0%
Osdorp	358	435	8,2	9,6	+16,6%
Bos en Lommer	179	272	5,8	9,0	+53,8%
Geuzenveld-Slotermeer	238	278	6,0	6,7	+12,6%
Onbekend	247	261			
Totaal	13987	15095	19,0	20,3	+6,7%

Als we dan specifiek kijken naar de verenigingsgraad in de stadsdelen dan worden de verschillen tussen de stadsdelen echter minder groot.

Grafiek 2.2 Verenigingsgraad stadsdelen 2002-2007

De meeste stadsdelen zitten tussen de 4 en 6 verenigingen per 1000 inwoners. Drie stadsdelen vallen daarboven (Centrum, ZuiderAmstel en Oud-Zuid, waarbij het interessant is dat in Oud-Zuid en ZuiderAmstel de verenigingsgraad duidelijk is gedaald) en drie stadsdelen vallen daar duidelijk onder (De Baarsjes, Bos en Lommer en Geuzenveld-Slotermeer, waarbij de situatie in dat laatste stadsdeel zelfs nog verslechterd is sinds 2002).

Wat betreft de organisatiegraad zouden we een vierdeling kunnen maken:

1. Bovengemiddeld ontwikkeld maatschappelijk middenveld:
Centrum, ZuiderAmstel, Oud-Zuid, Oud-West en Oost-Watergraafsmeer.
2. Gemiddeld ontwikkeld maatschappelijk middenveld:
Westerpark, Zuidoost, Slotervaart en Zeeburg.
3. Onder gemiddeld ontwikkeld maatschappelijk middenveld:
Amsterdam-Noord, De Baarsjes, Osdorp en Bos en Lommer.
4. Sterk onder gemiddeld ontwikkeld maatschappelijk middenveld:
Geuzenveld-Slotermeer

2.3. Een mogelijk verklaringsmodel

Zoals in het vorige hoofdstuk gesteld, is het interessant na te gaan in hoeverre we een verklaring kunnen geven voor de verschillen die we tussen de stadsdelen gevonden hebben. Is de lage organisatiegraad in Bos en Lommer bijvoorbeeld te verklaren vanuit de lage sociaaleconomische positie van de bewoners in de wijk, of zorgt de diversiteit van het stadsdeel er mogelijk voor dat het sociaal vertrouwen in het stadsdeel minder wordt, waardoor het moeilijker wordt voor burgers om organisaties op te richten en in stand te houden? Om hier meer inzicht in te krijgen hebben we in andere publicatie een kwantitatieve analyse gedaan naar de factoren die de organisatiegraad van buurten in 2002 en 2007 kan verklaren (Vermeulen, Van der Walle en Tillie, te verschijnen). We zullen hier heel kort de belangrijkste resultaten presenteren. In deze analyse kijken we naar twee zaken; het aantal stichtingen en het aantal vrije tijdsverenigingen in buurtcombinaties (zoals ook gerbuikt door O + S, in totaal rond de 85 buurten per jaar). Voor deze buurten kijken we in hoeverre het gemiddelde inkomen van de buurt, de etnische diversiteit van de buurt en het feit of er sprake is van een buurtidentiteit significant effecten hebben op het aantal stichtingen in de buurt en het aantal vrijetijdsverenigingen. In de onderstaande tabel worden de belangrijkste resultaten voor 2002 en 2007 gepresenteerd. De tabel laat zien voor 2002 dat er significant meer stichtingen zijn in rijkere, diverse buurten met een sterke buurtidentiteit. In 2007 vinden we eigenlijk hetzelfde terug, behalve dat er niet meer stichtingen zijn in meer diverse buurten. Toch kunnen we dit resultaat zien als een mogelijke indicatie dat de Putnam-these voor Amsterdam niet op lijkt te gaan. Diversere buurten hebben niet minder stichtingen, in tegendeel in 2002 vonden we juist dat hoe diverser de buurt hoe meer stichtingen hier gevestigd zijn. Wel vinden we dat hoe armer de buurt, hoe minder stichtingen er voor de bewoners aanwezig zijn. Wat betreft vrijetijdsorganisaties is het iets anders. Voor 2002 vinden we ook dat vrijetijdsverenigingen vooral gevestigd zijn in rijkere buurten, wat betreft diversiteit en buurtidentiteit vinden we voor 2002 geen significant effect. In 2007 is de situatie heel anders. Nu maakt het niet meer uit of een wijk rijk of arm is als het gaat om het aantal vrije tijdsorganisaties die hier gevestigd zijn. De diversiteit van een buurt heeft echter wel een significant negatief effect op het aantal beschikbare vrije tijdsverenigingen. Meer onderzoek is nodig om deze resultaten goed te interpreteren, maar voorlopig lijkt het er op dat de gebeurtenissen tussen 2002 en 2007 (waaronder de moord op Theo van Gogh) er mogelijk voor gezorgd hebben dat diversiteit voor specifieke organisaties toch wel degelijk een negatief effect blijkt te hebben. In die zin zou het kunnen zijn dat hoe diverser de buurt in 2007, hoe minder vertrouwen er in de buurt heerst en hoe moeilijker het voor bewoners is om een vrije tijdsvereniging op te richten en in stand te houden.

Tabel 2.3. Regressiemodel van de stichtingsgraad en vijetijdsverenigingsgraad in Amsterdamse buurtcombinaties in 2002 en 2007.

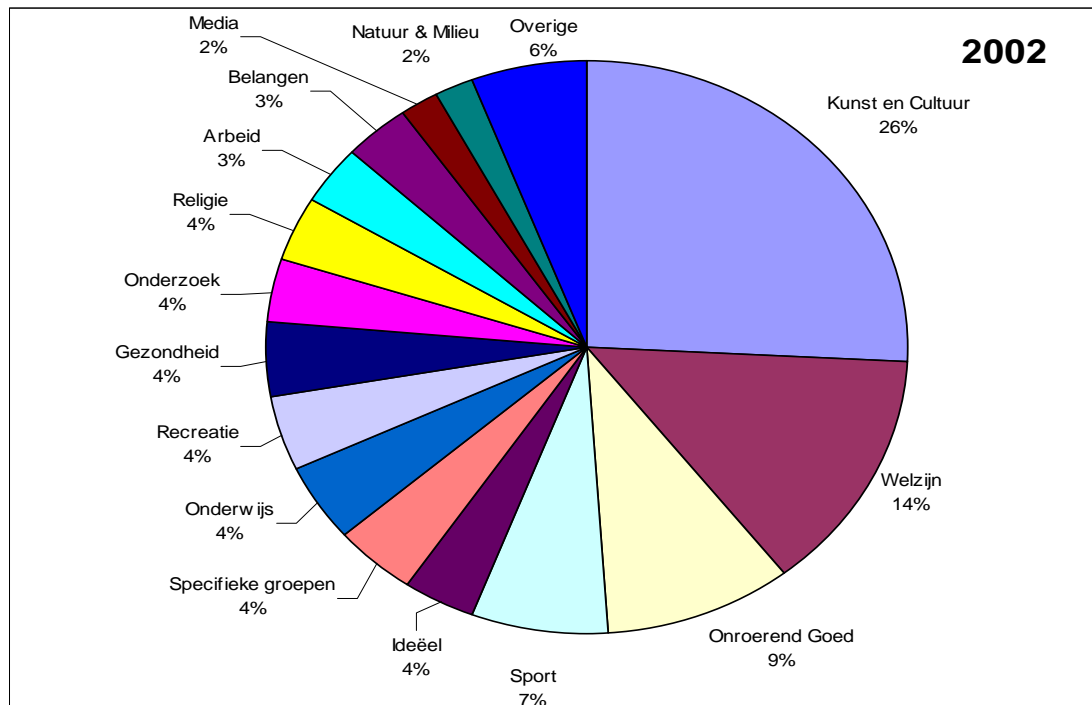
2002		
Onafhankelijke Variabelen	Stichtingsgraad	Vrijetijdverenigingsgraad
Gemiddeld inkomen (t-1)	.749*** (.079)	.042*** (.01)
Etnische diversiteit (t-1)	34.7** (11.9)	-1.48 (1.59)
Buurtidentiteit	10.8*** (2.9)	.06 (.39)
Constant	-85.59*** (13.66)	-1.02 (1.82)
R2	.57	.28
Aantal cases	85	85
2007		
Onafhankelijke Variabelen	Stichtingsgraad	Vrijetijdverenigingsgraad
Gemiddeld inkomen (t-1)	.589*** (.08)	-.005 (.02)
Etnische diversiteit (t-1)	17.67 (13.43)	-10.2*** (2.5)
Buurtidentiteit	7.6* (3.2)	-.82 (.59)
Constant	-56.8*** (14.9)	9.4** (2.7)
R2	.44	.21
No. of cases	87	87

*p < 0.05. **p < 0.01. ***p < 0.001 (two-tailed tests).

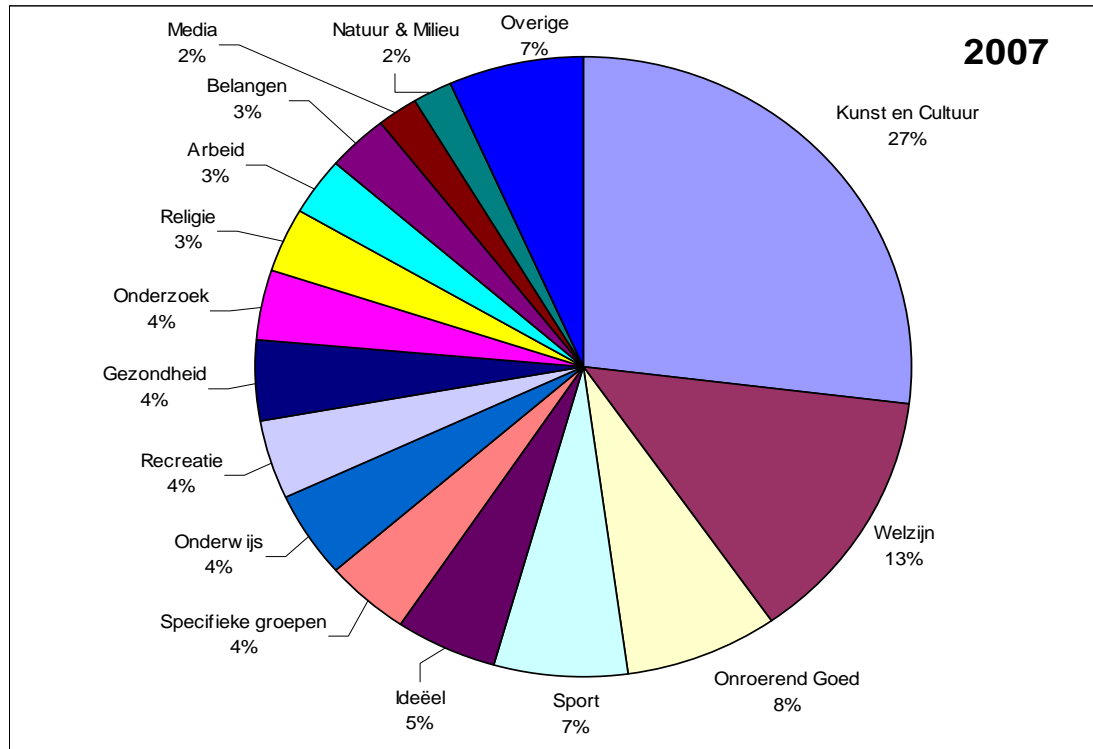
2.4. Type Organisaties

De meeste stichtingen en verenigingen in Amsterdam hebben betrekking op het thema kunst en cultuur (27% in 2007 en 25,8% in 2002). Een andere belangrijke categorie is welzijn, ruim 13 procent van de organisaties zijn actief op dit gebied. Wat verder opvalt, is dat de verschillen tussen 2007 en 2002 zeer klein zijn. Als het gaat om de verdeling in type organisaties is het organisatieveld in Amsterdam in de afgelopen 5 jaar vrijwel niet veranderd.

Grafiek 2.4 Type organisaties Amsterdam 2002

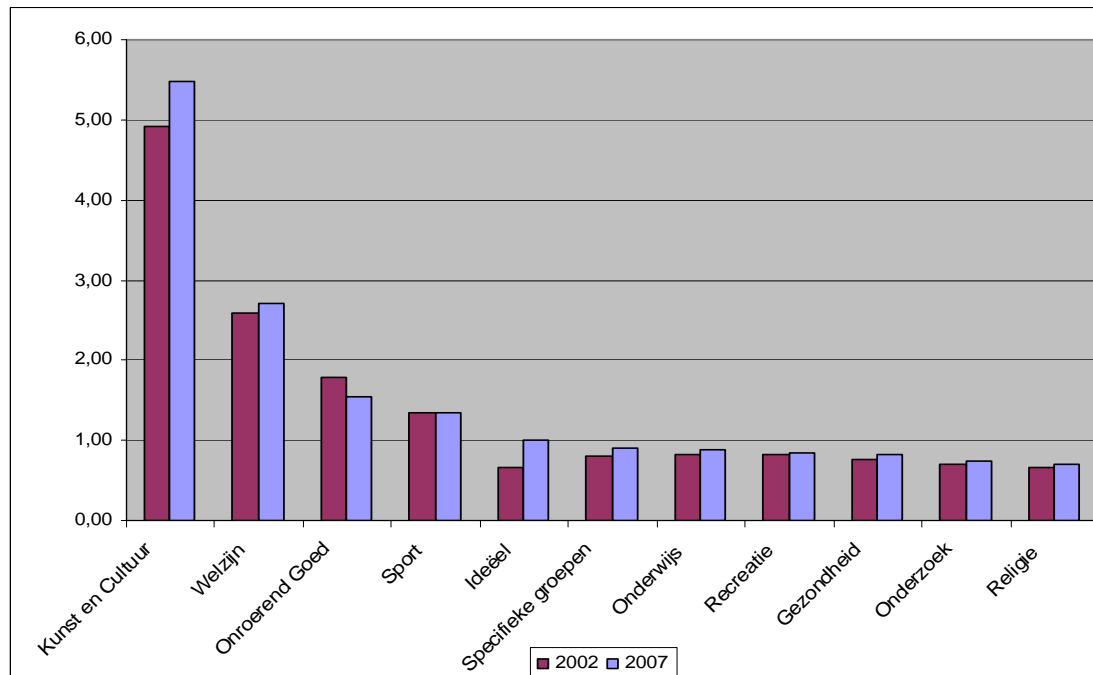

Grafiek 2.5 Type organisaties Amsterdam 2007

Het diagram hieronder geeft aan hoeveel organisaties er zijn per type voor elke 1000 inwoners van Amsterdam. Hieruit blijkt weer dat Kunst en Cultuur het belangrijkste type is en dat er weinig is veranderd tussen 2002 en 2007. De grootste groei zit bij de ideële stichtingen en verenigingen, waar er veel van bijgekomen zijn.

Grafiek 2.6 Organisatiegraad belangrijkste type per 1.000 inwoners 2002-2007

Onderstaande figuren geven aan hoeveel organisaties er beschikbaar zijn per 1000 inwoners van de verschillende typen per stadsdeel. Uit deze figuren blijkt dat Kunst en Cultuur organisaties vooral te vinden zijn in de 'rijkere' stadsdelen met over het algemeen een hoog percentage autochtonen: Centrum, ZuiderAmstel, Oud-Zuid, Oud-West, Oost-Watergraafsmeer, Westerpark en Zeeburg (met name de delen Oostelijke Eilanden en IJburg).

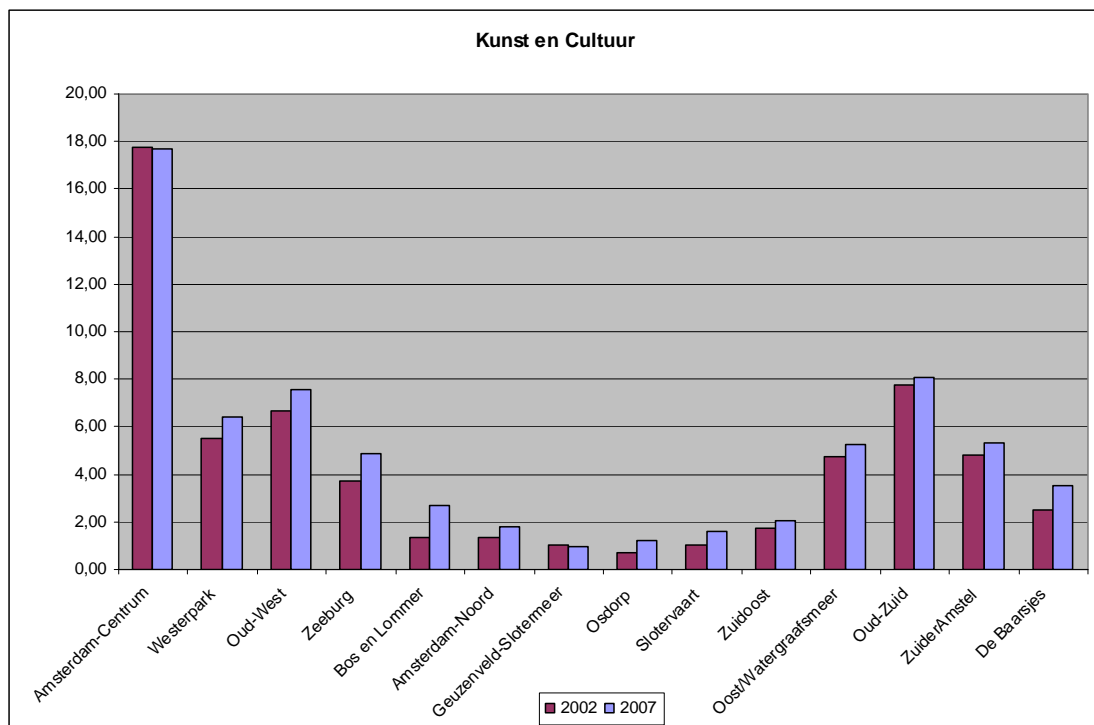
Welzijnsorganisaties komen vooral voor in Centrum en ZuiderAmstel, de andere stadsdelen hebben ongeveer gelijke aantallen. Sociaal-cultureel werk en sport komt in vrijwel alle stadsdelen in dezelfde aantallen voor.

Het aantal ideële organisaties groeit in alle stadsdelen, maar ze komen het meeste voor in de stadsdelen met een hoge organisatiegraad. Datzelfde geldt opvallend genoeg voor organisaties die zich richten op het behartigen van de belangen voor specifieke groepen. Dit soort organisaties zijn meer te vinden in stadsdelen met een hoge organisatiegraad (Centrum, ZuiderAmstel, Oud-Zuid, Oud West, Oost-Watergraafsmeer, maar ook in Zuid-Oost zijn er relatief veel van dit type organisatie). Recreatieve organisaties (hobbyclubs en dergelijke) komen we in alle stadsdelen in ongeveer gelijke mate tegen, Centrum, Oud-Zuid en ZuiderAmstel hebben bovengemiddeld veel recreatieve organisaties; ongeveer twee keer zoveel recreatieve organisaties zijn beschikbaar per 1000 inwoners dan in de andere stadsdelen. Een opvallende uitzondering zijn de religieuze organisaties. Amsterdam Zuidoost blijkt de meeste religieuze organisaties te hebben, bijna 25 procent van alle religieuze organisaties in Amsterdam bevindt zich in Amsterdam Zuidoost (veel migrantenkerken). Naast Zuidoost kent ook het Centrum relatief veel

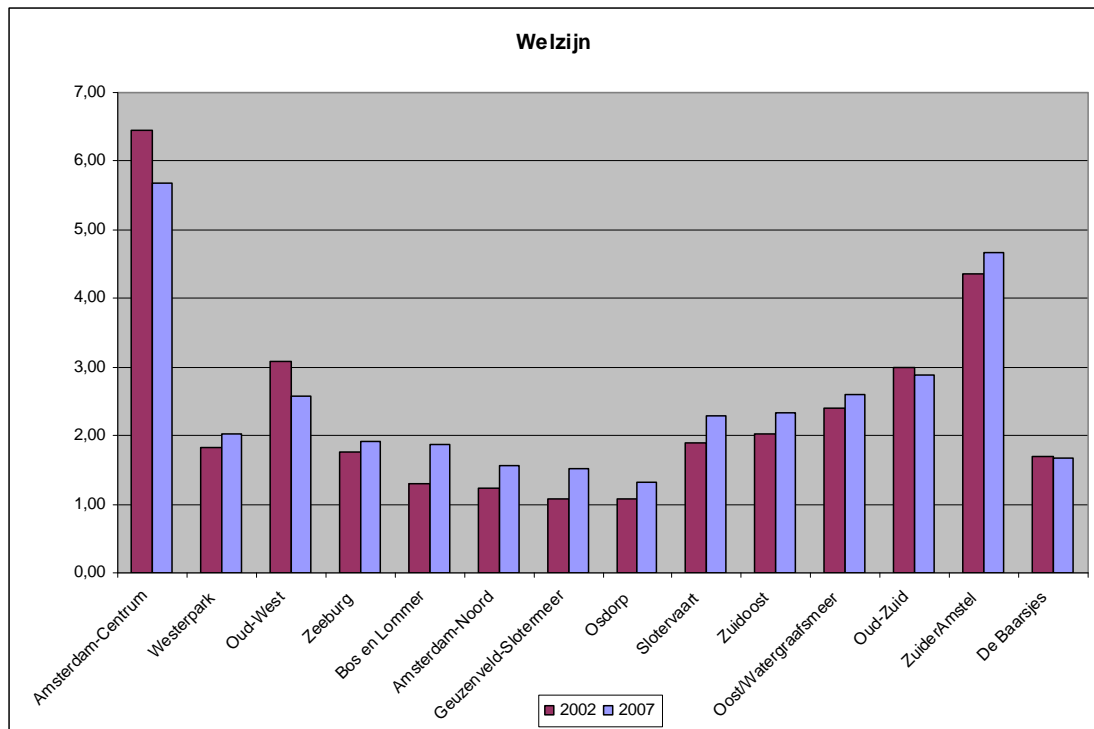
religieuze instellingen. Organisaties die zich bezig houden met Natuur en Milieu komen we vooral tegen in het Centrum, Oost/Watergraafsmeer, Oud-Zuid en ZuiderAmstel.

Tenslotte is het interessant op te merken dat er in vrijwel elk stadsdeel tussen 2002 en 2007 een duidelijke stijging te zien is in het aantal politieke clubs, in Oost/Watergraafsmeer is het aantal zelfs verdubbeld, al moet hierbij wel gezegd worden dat het om kleine aantallen gaat. Alleen in Oud-West en Zeeburg daalde het aantal politieke organisaties.

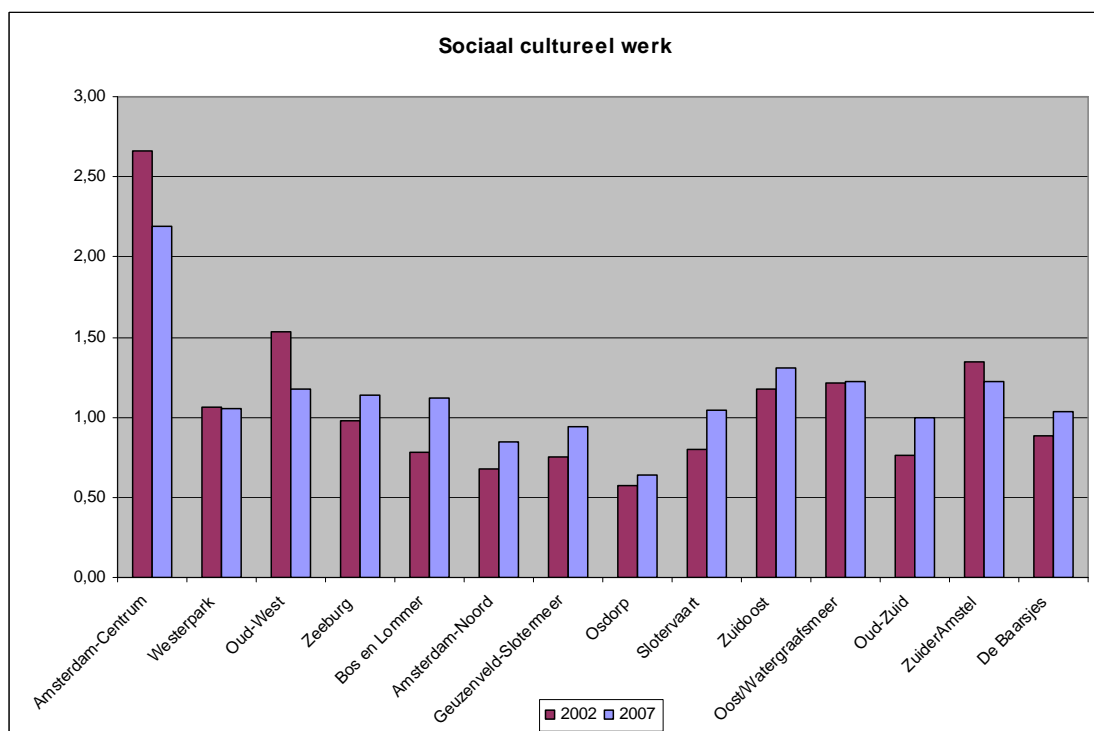
Grafiek 2.7 Organisatiegraad kunst- en cultuurorganisaties, per stadsdeel 2002-2007

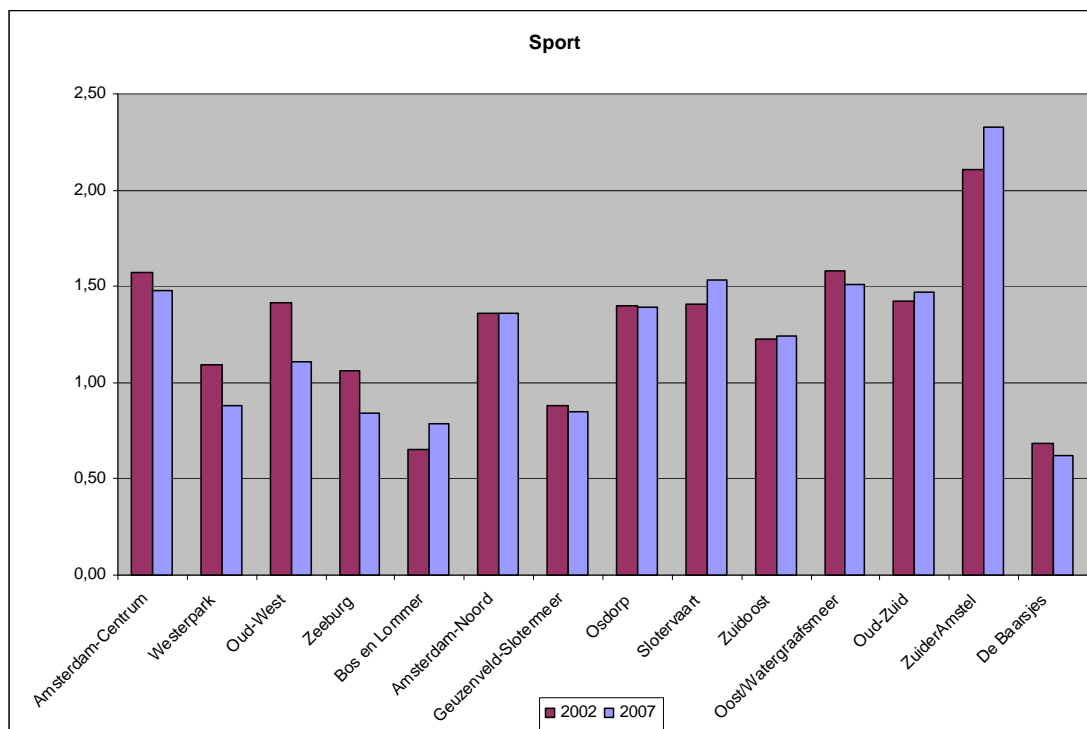
Grafiek 2.8 Organisatiegraad welzijnsorganisaties, per stadsdeel 2002-2007

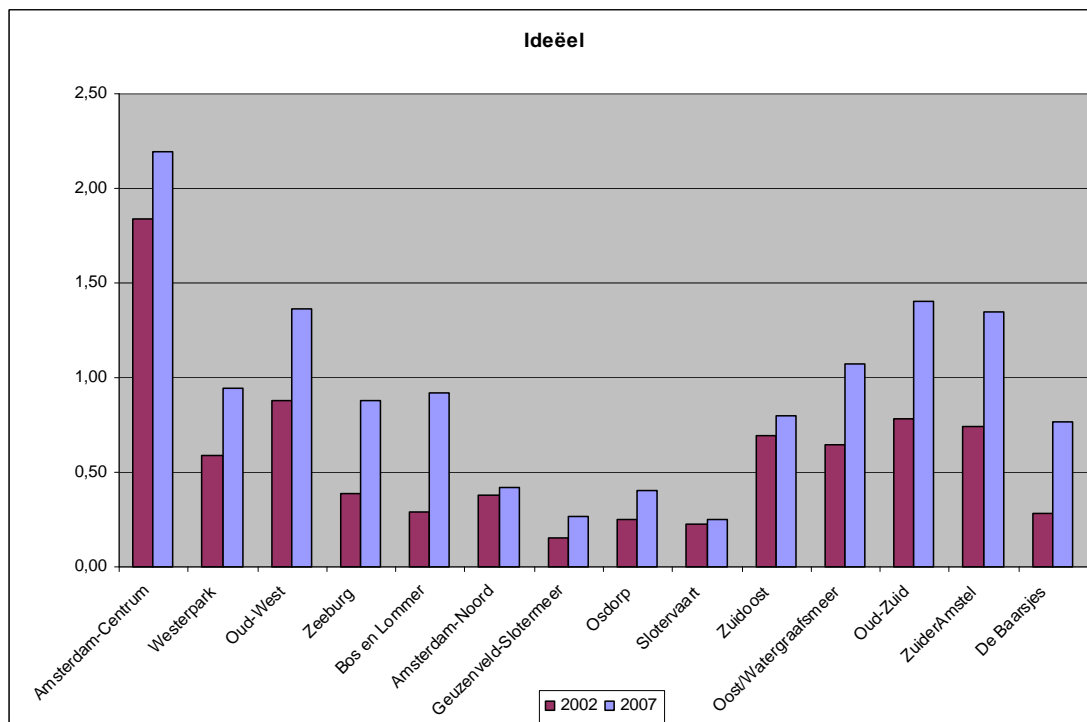
Grafiek 2.9 Organisatiegraad sociaal-cultureel werkorganisaties, per stadsdeel 2002-2007

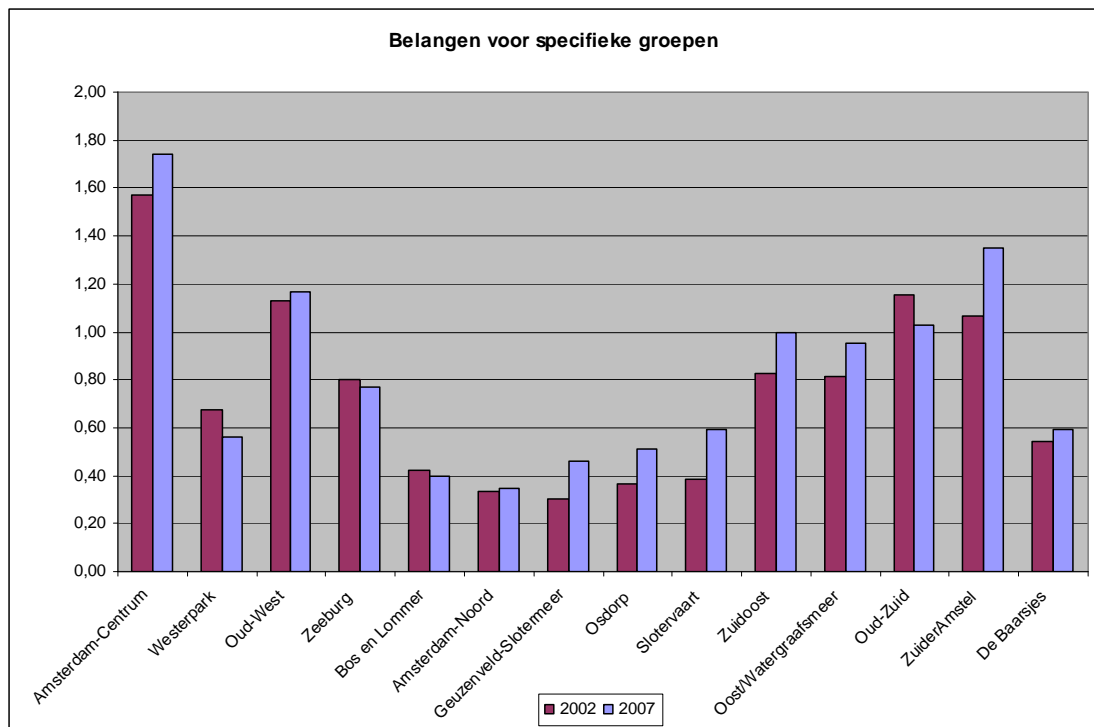
Grafiek 2.10 Organisatiegraad sportorganisaties, per stadsdeel 2002-2007

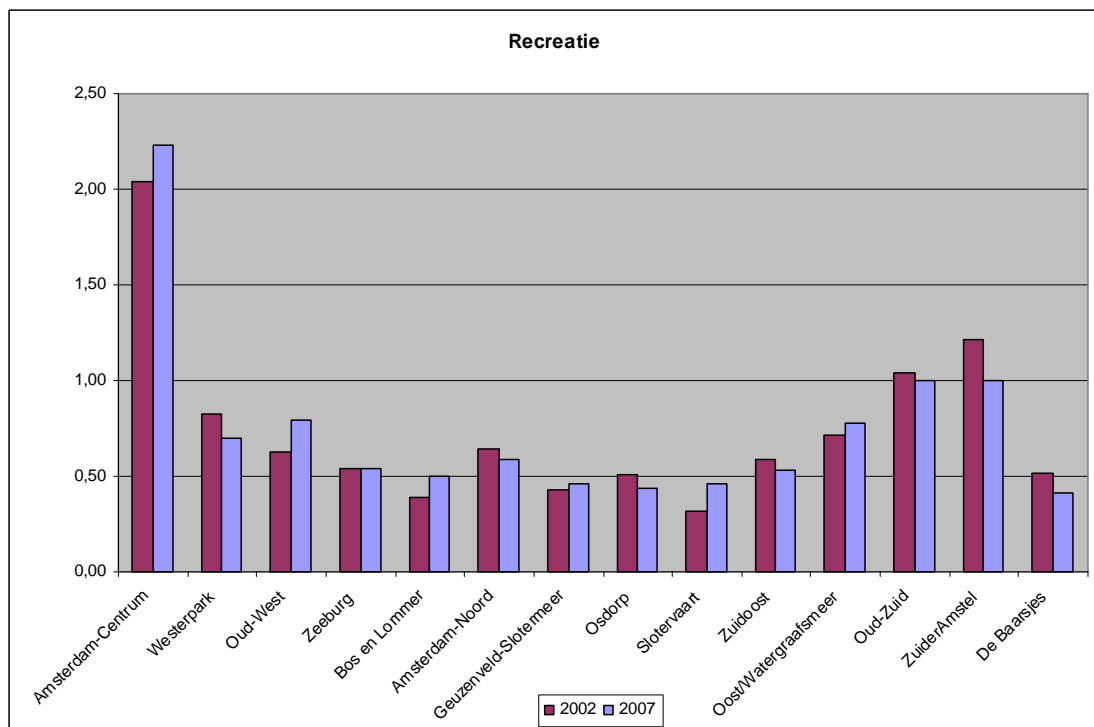
Grafiek 2.11 Organisatiegraad ideële organisaties, per stadsdeel 2002-2007

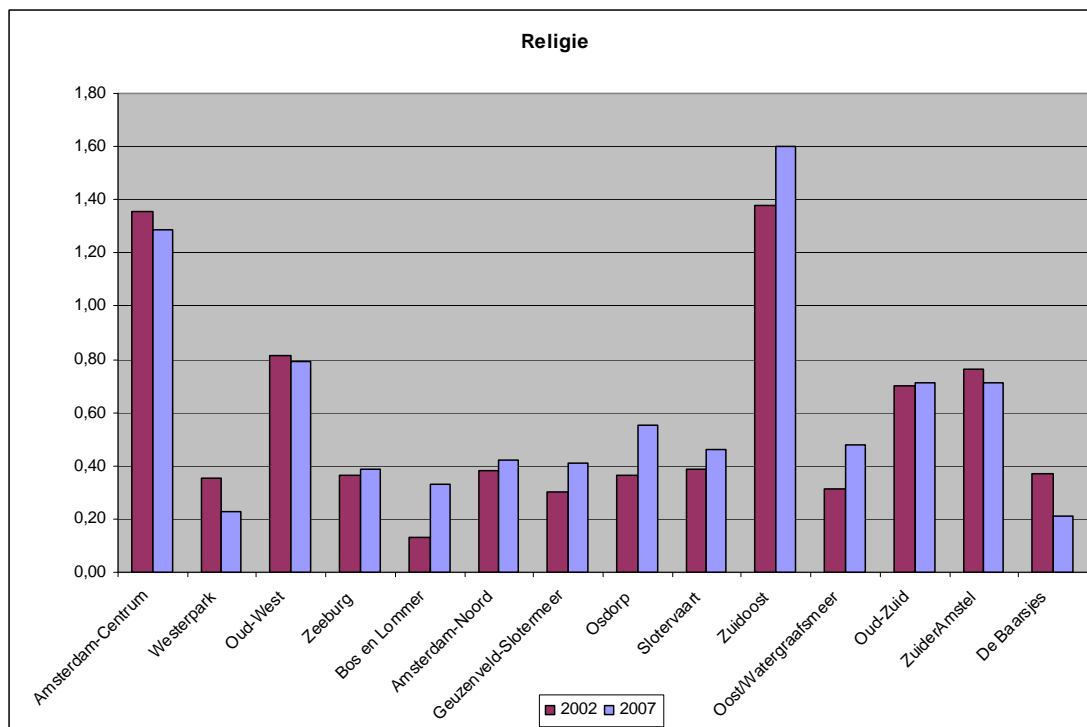
Grafiek 2.12 *Organisatiegraad organisaties voor specifieke groepen, per stadsdeel 2002-2007*

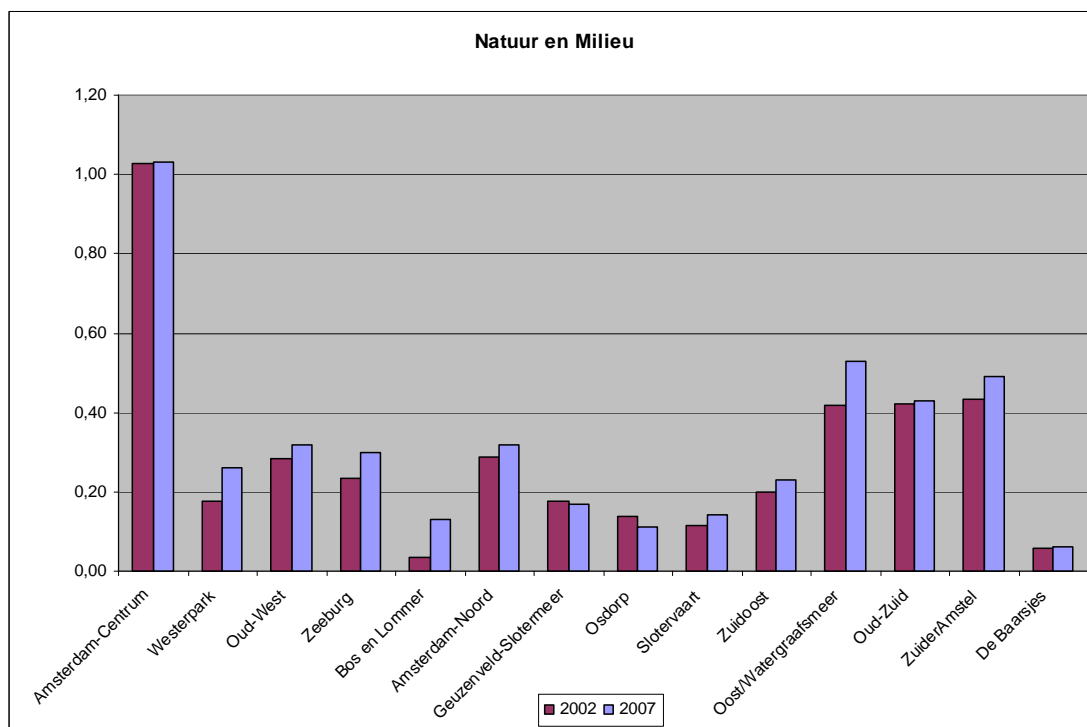
Grafiek 2.13 *Organisatiegraad recreatieve organisaties, per stadsdeel 2002-2007*

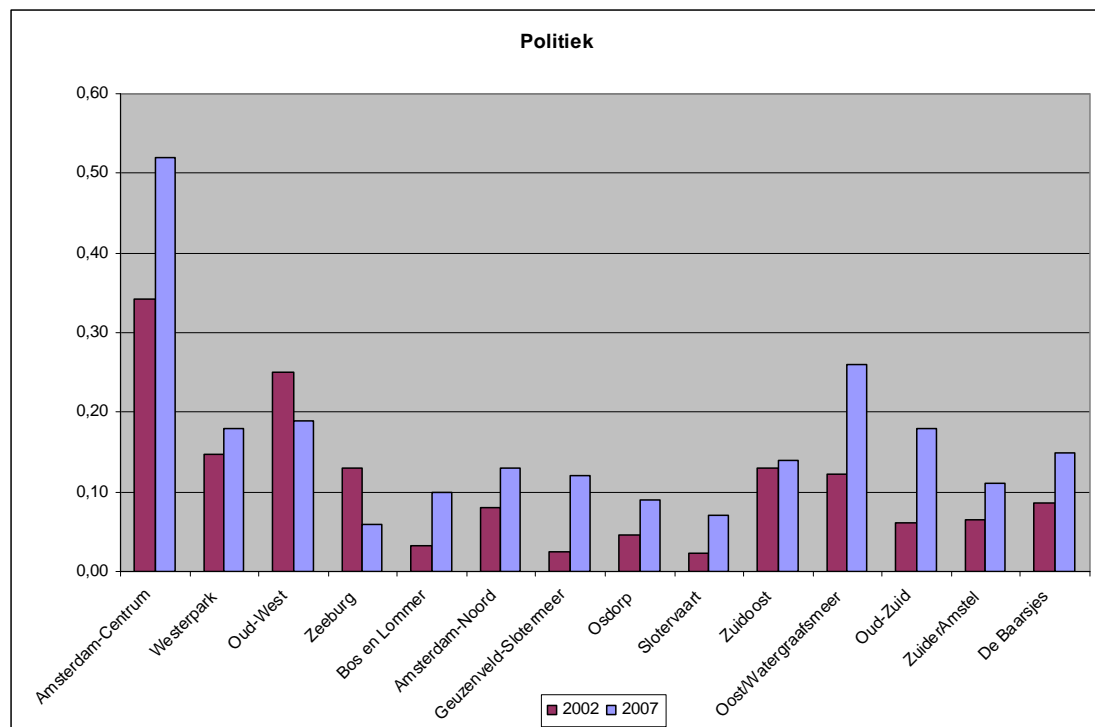

Grafiek 2.14 Organisatiegraad religieuze organisaties, per stadsdeel 2002-2007

Grafiek 2.15 Organisatiegraad natuur- en milieuorganisaties, per stadsdeel 2002-2007

Grafiek 2.16 Organisatiegraad politieke organisaties, per stadsdeel 2002-2007

2.5. Netwerken tussen bestuursleden

Netwerkanalyses van bestuursleden kunnen bestuursnetwerken in kaart brengen. Een relatie tussen een organisatie wordt gelegd als iemand tegelijkertijd in twee of meer besturen actief is. In het eerste hoofdstuk hebben we al stil gestaan bij de redenen waarom het belangrijk is om deze netwerken in kaart te brengen en te vergelijken. In deze paragraaf kijken we naar het percentage organisaties zonder zulke verbindingen, in hoeverre organisaties verbindingen hebben met organisaties in het zelfde stadsdeel of andere stadsdelen en naar de verhouding tussen het aantal organisaties in het stadsdeel en de verbindingen die er gevormd worden door de bestuursleden. Zeker door vergelijking in de tijd en per stadsdeel kunnen deze cijfers ons meer vertellen over het maatschappelijk middenveld in de verschillende stadsdelen.³

³ Het echter van belang hier nogmaals op te merken dat er allerlei beperkingen zijn bij deze netwerkanalyses. Ten eerste betreft het hier niet het totale bestuursnetwerk, maar een selectie daaruit (ongeveer 30% van het netwerk, zie Appendix). Het is daarom onjuist om te spreken over 'het' netwerk van de organisaties in het stadsdeel, het gaat hier slechts om een onderdeel van het netwerk. Ten tweede blijft het belangrijk te benadrukken dat het hier een bestuursnetwerk betreft. Er bestaan nog allerlei andere formele en informele netwerken die in veel gevallen belangrijker zijn dan de bestuursnetwerken, maar veel minder gemakkelijk te achterhalen. Tenslotte bestaat er, zoals ook in het eerste hoofdstuk beschreven, geen

Voor dit rapport is het van belang de gegevens uit de netwerk analyses in de context te zien van de gegevens die we al eerder hebben getoond ten aanzien van de aantallen en type organisaties. Het is een additioneel element van het maatschappelijk middenveld en zegt iets over de verbondenheid van de organisaties in de verschillende stadsdelen. Wat opvalt als we de dubbelfuncties in zijn algemeenheid bekijken is dat het met name gelijksoortige organisaties zijn die een verbinding vormen (kunststichtingen met kunststichtingen, sportclubs met sportclubs, religieuze instellingen met religieuze instellingen, etc.). Bestuursleden zijn actief binnen een bepaalde sector en ontplooiën in deze sector hun bestuursactiviteiten en minder makkelijk daarbuiten.

Wat is de betekenis van de bestuursnetwerken die we gevonden hebben? In het volgende hoofdstuk gaan we specifiek in op de bestuursnetwerken tussen migrantenorganisaties. Over het algemeen kunnen we stellen dat de interviews die we met bestuursleden hebben gehouden laten zien dat de netwerken vooral een teken zijn van een goed ontwikkeld maatschappelijk middenveld. Veel culturele organisaties in Amsterdam-Centrum zijn bijvoorbeeld verbonden door middel van een groot en omvattend bestuursnetwerk. Dit bestuursnetwerk zorgt er voor dat de culturele organisaties goed kunnen communiceren en als het nodig is met één stem te spreken naar de lokale overheid, zoals één van door ons geïnterviewden dat verwoordde. De verbindingen tussen organisaties worden gevormd door een relatief klein aantal mensen, dat vaak gevraagd wordt om zitting te nemen in een bestuur van een organisatie. Deze personen zijn door hun kennis, ervaring en uitgebreide persoonlijk netwerk interessant voor individuele organisaties.

In de onderstaande figuur worden de percentages weergegeven van de organisaties die geen formele bestuursverbindingen hebben met andere organisaties. Wat als eerste opvalt, zijn de grote overeenkomsten tussen stadsdelen in 2007. Vrijwel alle stadsdelen zitten met een percentage van tussen de 60 en 70 procent organisaties die geen formele bestuursverbinding hebben met andere organisaties. Dat betekent dat voor deze indicator van de vitaliteit van het maatschappelijk middenveld de verschillen tussen de stadsdelen minder groot zijn dan bij sommige andere indicatoren. Verder zijn de percentages vrijwel overal gedaald. In sommige stadsdelen is die daling zelfs sterk te noemen (Bos en Lommer, De Baarsjes, Westerpark en Zeeburg), wat aangeeft dat in deze stadsdelen de vitaliteit van het maatschappelijk middenveld op dit onderdeel sterk verbeterd is. Het bestuursnetwerk van stichtingen en verenigingen in deze stadsdelen is aanzienlijk groter geworden. De stadsdelen Geuzenveld-Slotermeer en Oud-Zuid zijn de enige stadsdelen waar het percentage ten opzichte van 2002 is gestegen. Geuzenveld-Slotermeer

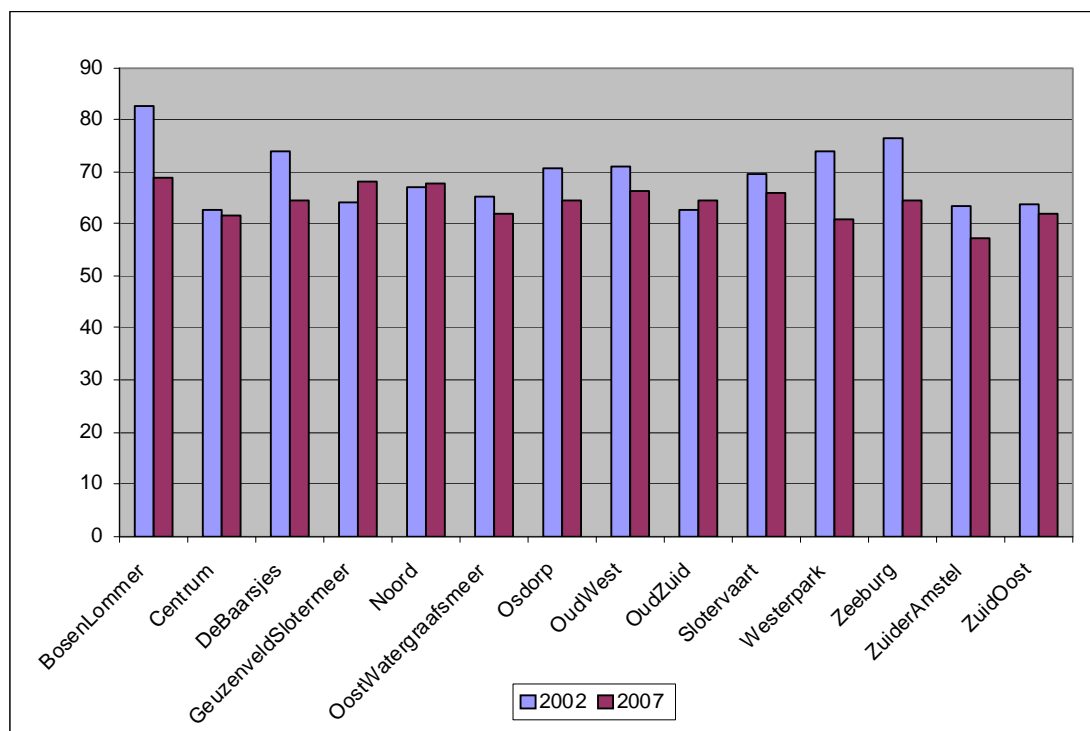
---

overeenstemming over de waarde en effecten van deze bestuursnetwerken. Het bestaan van een uitgebreid bestuursnetwerk kan duiden op een sterk ontwikkeld maatschappelijk middenveld waar veel samengewerkt wordt tussen organisaties, maar kan tegelijkertijd ook een teken zijn dat er maar weinig actieve bestuursleden aanwezig zijn en dat die paar mensen die wel actief zijn bij elkaar in het bestuur gaan zitten.

is daarmee in 2007 het stadsdeel geworden met het hoogste percentage niet-verbonden organisaties. Dat betekent dat het netwerk van bestuursleden in deze twee stadsdelen gekrompen is, wat een verslechtering van de vitaliteit van het maatschappelijk middenveld in deze stadsdelen betekent. Gecombineerd met de zeer lage organisatiegraad van Geuzenveld-Slotermeer bevestigt dit het eerder geschetste beeld dat het maatschappelijk middenveld in dit stadsdeel sterk onder gemiddeld ontwikkeld is.

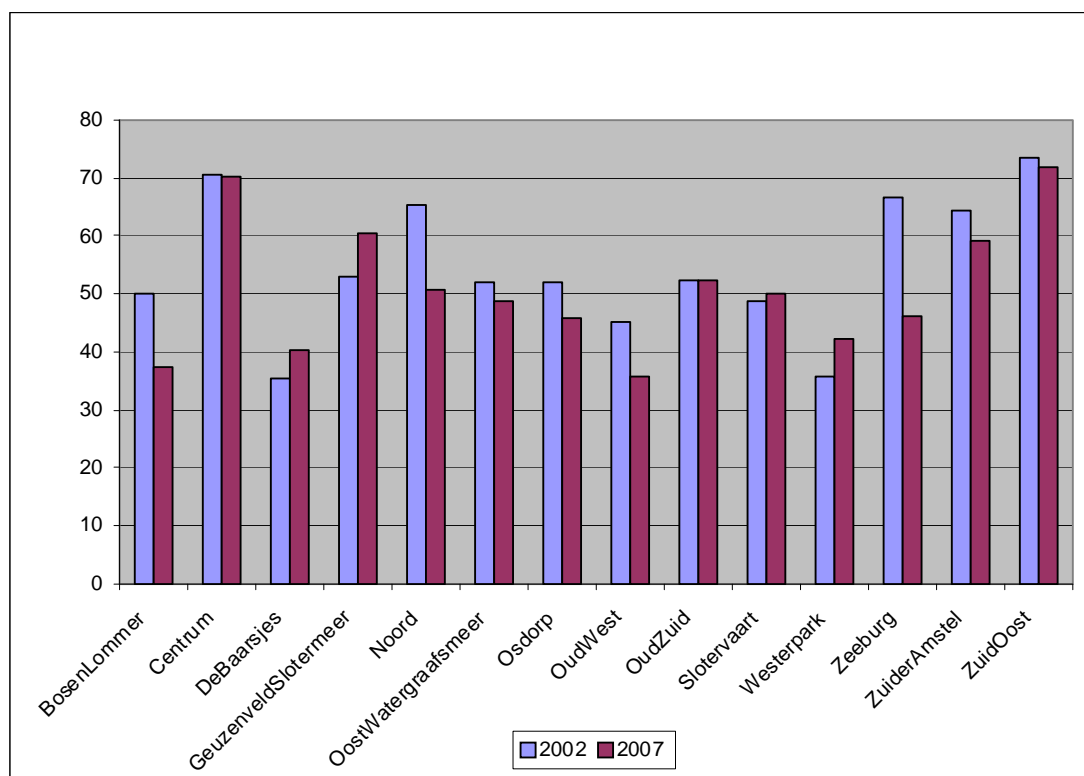
Grafiek 2.17 Percentage organisaties zonder bestuursverbinding per stadsdeel 2002-2007

Het volgende figuur laat zien in hoeverre organisaties verbindingen hebben met andere organisaties in hetzelfde stadsdeel of daarbuiten. Dat het Centrum hier hoog scoort hoeft geen verbazing te wekken. De meeste organisaties in Amsterdam zijn gevestigd in dit stadsdeel, bovendien staan de belangrijkste instellingen van de stad over het algemeen ook in dit deel van de stad. Veel kunstinstellingen uit het Centrum hebben bijvoorbeeld bestuursverbindingen met andere kunstinstellingen uit het Centrum. Het hoge percentage in Zuid-Oost heeft echter een andere verklaring. Hier is sprake van een 'echt' maatschappelijk middenveld op stadsdeelniveau. De organisaties in dit stadsdeel hebben relatief weinig contact met organisaties in andere delen van

de stad en richten zich heel nadrukkelijk op het stadsdeel zelf. Andere stadsdelen die relatief hoog scoren zijn Geuzenveld-Slotermeer en ZuiderAmstel, ook hier is waarschijnlijk sprake van een maatschappelijk middenveld dat redelijk los staat van de rest van de stad. Oud-West, De Baarsjes en Bos en Lommer zijn (waarschijnlijk mede als gevolg van hun kleine oppervlakte) stadsdelen waar de organisaties juist relatief veel formele contacten hebben met organisaties buiten de stadsdeelgrenzen.

Grafiek 2.18 Percentage bestuursverbindingen binnen zelfde stadsdeel, per stadsdeel 2002-2007

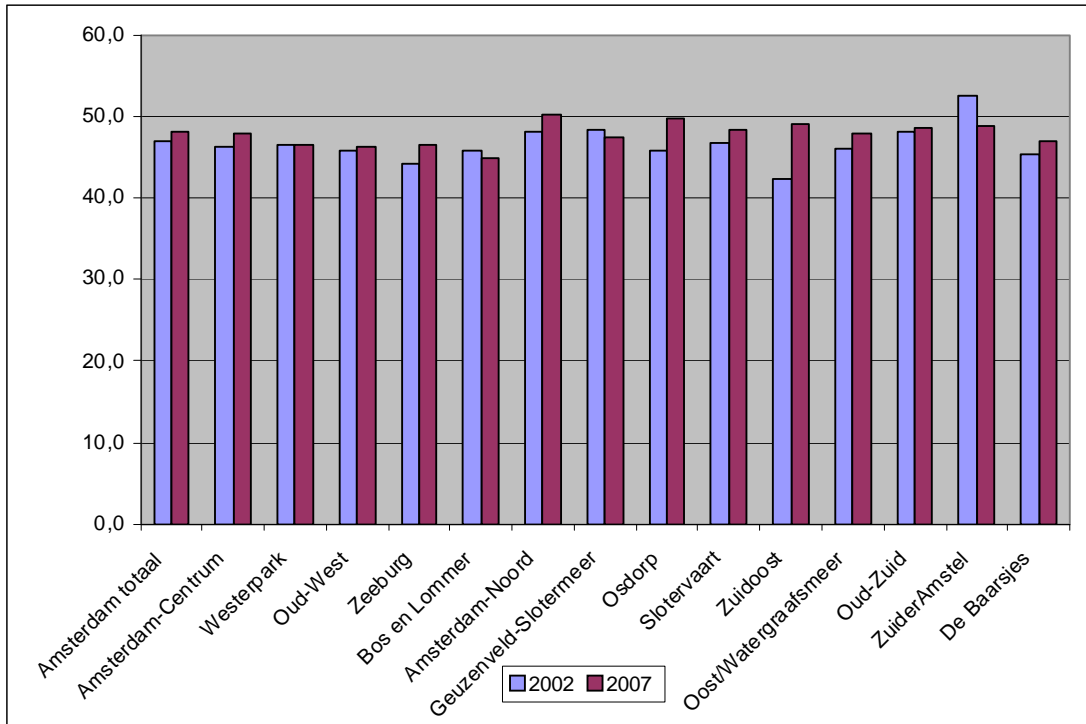
2.6. Kenmerken van bestuursleden

Als besluit voor dit hoofdstuk kijken we naar een aantal belangrijke kenmerken (leeftijd en geslacht) van de bestuursleden in de stichtingen en verenigingen in Amsterdam. De bestuursleden in Amsterdam zijn over het algemeen relatief oude (blanke)⁴ mannen en ze worden steeds ouder, maar vrouwelijke bestuursleden komen we ook iets vaker tegen. In 2002 was de gemiddelde leeftijd van de bestuursleden 46,9 jaar en in 2007 was dat gestegen naar 48,1

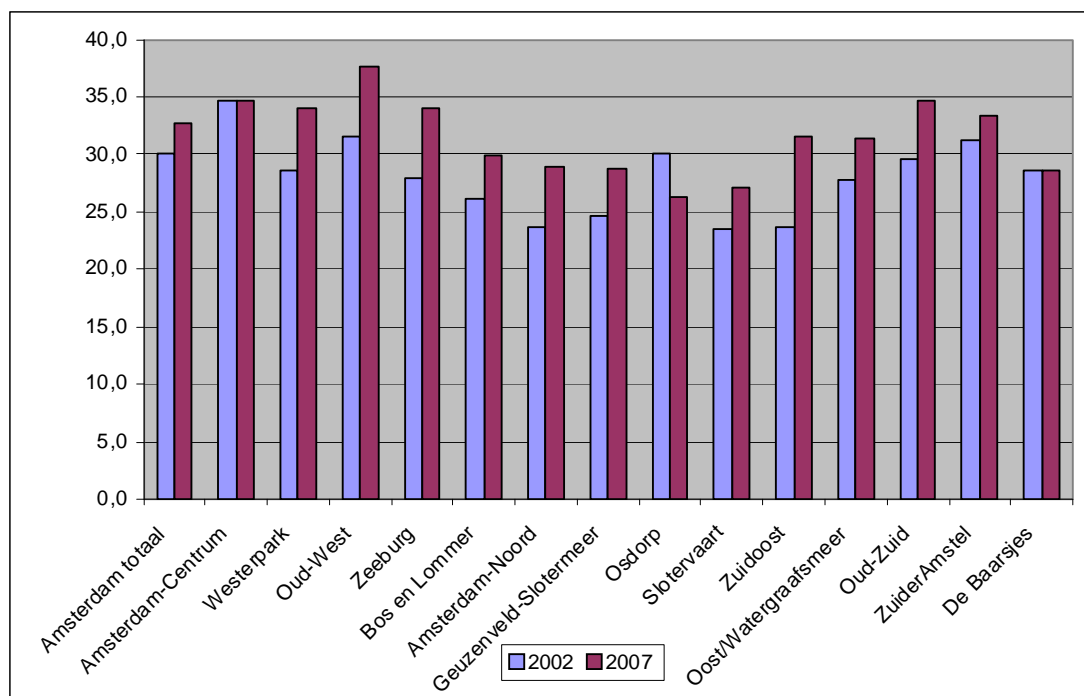
⁴ Etniciteit van de bestuursleden wordt in het volgende hoofdstuk besproken

jaar, In 2002 was 30 procent van de bestuursleden vrouw en in 2007 was dat percentage gestegen naar 32,7 procent. Tussen de stadsdelen zijn wat betreft leeftijd niet zulke grote verschillen. De bestuursleden in bijna alle stadsdelen, behalve ZuiderAmstel, worden ouder.

Grafiek 2.19 Gemiddelde leeftijd bestuursleden, per stadsdeel 2002-2007

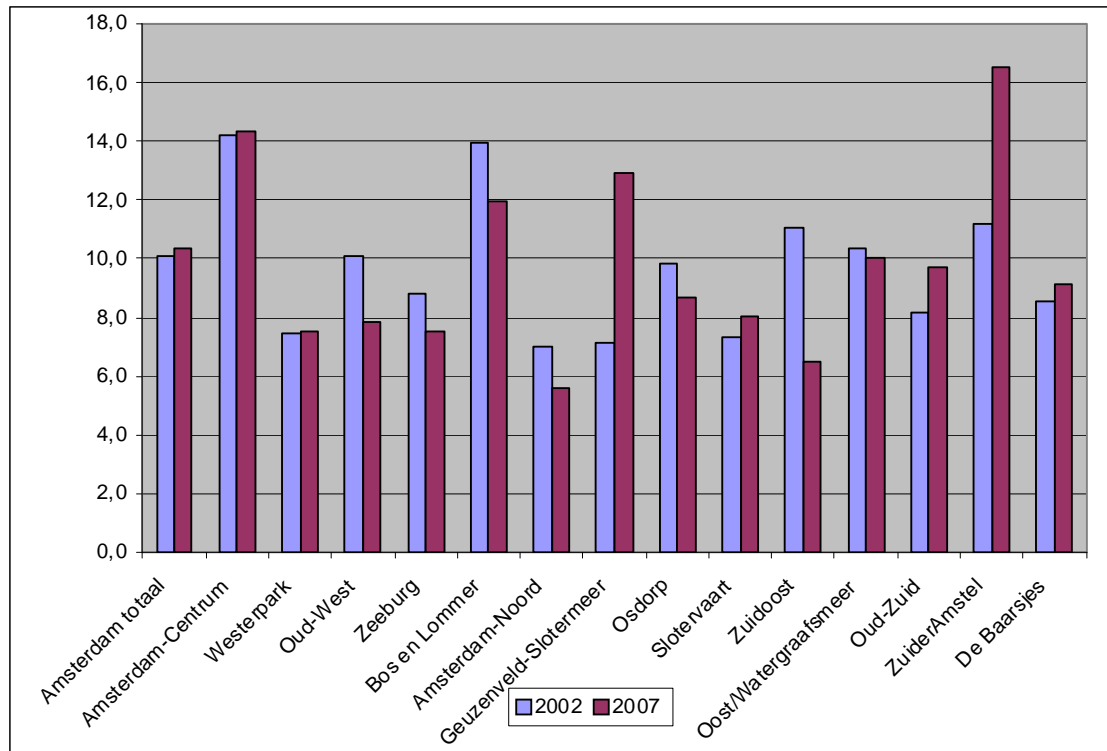

Wat betreft het percentage vrouwelijke bestuursleden zien we tussen de stadsdelen wel duidelijke verschillen. Vrouwelijke bestuursleden komen we vooral tegen in Oud-West, Centrum, Westerpark, Zeeburg, Oud-Zuid en ZuiderAmstel. Minder vrouwelijke bestuursleden zijn te vinden in de organisaties in Osdorp, Slotervaart en De Baarsjes.

Grafiek 2.20 Percentage vrouwelijke bestuursleden, per stadsdeel 2002-2007

Als laatste hebben we nog gekeken naar het aantal jongeren dat actief is binnen besturen van stichtingen en verenigingen. Over heel Amsterdam ligt dat percentage rond de 10 procent (voor zowel 2002 als 2007). Maar tussen de stadsdelen is wel duidelijk verschil te zien. Stadsdelen waar relatief veel jongeren bestuurlijk actief zijn, zijn ZuiderAmstel, Centrum, Bos en Lommer en Geuzenveld-Slotermeer. Stadsdelen waar weinig jongeren zich bezig houden met het besturen van een stichting of vereniging zijn Amsterdam-Noord en Zuidoost. In beide stadsdelen is het percentage bestuursleden onder de 30 jaar tussen 2002 en 2007 sterk gedaald. Wat betreft Geuzenveld-Slotermeer is het belangrijk op te merken dat meer dan 90 procent van de bestuursleden onder de 30 jaar een migratieachtergrond heeft (1^e of 2^e generatie van met name Marokkaanse of Turkse achtergrond). Voor Bos en Lommer is dat percentage met iets onder de 50 procent weliswaar een stuk lager, maar ook hier zien we een relatief groot aantal migrantenjongeren in de besturen van stichtingen en verenigingen. We komen hier in het volgende hoofdstuk nog op terug, aangezien we deze ontwikkeling in meer Westelijke stadsdelen tegenkomen.

Grafiek 2.21 Percentage bestuursleden onder de 30 jaar, per stadsdeel 2002-2007

Belangrijkste onderzoeksresultaten

- Het Amsterdamse maatschappelijk middenveld kent een grote vitaliteit: grote aantallen stichtingen en verenigingen, veel dynamiek en veel bestuursverbanden.
- Qua organisatiegraad kunnen de stadsdelen in 4 categorieën worden ingedeeld; hierbij vormen Centrum, ZuiderAmstel, Oud-Zuid en Oud-West de groep “bovengemiddeld” terwijl Geuzenveld-Slotermeer sterk onder het gemiddelde zit.
- In 2002 zijn in rijkere en diverse buurten veel stichtingen gevestigd. In 2007 zijn in rijkere buurten veel stichtingen gevestigd. Met andere woorden etnische diversiteit heeft geen negatief effect op de stichtingsgraad van buurten.
- In 2002 zijn in rijkere buurten veel vrije tijdsverenigingen gevestigd. In 2007 zijn in diverse buurten weinig vrije tijdsverenigingen gevestigd. Met andere woorden diversiteit heeft in 2007 wel een negatief effect op de vrijetijdsverenigingsgraad in buurten.
- Organisaties gericht op recreatie, kunst en cultuur en het behartigen van de belangen van doelgroepen bevinden zich vooral in de “rijkere” stadsdelen.
- De meeste religieuze organisaties zijn te vinden in Zuid-Oost.
- Netwerk van organisaties: zeer groot in ZuiderAmstel, zeer klein in Geuzenveld-Slotermeer.
- Veel jongeren bestuurlijk actief in Centrum, ZuiderAmstel, Bos en Lommer en Geuzenveld-Slotermeer. In Geuzenveld-Slotermeer (en in mindere mate Bos en Lommer) zijn dat vooral jongeren met een migratieachtergrond.

Hoofdstuk 3 Migrantenorganisaties⁵ in Amsterdam

Zoals eerder gesteld hebben we in dit rapport speciale aandacht voor de organisaties van migranten. We richten ons hierbij op verschillende elementen. Ten eerste kijken we naar de aantallen organisaties van de grootste migrantengroepen in de stad (in verhouding met de populatieomvang van de groep zelf). Ten tweede kijken we naar de aantallen migrantenorganisaties in de verschillende stadsdelen. Daarna richten we ons kort op de bestuursnetwerken van de grootste migrantengroepen, om ons tenslotte te richten op een aantal kenmerken van de besturen van migrantenorganisaties.

3.1. Aantallen migrantenorganisaties in Amsterdam

Onderstaande tabel laat zien dat verreweg de meeste organisaties in de stad bestuurd worden door mensen die in Nederland geboren zijn en dat dit percentage gestegen is van 67,1 procent in 2002 naar 68,2 procent in 2007. De aantallen migrantenorganisaties zijn over de hele stad gezien relatief laag, in ieder geval lager dan hun percentages in de bevolking. Verder zien we weinig schommelingen tussen 2002 en 2007. De aantallen migrantenorganisaties bij de grootste groepen blijven ongeveer gelijk (waardoor het aandeel migrantenorganisaties voor de meeste groepen in het hele bestand licht daalt). De enige groep die duidelijk meer organisaties heeft in 2007 dan in 2002 zijn de Ghanezen. Aangezien we organisaties classificeren op basis van het

---

⁵ Aan de hand van de selectie van 4387 organisaties in 2007 en de 3752 organisaties in 2002 kunnen we ook iets zeggen over de aantallen migrantenorganisaties in de stad. Bij de selectie van de organisaties hebben we extra aandacht geschonken aan typen organisaties die voor migranten belangrijk kunnen zijn (zoals belangenorganisaties voor specifieke groepen, sociaal-cultureel werk en religieuze organisaties zie Appendix voor compleet overzicht). Hierdoor is er in de selectie waarschijnlijk een lichte oververtegenwoordiging van migrantenorganisaties aanwezig. In de selectie zijn echter ook andere typen opgenomen (zoals bijvoorbeeld organisaties voor kunstbevordering, omroeporganisaties en bejaardenverenigingen) en bovendien zijn van elk type organisatie *alle* organisaties in de selectie opgenomen, ongeacht het geboorteland van de bestuursleden.

De etniciteit van de organisatie wordt als volgt vastgesteld: als 50% van het bestuur geboren is in één bepaald land wordt de betreffende organisatie gezien als een migrantenorganisatie voor de groep uit dat land. Als er in een bestuur personen zitten uit meer dan twee landen dan wordt de organisatie gedefinieerd als een 'multi' organisatie. Aangezien we de etniciteit van de organisatie vaststellen op basis van het geboorteland van de bestuurders worden organisaties met bestuursleden uit de tweede generatie niet als migrantenorganisaties aangemerkt. We zullen later nog wel ingaan op de aantallen organisaties en bestuursleden van 2^e generatie migranten van Marokkaanse en Turkse afkomst.

geboorteland van de bestuursleden worden organisaties die bestuurd worden door 2^e generatie migranten in dit tabel gezien als ‘Nederlandse’ organisaties. In het vorige hoofdstuk hebben we opgemerkt dat we in sommige Westelijke stadsdelen zien dat migrantenjongeren bestuurlijk veel actiever zijn geworden en we zullen hier op het einde van dit hoofdstuk nog op terugkomen. Dat betekent echter niet dat er qua aantallen veel 2^e generatie organisaties in Amsterdam te vinden zijn. We schatten dit aantal bij de drie grootste migrantengroepen (Surinamers, Marokkanen en Turken) op enkele tientallen per groep. De percentages in tabellen 3.1 en 3.2 veranderen in ieder geval nauwelijks als we de aantallen 2^e generatie organisaties als migrantengroep categoriseren (+ 0,5%). We kunnen de percentages migrantenorganisatie per groep in de tabellen 3.1. en 3.2 dus goed vergelijken met het percentage dat de groep uitmaakt in de bevolking van Amsterdam (dit is inclusief tweede generatie). Als het percentage in het tabel groen gekleurd is, betekent dit dat er relatief veel organisaties van deze groep zijn. Als het percentage zwart gekleurd is, komt het percentage van de organisaties ongeveer overeen met het aandeel van de groep in de bevolking. Als het percentage rood gekleurd is, zijn er relatief weinig organisaties van deze groep in het stadsdeel gevestigd.

Tabel 3.1 Aantallen organisaties per bevolkingsgroep (op basis geboorteland bestuursleden)⁶

Groep	Aantal organisaties		% Organisaties		% groep in bevolking	
	2002	2007	2002	2007	2002	2007
Nederland	2519	2990	67,1	68,2	52,7	51,4
Suriname	273	280	7,3	6,4	9,8	9,3
Multi	162	246	4,3	5,6		
Turkije	152	150	4,1	3,4	4,9	5,2
Marokko	140	144	3,7	3,3	8,1	8,9
Ghana	93	120	2,5	2,7	1,3	1,4
Antillen	41	50	1,1	1,1	1,7	1,5
Nederlands Indië (vm)	17	40	0,5	0,9	2,9	3,6
Nigeria	24	35	0,6	0,8	0,1	0,2
Duitsland	16	20	0,4	0,5	2,3	2,3
Ethiopië	17	19	0,5	0,4	0,2	0,2
VS	7	18	0,2	0,4	0,7	0,8

(groen= relatief veel organisaties, zwart= ongeveer even veel organisaties als grootte groep, rood=relatief weinig organisaties)

⁶ Het betreft hier een selectie van het hele bestand (voor 2007 ongeveer 30%, zie hoofdstuk 1 en Appendix)

Als we deze percentages aan organisaties vergelijken met de percentages die de migrantengroepen uitmaken van de Amsterdamse bevolking dan blijkt dat de Ghanezen, Antillianen en Turken relatief het meeste organisaties hebben, gevolgd door de Surinaamse immigranten. In 2007 geldt overigens voor de Turkse en Surinaamse groep wel dat het percentage migrantenorganisaties lager is dan het percentage van de groep in de bevolking. De Marokkanen hebben in zowel 2002 als 2007 duidelijk het minste aantal organisaties. In 2007 is bijna 9 procent van de Amsterdamse bevolking van Marokkaanse afkomst, terwijl in onze selectie maar 3,3 procent van de organisaties aangemerkt wordt als een Marokkaanse organisatie. Wat verder opvalt, is dat er in 2002 relatief weinig organisaties gedefinieerd zijn als 'multi', wat wil zeggen dat de meeste besturen van de Amsterdamse stichtingen en verenigingen bestaat uit mensen die geboren zijn in hetzelfde land. Vijf jaar later is dat aantal echter wel opgelopen naar 5,6 procent.

In de volgende tabel kijken we naar de percentages migrantenorganisatie per stadsdeel. Hieruit blijkt dat het maatschappelijk middenveld in sommige stadsdelen voor het merendeel uit migrantenorganisaties bestaat (Zuidoost 70%, Geuzenveld-Slotermeer 58% en Bos en Lommer 48%). Het gaat hier om organisaties van veel verschillende migrantengroepen of om organisaties waar bestuursleden met verschillende etnische achtergronden met elkaar samenwerken. In Zuidoost vinden we organisaties van 30 verschillende nationaliteiten. Het percentage migrantenorganisaties komt daar ook overeen met het aandeel migranten in de bevolking van het stadsdeel, in de andere twee stadsdelen ligt het percentage migranten zo'n 10 procent hoger dan het percentage migrantenorganisaties (en zijn er dus relatief veel 'Nederlandse' organisaties).

Als we naar de verschillende groepen kijken, blijkt wederom dat het met name de Marokkaanse gemeenschap is, die relatief weinig organisaties heeft. Bovendien blijkt ook weer dat de Turkse gemeenschap juist relatief veel organisaties heeft. Dat verschil is in 2007 groter geworden vergeleken met 2002. Zo daalt bijvoorbeeld in alle Westelijke stadsdelen het percentage Marokkaanse organisaties tussen 2002 en 2007 sterk. Ook in stadsdelen waar in 2002 het percentage Marokkaanse organisaties even groot is als het percentage Marokkaanse bewoners (Osdorp en Slotervaart) zijn er vijf jaar later in deze stadsdelen significant minder Marokkaanse organisaties dan je zou verwachten op basis van hun bevolkingsaandeel. Het is opvallend dat het vooral de Marokkaanse gemeenschap is die tussen 2002 en 2007 een sterke daling laat zien in de percentages organisaties en dat dit beeld minder of niet terug te vinden is bij de andere migrantengroepen. Dit komt deels overeen met het onderzoek van Uitermark en Steenbergen (2006), die stellen dat het vooral de minder goed georganiseerde Marokkaanse gemeenschap is, die te lijden heeft gehad van het veranderende subsidiebeleid van de gemeente Amsterdam (minder subsidies voor etnische organisaties en meer activiteitsubsidies i.p.v.

organisatiesubsidies leiden tot minder zelforganisaties). Mede doordat de Turkse gemeenschap beter georganiseerd is en meer gebruik kan maken van eigen middelen om hun organisaties in stand houden, zou de Turkse gemeenschap onafhankelijker zijn van subsidies. Hierdoor zou een verandering in beleid minder effect hebben bij de Turkse organisaties. Hoewel het niet mogelijk was om de effecten van het veranderende subsidiebeleid direct te meten, is het interessant te zien dat wat betreft de aantallen organisaties het inderdaad vooral de Marokkaanse organisaties die een sterke daling laten zien tussen 2002 en 2007 in de meeste stadsdelen.

Tabel 3.2 Percentage migrantenorganisaties per stadsdeel 2002-2007

	Nederlands		Surinaams		Marokkaans		Turks		Ghanees		Antilliaans		Multi		Overig	
	2002	2007	2002	2007	2002	2007	2002	2007	2002	2007	2002	2007	2002	2007	2002	2007
ZuiderAmstel	92,1	85,3	0,9	2,4	0	1	1,3	0,7	0	1	0	0,7	1,7	2,7	4	6,2
Amsterdam-Centrum	83,5	84,4	2,8	2	1,2	0,6	1,7	0,9	0,2	0,3	0,8	0,1	3,2	4,3	6,6	7,4
Oud-Zuid	75,9	79,8	4,9	3,2	1,8	1,7	3,2	1,9	0,2	0,4	0,4	0,6	5,7	6	7,9	6,4
Westerpark	65,3	71,6	6,4	2,1	6,9	5,7	1,7	2,6	0,6	0	2,3	1,5	5,8	5,2	11	11,3
Oud-West	71	69,1	4,7	2,8	3,7	3,7	5,6	4,6	0	0	1,4	0,9	6,5	10,1	7,1	8,8
Oost/Watergraafsmeer	66,8	66,2	9,1	7,8	4,5	3,2	5,2	4,3	1	1,2	0	0,3	3,8	4,9	9,6	12,1
Zeeburg	64,2	65,2	9,7	6,7	7,3	6,3	6,7	3,6	0,6	0,9	0	1,3	4,2	4,9	7,3	11,1
Amsterdam-Noord	64,7	63,7	5	5,3	6	6,1	5,5	4,6	3,5	5	0,5	0,4	1,5	2,7	13,3	12,2
Slotervaart	57,8	58,5	10,9	8,5	13,3	12,5	5,5	4,5	0,8	0	0,8	0,6	3,9	6,8	7	8,6
Osdorp	52,2	56,4	10,9	7,1	14,1	6,4	12	13,6	2,2	2,1	0	0	3,3	5	5,3	9,4
De Baarsjes	48,5	54,1	5,4	6,2	6,2	5,5	14,6	7,5	0	0,7	1,5	1,4	6,2	7,5	17,6	17,1
Bos en Lommer	40,4	52,4	5,3	11,7	17,5	10,7	15,8	10,7	0	0	0	0	5,3	7,8	15,7	6,7
Geuzenveld-Slotermeer	53,9	42	5,6	7,6	13,5	9,2	19,1	22,7	1,1	1,7	1,1	0	2,2	7,6	3,5	9,2
Zuidoost	30,1	29,4	25,9	23,8	0,2	0,2	0,2	0	17,4	18,7	4,6	6,7	7,3	9	14,3	12,2

Wat tenslotte aan tabel 3.2 opvalt is dat de stadsdelen Zuidoost, Oud-West, Slotervaart, Geuzenveld-Slotermeer, Bos en Lommer en De Baarsjes de meeste 'multi' organisaties hebben. Hier werken relatief gezien veel mensen met verschillende achtergronden samen in hetzelfde bestuur. Overigens komt dit 'type' organisatie in alle stadsdelen, behalve Westerpark, in 2007 vaker voor dan in 2002. Met name in Oud-West en Geuzenveld-Slotermeer zien we een grote toename van organisaties waarbij mensen uit verschillende etnische groepen met elkaar samenwerken.

3.2. Netwerken migrantenorganisaties

Op basis van de namen van bestuursleden hebben we netwerkanalyses gemaakt van de vier grootste migrantengroepen in de stad. Deze analyses zijn een vervolg op de netwerkanalyses die eerder gedaan zijn door door Fennema en Tillie en Van Heelsum (Van Heelsum 2001). Het grote verschil met eerder onderzoek is dat we voor dit onderzoek ons niet beperkt hebben tot organisaties van migranten, maar alle organisaties in ogenschouw nemen. Hierdoor is het mogelijk iets te zeggen over de mate waarin organisaties van verschillende groepen met elkaar verbonden zijn en dus de mate waarin het maatschappelijk middenveld in Amsterdam gesegegreerd is. Bovendien kunnen we op bepaalde elementen (% geïsoleerd) een vergelijking maken met de netwerken van niet-migrantenorganisaties in 2002 en 2007. Ten slotte zullen we ook een korte kwalitatieve analyse proberen te geven van de netwerken van Marokkaanse, Turkse en Surinaamse organisaties en de veranderingen die plaatsgevonden hebben tussen 2002 en 2007.

3.3. Minder isolatie, maar wel grote mate van segregatie

In het vorige hoofdstuk vonden we voor heel Amsterdam dat gemiddeld 66,2 procent van de organisaties in 2002 en 67,6 procent van de organisaties in 2007 geen bestuursverbinding had met een andere organisatie in Amsterdam. Onderstaande tabel geeft aan dat migrantenorganisaties over het algemeen minder geïsoleerd zijn dan gemiddeld. In 2007 ligt het aantal 'geïsoleerde' organisaties voor alle groepen lager dan 67,6 procent.

Wat verder opvalt is de hoge mate van segregatie in het maatschappelijk middenveld. Marokkaanse, Turkse, maar ook Surinaamse organisaties hebben voor het overgrote deel een verbinding met een andere organisatie uit de eigen bevolkingsgroep. Het percentage is nauwelijks afgenomen en bij de Turken zelfs gestegen van 81 procent naar 86 procent. Met andere woorden, we zien als we kijken naar de formele bestuursnetwerken, veel *bonding* en weinig *bridging* in Amsterdam.

Tabel 3.3 Belangrijkste kenmerken bestuursnetwerken organisaties van de 4 grootste migrantengroepen 2002-2007

Groep	Geïsoleerd 2002	Geïsoleerd 2007	Verbonden met organisatie uit dezelfde groep 2002	Verbonden met organisatie uit dezelfde groep 2007
	%	%	%	%
Marokkanen	48,6	54,2	90,3	87,9
Turken	61,8	56,7	81,0	86,2
Surinamers	63,0	66,1	82,2	78,9
Antillianen	73,2	56,0	81,8	63,6
Multi	59,3	59,3	39,4	37,0

3.4. Bestuursleden migrantenorganisaties

Net als in het vorige hoofdstuk kijken we in dit hoofdstuk ook nog speciaal naar de kenmerken van de bestuursleden van migrantenorganisaties. Onderstaande tabel geeft aan hoe groot het percentage bestuursleden, over het hele bestand van bestuursleden gemeten, is dat geboren is in Suriname, Marokko of Turkije. De percentages blijken sterk overeen te komen met de percentages migrantenorganisaties in het bestand. Dit is een sterke aanwijzing dat bestuursleden van Surinaamse, Marokkaanse of Turkse afkomst voor het overgrote deel bestuurslid zijn van een migrantenorganisatie. Allochtone bestuursleden bij niet-migrantorganisaties komen uiteraard ook voor, maar nog slechts in zeer kleine aantallen.

Daarnaast laat de tabel weinig verschil zien tussen 2002 en 2007, de percentages zijn vrijwel gelijk of zijn licht gedaald. Net als bij de percentages migrantenorganisaties geldt hier wederom dat met name onder de Marokkaanse groep relatief weinig mensen een bestuursfunctie hebben. Ongeveer 9 procent van de Amsterdamse bevolking is van Marokkaanse afkomst, terwijl slechts 3,5 procent van de bestuursleden van stichtingen en verenigingen in de stad een Marokkaanse achtergrond heeft.

Tabel 3.4 Percentage migranten bestuursleden op totale aantal bestuursleden in Amsterdam, 2002-2007

Groep	2002	2007
Surinaamse	6,0 %	6,1 %
Marokkaans	4,1 %	3,5 %
Turks	3,9 %	3,4 %

We hebben ook gekeken naar gemiddelde leeftijd van de bestuursleden van migrantenorganisaties. Let wel, het gaat hierbij dus om alle bestuursleden van organisaties die wij hebben geclassificeerd als migrantenorganisatie, dus ook bestuursleden die geboren zijn in Nederland (al dan niet 2^e generatie). De gemiddelde leeftijd van de bestuursleden van migrantenorganisaties is gestegen van 45,2 jaar in 2002 naar 47, 2 jaar in 2007. Daarmee zijn de bestuursleden van migrantenorganisaties iets jonger dan het gemiddelde (48,1 jaar), maar daarentegen is de gemiddelde leeftijd onder bestuursleden van migrantenorganisaties tussen 2002 en 2007 veel sneller gestegen dan in het algemeen. Het percentage bestuursleden jonger dan 30 jaar is bovendien gedaald van 9,2 procent naar 7,7 procent, terwijl het gemiddelde bij alle organisaties juist is gestegen naar 10,4 procent. Met andere woorden de bestuursleden van migrantenorganisaties worden snel ouder. Maar we zien langzamerhand wel meer vrouwen een bestuursfunctie krijgen bij migrantenorganisaties. Met bijna 28 procent vrouwen als bestuurders ligt het percentage nog onder het gemiddelde van 32,7 procent, maar is het verschil iets kleiner geworden.

Tabel 3.5 Percentage Man – vrouw in bestuur migrantenorganisaties, 2002-2007

Geslacht	2002	2007
Man	75,4 %	72,1 %
Vrouw	24,6 %	27,9 %

3.5. Tweede generatie

Ten slotte kijken we in dit hoofdstuk naar de organisaties en bestuursleden van de zogenaamde tweede generatie. We richten ons hier alleen op de tweede generatie van Turkse en Marokkaanse afkomst, omdat zij op basis van hun achternaam relatief gemakkelijk te identificeren zijn. Onderstaand tabel maakt duidelijk dat er op dit moment in Amsterdam nog maar heel weinig organisaties zijn van de tweede generatie. In 2002 kon 0,2% van alle organisaties in Amsterdam beschouwd worden als een organisatie van de tweede generatie van Turkse of Marokkaanse afkomst (enkele tientallen organisaties in de stad). Dat percentage is in 2007 wel gestegen naar 0,4 procent voor de Marokkaanse groep en 0,5 procent voor de Turkse groep.

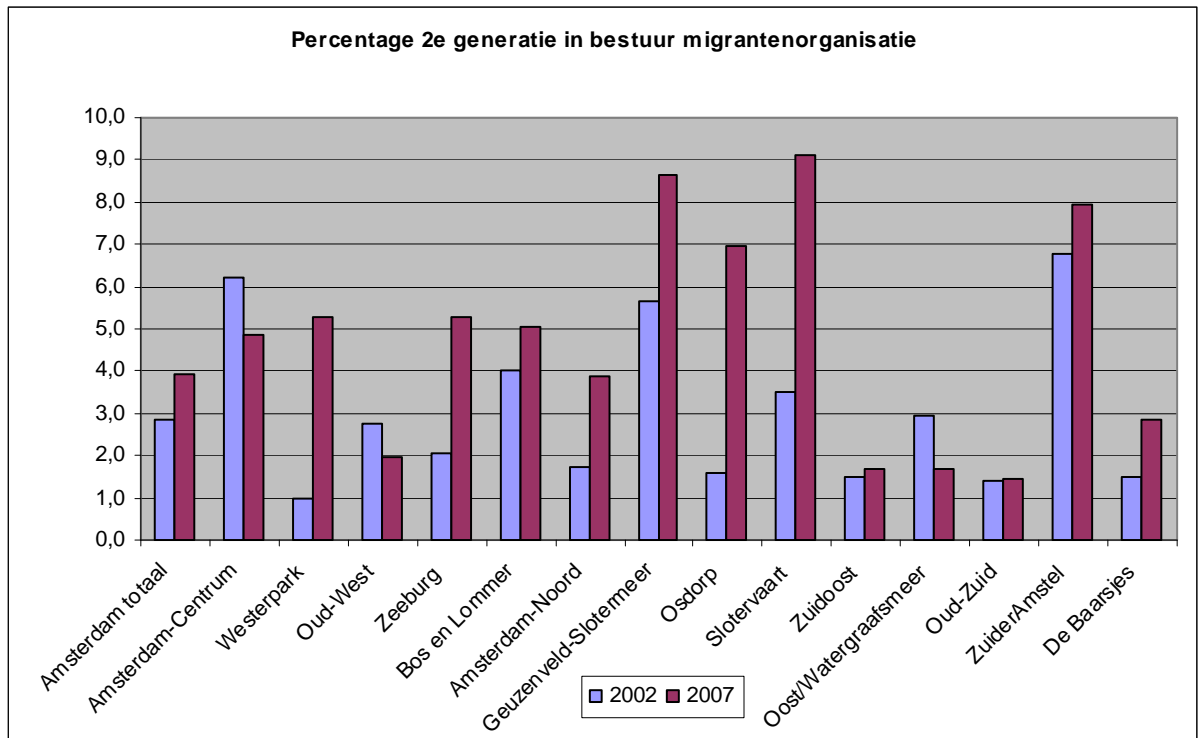
Tabel 3.6 Percentage organisaties van tweede generatie van Turkse en Marokkaanse afkomst in Amsterdam, 2002-2007

Groep	2002	2007
Marokkaans	0,1 %	0,4 %
Turks	0,1 %	0,5 %

De bestuursleden van de tweede generatie zijn over het algemeen iets vaker vrouwen dan bij de 1e generatie (met 31,6% is het percentage bij de tweede generatie zo goed als gelijk met het Amsterdamse gemiddelde).

Bestuursleden van de tweede generatie zitten over het algemeen vaker bij een migrantenorganisatie dan dat ze samen met andere mensen van de tweede generatie een organisatie oprichten. Toch blijft ook het percentage bestuursleden van de tweede generatie bij migrantenorganisaties opvallend laag. In 2002 was slechts 2,9 procent van de bestuursleden bij een migrantenorganisatie van de tweede generatie, in 2007 was dat percentage gestegen naar 3,9 procent. In het onderstaande grafiek blijkt overigens dat de percentages wel verschillen per stadsdeel. Met name in de westelijke stadsdelen Geuzenveld-Slotermeer, Osdorp en Slotervaart bestaat het bestuur van een migrantenorganisaties steeds vaker uit iemand van de tweede generatie.

Grafiek 3.1 Percentage tweede generatie in bestuur migrantenorganisatie, per stadsdeel 2002-2007

Dit is volgens ons een belangrijke trend die laat zien dat migrantenjongeren in verschillende stadsdelen bestuurlijk actiever worden in niet alleen migrantenorganisaties, maar ook in hun 'eigen' organisaties met andere jongeren uit de tweede generatie. Alhoewel de aantallen wellicht nog relatief laag zijn kunnen we verwachten dat dit verhoogd activisme de komende jaren alleen maar verder zal groeien. In het volgende hoofdstuk zullen we daarom specifiek ingaan op de maatschappelijke participatie van migrantenjongeren in Amsterdam.

Belangrijkste onderzoeksresultaten

- Marokkanen hebben verhoudingsgewijs weinig organisaties.
- Hoogste percentage migrantenorganisaties bevindt zich in Zuidoost.
- Het percentage ‘multi’ organisaties stijgt in alle stadsdelen, vooral in Oud-West en Geuzenveld-Slotermeer.
- Het is vooral de Marokkaanse gemeenschap waarbij het aantal organisaties in de verschillende stadsdelen sterk afneemt.
- Migrantenorganisaties zijn minder geïsoleerd dan gemiddeld, maar hun bestuursverbindingen betreffen meestal organisaties van dezelfde etnische groep. Met andere woorden, het maatschappelijk middenveld in Amsterdam is wat betreft het bestuursnetwerk nog steeds sterk gesegregeerd.
- Allochtone bestuursleden zijn meestal verbonden aan migrantenorganisaties van hun eigen etniciteit, niet bij “Nederlandse” organisaties.
- Er zijn meer allochtone vrouwen gekomen bij de besturen van migrantenorganisaties.
- Er is een vergrijzing zichtbaar bij bestuursleden van migrantenorganisaties.
- Slechts een klein percentage van de bestuursfuncties van Turkse en Marokkaanse migrantenorganisaties wordt bekleed door leden van de tweede generatie.
- In bepaalde stadsdelen (met name in de Westelijke stadsdelen) is een verhoogde mate van bestuurlijke activiteiten bij migrantenjongeren waarneembaar.

Hoofdstuk 4 Participatie migrantenjongeren in maatschappelijke organisaties

Dit onderzoek richt zich op de stichtingen en verenigingen in Amsterdam en de bestuursleden die in deze organisaties actief zijn. De organisatiestructuur in de stad, stadsdelen en in buurten is volgens ons cruciaal om de vitaliteit van het maatschappelijk middenveld te onderzoeken. De organisaties maken maatschappelijke participatie mogelijk, maar geven echter maar een deel van het verhaal weer. De leden van de organisaties en hun activiteiten zijn minstens zo belangrijk. In dit hoofdstuk richten we ons specifiek op de activiteiten van migrantenjongeren in Amsterdam met behulp van nog niet eerder geanalyseerd materiaal. De reden waarom we ons hier specifiek richten op migrantenjongeren is dat zij demografisch gezien een grote groep in de stad zijn. Daarnaast bleek uit het vorige hoofdstuk dat er tekenen zijn dat ze in de afgelopen jaren maatschappelijk actiever zijn geworden. In dat hoofdstuk ging het om bestuursactiviteiten. In dit hoofdstuk kijken we naar het gedrag van gewone leden van de stichtingen en verenigingen die we in het voorafgaande uitgebreid hebben besproken.

4.1 Maatschappelijke participatie onder jongeren van Turkse en Marokkaanse afkomst

Het TIES *survey*-onderzoek (*The Integration of the European Second Generation*) is een onderzoek naar de positie van de tweede generatie van migranten in Europa. Het onderzoek is opgezet door Maurice Crul van de Universiteit van Amsterdam, Liesbeth Heering van het NIDI en Patrick Simon van het INED in Parijs. Het onderzoek wordt uitgevoerd in acht Europese landen (Zweden, Duitsland, Nederland, België, Frankrijk, Oostenrijk, Zwitserland en Spanje). In totaal zijn er 10.000 interviews verricht onder jongeren in vijftien Europese steden. In Nederland heeft het onderzoek plaats gevonden in Amsterdam en Rotterdam, waar in totaal 1000 tweede generatie jongeren van Turkse en Marokkaanse afkomst in de leeftijd van 18 tot en met 35 jaar zijn geïnterviewd en 500 jongeren van een vergelijkingsgroep in dezelfde leeftijdscategorie (Crul, Pasztor en Lelie 2008). De vergelijkingsgroep bestaat uit jongeren waarvan beide ouders in Nederland geboren zijn.

Voor ons onderzoek hebben wij beschikking gekregen over de *survey* data van de jongeren in Amsterdam. Dit geeft ons de mogelijkheid meer te zeggen over de mate waarin jongeren in Amsterdam maatschappelijk participeren en daarbij de mogelijkheid een onderverdeling te kunnen maken tussen drie belangrijke bevolkingsgroepen (Turken Marokkanen en autochtonen). Voordat we met de

analyse van de TIES-data beginnen willen we eerst kort stilstaan bij wat er tot nu toe bekend is over de maatschappelijke participatie van migrantenjongeren in Amsterdam.

De Staat van de Stad III (O + S 2007) meldt dat de tweede generatie migrantenjongeren maatschappelijk veel actiever te zijn dan hun ouders, 36 procent van deze groep is actief binnen een vereniging (dat is even hoog als bij autochtone Amsterdammers), terwijl dat bij de eerste generatie allochtonen 24 procent is. Dit blijkt overigens een landelijke trend te zijn. Het SCP (2008: 96) meldt dat:

In alle vier allochtone groepen participeert de tweede generatie meer dan de eerste. Het generatieverschil is het grootst bij Marokkanen (37% actieve participatie in de tweede generatie versus 22% in de eerste). De generatiewisseling gaat gepaard met een groeiende integratie in de Nederlandse samenleving en een verbodiging van het gemiddelde opleidingsniveau. Beide zaken zullen van invloed zijn op de geneigdheid en het vermogen om zich vrijwillig te organiseren.

De onderstaande tabel laat zien dat het percentage migrantenjongeren dat actief is in organisaties in de TIES-survey nog hoger is dan eerder genoemd. Het exacte percentage is hier minder van belang. We zijn met name geïnteresseerd in de vraag of migrantenjongeren meer of minder participeren dan de vergelijkingsgroep en welke kenmerken er mogelijk voor zorgen dat jongeren meer of minder actief zijn (ethniciteit, geslacht, opleidingsniveau, religiositeit)

Tabel 4.1 laat verder zien dat autochtone jongeren iets meer participeren in organisaties dan jongeren van Marokkaanse afkomst en dat die weer iets meer participeren dan jongeren van Turkse afkomst.

Tabel 4.1 Percentage Amsterdamse Turkse en Marokkaanse jongeren dat in organisatie participeert, 2007

	Turks	Marokkaans	Autochtoon
Participatie	64,0%	66,7%	76,1%
Geen participatie	36,0%	33,3%	23,9%

Bron: TIES (2008)

Hierbij moet echter worden opgemerkt dat het met name de jonge vrouwen zijn van Turkse en Marokkaanse afkomst die weinig participeren in organisaties, zoals uit het onderstaande tabel duidelijk naar voren komt. Bij de Turkse groep blijkt zelfs 50 procent van de vrouwen niet in een organisatie te

participeren, terwijl jongens van Turkse afkomst de hoogste mate van participatie laten zien, een stuk hoger zelfs dan autochtone jongens.

Tabel 4.2 Percentage Amsterdamse Turkse en Marokkaanse jongeren dat in organisatie participeert, per geslacht, 2007

	Turks		Marokkaans		Autochtoon	
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	Man	Vrouw
Participatie	81,4%	50,5%	70,8%	62,8%	75,5%	76,6%
Geen participatie	18,6%	49,5%	29,2%	37,2%	24,5%	23,4%

Bron: TIES (2008)

Eenzelfde patroon vinden we overigens op landelijk niveau. Het SCP (2008: 89) constateert:

[Er is] een grote achterstand van de Turkse en Marokkaanse vrouwen qua actieve participatie in de civil society en het vrijwel ontbreken van sekseverschillen bij de andere etnische groepen. [...] Een troost zal voor sommigen zijn dat de achterstand van de Turkse en Marokkaanse vrouwen voor een groot deel in de georganiseerde sportbeoefening zit.

Het is bovendien van belang op te merken dat de autochtone vergelijkingsgroep in het TIES bestand iets ouder en vooral veel hoger opgeleid is (Crul, Pasztor en Lelie 2008). Recente studies van het SCP op nationaal niveau hebben laten zien dat met name een hoge opleiding zorgt voor een hogere participatie. Als we de participatie onder Turkse en Marokkaanse jongeren controleren voor geslacht, leeftijd en opleiding, blijkt inderdaad dat het eerder gevonden verschil tussen de groepen helemaal wegvalt. Turkse, Marokkaanse en autochtone jongeren met dezelfde opleiding, leeftijd en geslacht laten precies dezelfde mate van participatie zien. Het zijn met name de mannen en de hoger opgeleiden die veel participeren, etniciteit is hierbij niet van belang.

Ook hier vinden we een vergelijkbare trend op landelijk niveau. Het SCP (2008: 87) stelt dat opleidingsniveau het meest onderscheidende kenmerk is voor alle migrantengroepen als het gaat om deelname aan het maatschappelijk middenveld. Opleidingsniveau is voor de verklaring van verschillen in (vrijwillige en politieke) participatie vrijwel altijd de belangrijkste factor als het om standaard sociaaldemografische variabelen gaat.

Uit divers Nederlands en internationaal kwantitatief onderzoek weten we ook dat religieuze betrokkenheid en activiteit belangrijk zijn voor andere vormen

van maatschappelijke participatie, vooral voor vrijwilligerswerk (zie Dekker en De Hart 2006). Dit type onderzoek heeft meestal betrekking op de grote christelijke geloofsgemeenschappen, maar de literatuur doet vermoeden dat het bij kleine christelijke en bij niet-christelijke gemeenschappen niet anders is. Mensen die sterk religieus zijn en vaak een religieuze bijeenkomst bezoeken laten een veel grotere frequentie van actieve participatie in de *civil society* zien dan mensen die niet of veel minder religieus zijn. Religieuze mensen zijn bovendien ook actiever als het gaat om vrijwilligerswerk. Dat verschil blijft bestaan als er rekening wordt gehouden met de effecten van sekse, leeftijd en opleiding.

Als we naar de resultaten uit het TIES-bestand in Amsterdam kijken zien we een gelijksoortig patroon. Religieuze Turkse en Marokkaanse jongeren zijn veel actiever binnen het maatschappelijk middenveld dan migrantenjongeren die niet of minder religieus zijn. Met name bij Turkse mannen vinden we een hoog percentage jongeren, namelijk 73,9 procent, dat aangeeft te participeren in minimaal één organisatie.

Tabel 4.3 Percentage Amsterdamse Turkse en Marokkaanse jongeren dat in organisatie participeert, per religiositeit, 2007

Religiositeit	Turks			Marokkaans		
	geen	gemiddeld	sterk	Geen	gemiddeld	sterk
Participatie	56,1%	63,9%	73,9%	55,4%	67,2%	69,7%
Geen participatie	43,9%	36,1%	26,1%	44,6%	32,8%	30,3%

Bron: TIES (2008)

Echter onder de autochtonen is het verband tussen religiositeit en maatschappelijk participeren nog sterker dan bij Turkse en Marokkaanse jongeren. Met andere woorden, een autochtone jongere met dezelfde kenmerken wat betreft geslacht, leeftijd, opleiding en religiositeit heeft een hogere maatschappelijke participatie dan een jongere van Turkse of Marokkaanse afkomst (resultaten van deze statistische analyse zijn niet apart opgenomen in dit rapport).

Tot slot kijken we nog naar de participatie in drie verschillende typen van organisaties, sport, religie en culturele organisaties. Voor deze drie typen kijken we naar de percentages waarin de jongeren actief zijn en we vergelijken ook de percentages voor mannen en vrouwen.

4.2 Sportorganisaties

De participatie in sportorganisaties is onder jongeren van de verschillende bevolkingsgroepen overeenkomstig. Zo rond de 55 procent van de jongeren

participeert in een sportorganisatie. Alleen de meisjes van Turkse afkomst hebben een duidelijk lagere participatiegraad, minder dan 30 procent is actief binnen een dergelijke organisatie.

Tabel 4.4 Percentage Amsterdamse Turkse en Marokkaanse jongeren dat in sportorganisatie participeert, per geslacht, 2007

	Turks			Marokkaans			Autochtoon		
	Tot.	Man	Vrouw	Tot.	Man	Vrouw	Tot.	Man	Vrouw
Participatie	55,3%	64,5%	28,7%	52,8%	60,0%	46,2%	56,0%	55,7%	56,3%
Geen participatie	44,7%	35,5%	71,3%	47,2%	40,0%	53,8%	44,0%	44,3%	43,7%

Bron: TIES

Het zijn bovendien met name jongens met een hoge opleiding die vaker participeren in een sportorganisatie. Daarnaast heeft leeftijd een negatief effect op de participatie in sportorganisaties, hoe ouder de jongeren worden hoe minder ze participeren in dergelijke organisaties (resultaten van deze statistische analyse zijn niet apart opgenomen in dit rapport).

4.3 Religieuze organisaties

Over het algemeen participeren slechts weinig jongeren in Amsterdam in een religieuze organisatie en hier zien we wel duidelijk verschillen tussen de drie onderzochte bevolkingsgroepen. Jongeren van Turkse afkomst, en met name de mannen, zijn actiever in religieuze organisaties dan andere groepen. Tussen jongeren van Marokkaanse en autochtone afkomst zijn nauwelijks verschillen te ontdekken.

Tabel 4.5 Percentage Amsterdamse Turkse en Marokkaanse jongeren dat in religieuze organisatie participeert, per geslacht, 2007

	Turks			Marokkaans			Autochtoon		
	Tot.	Man	Vrouw	Tot.	Man	Vrouw	Tot.	Man	Vrouw
Participatie	13,5%	21,5%	7,0%	8,5%	9,5%	7,7%	7,6%	7,0%	8,1%
Geen participatie	86,5%	78,5%	93,0%	91,5%	90,5%	92,3%	92,4%	93,0%	91,9%

Bron: TIES (2008)

Van de kleine groep die actief is in religieuze organisaties zijn het vooral Turkse jongens van de tweede generatie met een hoge opleiding, die participeren (resultaten van deze statistische analyse zijn niet apart opgenomen in dit rapport).

4.4 Culturele organisaties

Bij de participatie in culturele organisaties blijken autochtone jongeren (30,8%) significant meer te participeren dan jongeren van Turkse (17,8%) en Marokkaanse (13,6%) afkomst.

Tabel 4.6 Percentage Amsterdamse Turkse en Marokkaanse jongeren dat in culturele organisatie participeert, per geslacht, 2007

	Turks			Marokkaans			Autochtoon		
	Tot.	Man	Vrouw	Tot.	Man	Vrouw	Tot.	Man	Vrouw
Participatie	17,8%	17,2%	18,3%	13,6%	9,5%	17,3%	30,8%	28,7%	32,6%
Geen participatie	82,2%	82,8%	81,7%	86,4%	90,5%	82,7%	69,2%	71,3%	67,4%

Bron: TIES (2008)

Belangrijkste onderzoeksresultaten

- Autochtone jongeren participeren meer in het maatschappelijk middenveld dan jongeren van Turkse of Marokkaanse afkomst; dit verschil is het sterkst bij vrouwen.
- Deze “etnische” verschillen worden echter vooral beïnvloed door verschillen in opleidingsniveau.
- Voor alle groepen geldt, hoe hoger het opleidingsniveau, hoe hoger de maatschappelijke participatie.
- Religieuze Turkse en Marokkaanse jongeren participeren meer in de *civil society* dan niet-religieuze jongeren van deze groepen.

Hoofdstuk 5 De relatie tussen lokale overheid en maatschappelijk middenveld

In dit laatste deel van het onderzoek kijken we specifiek naar de relatie tussen de lokale overheid (de gemeente Amsterdam en de stadsdelen) en het lokale maatschappelijke middenveld. Het doel van dit deel van het onderzoek is meer zicht te krijgen op de mogelijke invloed van de lokale overheid op de manier waarop het maatschappelijk middenveld zich ontwikkelt. Een belangrijke vraag is bijvoorbeeld in hoeverre veranderingen in het beleid van de gemeente en de stadsdelen effect gehad hebben op het organiserend vermogen van verschillende groepen in de stad? Zo zagen we in hoofdstuk 3 dat het organisatievermogen van de Marokkaanse gemeenschap op een aantal punten verminderd was. Heeft dit wellicht te maken met een nadere benadering van de overheid ten aanzien van zelforganisaties van migrantengroepen?

Het is hier wel belangrijk op te merken dat dit beperkte onderzoek niet in staat is de effecten van beleid te meten. Als het al mogelijk zou zijn om deze effecten te meten, dan zouden we beschikking moeten hebben over alle subsidieregelingen, subsidiebedragen, contacten, relaties en overlegstructuren in ieder stadsdeel over een lange periode. Het bleek al snel onmogelijk om een dergelijk overzicht te verzamelen. Het bleek zelfs veel moeilijker te zijn dan verwacht om goed vergelijkbare gegevens van stadsdelen ten aanzien van hun relaties met het maatschappelijke middenveld te verzamelen. Sommige stadsdelen konden gedetailleerde gegevens leveren over een lange periode, voor andere stadsdelen was dat om allerlei redenen niet mogelijk. We hebben desondanks geprobeerd om met behulp van vragenlijsten en interviews bij zowel organisaties als stadsdelen een glimp op te vangen van de veelzijdige en talrijke relaties die er tussen lokale overheid en maatschappelijk middenveld aanwezig zijn.⁷ In dit hoofdstuk zullen we hiervan de belangrijkste bevindingen beschrijven.

Het is bovendien van belang te vermelden dat de relaties en verbanden tussen lokale overheid en maatschappelijk middenveld in Amsterdam zeer veelzijdig

---

⁷ We hebben enkele tientallen vragenlijsten en interviews met bestuursleden van Amsterdamse stichtingen en verenigingen afgenomen en we hebben daarnaast met ambtenaren van bijna alle stadsdelen gesproken over hun visie op het maatschappelijke middenveld in hun stadsdeel. Daarnaast spraken we met bestuursleden en ambtenaren over het subsidiebeleid van de stadsdelen en de belangrijkste ontwikkelingen daarin. De aantallen interviews en gesprekken zijn uiteindelijk te laag om per type organisatie en per stadsdeel een goed beeld te kunnen schetsen van de situatie. We zijn echter wel in staat een algemeen beeld te schetsen van een aantal grote lijnen die we in veel stadsdelen en bij veel soorten organisaties tegenkwamen.

zijn en bestaan in allerlei vormen en maten. Denk hierbij bijvoorbeeld aan formele en informele overlegstructuren, subsidierelaties, inspraakavonden, etc. We richten ons in dit hoofdstuk vooral, maar niet alleen, op de subsidierelaties en de veranderingen die betrokkenen hierbij de afgelopen jaren hebben ervaren. Dat heeft ten eerste te maken met het feit dat subsidies vaak het belangrijkste gespreksonderwerp waren tijdens de interviews en ten tweede omdat we van mening zijn dat deze subsidies een heel direct effect hebben het maatschappelijk middenveld. Het is echter wel belangrijk in gedachten te houden dat er dus veel meer verbanden tussen lokale overheid en organisaties zijn dan alleen een subsidierelatie.

In dit hoofdstuk zullen we beginnen met de vraag in hoeverre organisaties zich betrokken voelen bij wat er zich in de buurt en het stadsdeel ontwikkelt. Zijn organisaties geïnteresseerd in wat er in hun buurt of stadsdeel gebeurt en in hoeverre proberen zij door middel van bepaalde activiteiten iets te doen om de situatie in buurt of stadsdeel te verbeteren?

Ten tweede zullen we ingaan op een thema dat in vrijwel elk stadsdeel speelt en waar veel bestuursleden van organisaties tegen aan lopen. De te beantwoorden vraag is of het beter is dat de overheid structurele organisatiesubsidies verleent of dat wellicht activiteitensubsidies een beter middel zijn om het maatschappelijk middenveld te ondersteunen en de juiste doelgroep te bereiken. In vorige hoofdstukken is al kort ter sprake gekomen dat in Amsterdam subsidies voor organisaties steeds vaker bestaan uit activiteitensubsidies, waar men vroeger gewoon was om organisatiesubsidies te ontvangen. Deze verandering heeft uiteraard grote gevolgen voor organisaties die afhankelijk zijn van subsidies als een belangrijke inkomstenbron. Het is daarom ook niet verbazingwekkend dat dit voor veel bestuursleden, maar ook bij veel ambtenaren, een belangrijk thema is.

Ten derde kijken we specifiek naar de relatie tussen stadsdelen en migrantenorganisaties. Ook hier hebben, zoals eerder gesteld, belangrijke ontwikkelingen plaatsgevonden. Zonder verder diep op de exacte inhoud van de veranderingen in te gaan, kunnen we stellen dat in de nieuwe subsidieverordeningen van de gemeente Amsterdam en van de meeste stadsdelen men geprobeerd heeft subsidies naar specifiek etnische organisaties te verminderen. Het idee is dat dergelijk subsidiestromen, die in de jaren '80 en '90 nog heel gebruikelijk waren in het nieuwe diversiteitbeleid minder voor de hand liggen. Men heeft afscheid genomen van het oude doelgroepenbeleid waarin etnische zelforganisaties nog konden rekenen op relatief veel subsidies. Daarvoor in de plaats gekomen is het diversiteitbeleid waarin de nadruk minder ligt op collectieve identiteiten (*bonding* sociaal kapitaal), maar eerder op *bridging* sociaal kapitaal waarin mensen met verschillende achtergronden samenwerken om een doelgroep bestaande uit mensen van verschillende

achtergronden bediend worden (Vermeulen 2008). Uiteraard heeft ook deze verandering grote gevolgen gehad voor bepaalde migrantenorganisaties met een duidelijk etnische achterban.

We sluiten dit hoofdstuk af met een overzicht van de belangrijkste onderzoeksresultaten omtrent de relatie tussen lokale overheid en maatschappelijk middenveld. Hierbij zullen we niet alleen ingaan op de subsidiestromen en het veranderende beleid hierin, maar ook op andere relaties die er tussen organisaties en lokale overheid kunnen bestaan.

5.1. Betrokkenheid van organisaties bij stadsdeel en contact met lokale overheid

Uit de interviews die wij gehouden hebben, komt duidelijk naar voren dat er heel veel stichtingen en verenigingen in Amsterdam zijn die zich bezig houden met zaken die buiten het stadsdeel of zelfs buiten de stad afspeelen. De doelstellingen van de meeste organisaties hebben vaak niks te maken met het beleid van de lokale overheid of de situatie in hun directe omgeving. Zo zijn er bijvoorbeeld relatief veel kleine stichtingen die zich richten op het opzetten en uitvoeren van projecten in ontwikkelingslanden, dergelijke organisaties hebben niet alleen geen behoefte aan contacten met de lokale overheid, maar houden zich ook niet bezig met wat er in het stadsdeel of de buurt gebeurt. Ook zijn er voor deze organisaties weinig tot geen mogelijkheden om subsidies te krijgen van de lokale overheid. In het verlengde hiervan blijkt dat men ook weinig tot geen contacten heeft met andere organisaties in het stadsdeel of in de stad. Als er al contacten zijn dan is dat meestal met organisaties uit andere steden die zich richten op hetzelfde land of gebied, of koepelorganisaties op het gebied van ontwikkelingswerk. Van Heelsum (2004) vond in haar onderzoek naar migrantenorganisaties in Nederland een vergelijkbaar patroon. Veel organisaties hadden doelstellingen die weinig tot niks te maken hadden met de buurt, het stadsdeel of de stad waarin men gevestigd was. Meer dan 30 procent van de migrantenorganisaties in Nederland had bovendien geen enkele subsidierelatie met lokale of nationale overheid.

Organisaties die wel activiteiten organiseren die betrekking hebben op de directe leefomgeving van buurtbewoners blijken volgens onze gegevens daarentegen wel degelijk veel belang te hechten aan goede contacten met lokale overheden (stadsdeel of centrale stad). De belangrijkste reden voor hen om contact te zoeken met de overheid is financieel; het aanvragen van subsidies. De meeste organisaties geven aan dit regelmatig te doen en zijn over het algemeen redelijk tevreden met dit contact met de lokale overheid ten aanzien van subsidies (al zijn er natuurlijk altijd belangrijke uitzonderingen, maar daar komen we in volgende paragraaf nog op terug). Bovendien geven veel bestuursleden aan graag een bijdrage te willen leveren aan het verbeteren van de situatie in het stadsdeel waar men gevestigd is. Voor veel organisaties is het

zelfs één van de doelstellingen van de organisatie en men heeft daarom het gevoel al actief bij te dragen aan een verbetering van de situatie in de directe leefomgeving.

Veel stadsdeelambtenaren bevestigen het beeld dat het lokale maatschappelijke middenveld een belangrijke rol speelt in buurten en wijken. Zij zien met name een belangrijke rol weggelegd voor organisaties in het activeren en laten participeren van de bewoners. Verder geven ambtenaren aan dat organisaties in hun stadsdeel vaak een belangrijke rol spelen in het onderhouden van contact tussen bewoners en het opzetten van netwerken tussen bewoners onderling. Deze laatste doelstellingen zijn vooral van groot belang voor de meer kwetsbare groepen in de samenleving. Daarnaast kunnen volgens ambtenaren deze organisaties een belangrijke rol spelen als spreekbuis voor de kwetsbare groepen, hiermee kunnen ze ook een emanciperende functie hebben. Verder worden organisaties vaak benaderd door de lokale overheid om contact te krijgen met een bepaalde doelgroep. De ambtenaren geven aan dat het subsidiebeleid van stadsdelen in principe is bedoeld om organisaties te ondersteunen bij deze functies en de waardering uit te spreken voor hun activiteiten en werkzaamheden.

Het initiatief voor het leggen van contact tussen organisaties en stadsdelen komt volgens onze interviewgegevens meestal vanuit de organisaties en niet andersom, alhoewel er natuurlijk altijd uitzonderingen zijn. Hier is overigens een verschil te merken tussen de grotere meer professionele organisaties en de kleinere informele organisaties. Grotere organisaties zijn meer bekend met het systeem van subsidies dan de kleinere organisaties en zijn voor het voortbestaan van hun organisatie afhankelijker van deze subsidies dan de kleinere organisaties die met kleinere budgetten werken. Grotere organisaties tonen daarom over het algemeen meer initiatief als het gaat om contact zoeken met stadsdelen. Bij de kleinere organisaties merken ambtenaren bovendien nog wel eens een wisselende mate van het tonen van eigen initiatief in het leggen van contacten naar de overheid toe. Soms zouden juist deze kleinere organisaties meer initiatief kunnen tonen naar de overheid toe. Overigens vinden ambtenaren het wel juist dat het de organisaties zijn die contact zoeken met de overheid in plaats van andersom. Volgens hen moet de overheid vooral faciliteren en ondersteunen, maar moet men zich niet te actief opstellen bij het zoeken naar contacten met organisaties. Een ambtenaar van een stadsdeel zegt hierover:

Het stadsdeel heeft een faciliterende rol, dus biedt een regeling aan waar de organisaties en individuen zelf op moeten reageren. Ik heb in mijn werk regelmatig contact met de meeste organisaties in het stadsdeel. Ik ga echter niet achter een organisatie aan waar wij al een langere tijd niets van hoorden. Als een voorzitter vertrekt bij een organisatie gaat de

overdracht nog wel eens slecht, waardoor de organisatie moeite heeft om het beleid [en de contacten met de overheid] voort te zetten. Als stadsdeel willen wij echter niemand bevoordelen, waardoor elke organisatie of individu zich kan verdiepen in de mogelijkheden en evenveel kans maakt op een subsidieregeling.

Bovendien heerst bij stadsdeelambtenaren vaak het gevoel dat het vooral de organisaties zijn die wat te winnen hebben met het opzetten en onderhouden van contacten met het stadsdeel. Een ambtenaar merkt hierover op:

Elke organisaties heeft over het algemeen belang bij contact, dus moeten ze het wel serieus nemen. Dit belang komt natuurlijk naar voren in het feit dat ik subsidie kan verstrekken.

Ambtenaren zien overigens ook wel belangen voor het stadsdeel als het gaat om het onderhouden van contacten met organisaties uit de buurt, op die manier blijft men op de hoogte wat er in de wijk speelt en waar er bij de bewoners behoefte aan is. De meeste ambtenaren zijn bovendien van mening dat er voor organisaties genoeg mogelijkheden zijn om in contact te treden met organisaties. Het kost soms door de bureaucratische structuur van de overheid even moeite, maar uiteindelijk komt men wel bij de juiste persoon terecht. De belangrijkste organisaties uit het stadsdeel zijn ook wel bekend bij de ambtenaren en het contact met deze grotere organisaties wordt eigenlijk door vrijwel iedereen als zeer nuttig ervaren. Contacten met kleinere organisaties daarentegen leiden tot wisselende resultaten. Het leidt in ieder geval niet altijd tot duidelijke, blijvende en zichtbare afspraken. Kleine organisaties geven van hun kant vaak aan dat ze op sommige momenten wat meer steun van de stadsdelen verwachten. Met name wat betreft de voorwaarden waaraan men moet voldoen om subsidie te krijgen en te behouden. Zo stelt een voorzitter van een wat kleinere organisatie:

Er gaat ook enorm veel tijd zitten in papierwerk voor aanvragen en verantwoordingen. Dat is een drempel voor onze medewerkers die allemaal vrijwillig zijn. En daarnaast kunnen wij ook geen goede evaluatie maken want we zijn niet professioneel. Als het stadsdeel dat wilt, zouden ze meer moeten ondersteunen. Want een vrijwilliger die het druk heeft wil niet de hele tijd bezig zijn met het papierwerk.

Een mogelijk nadeel van het feit dat de inhoud van de contacten tussen organisaties en stadsdelen in de meeste gevallen betrekking heeft op het verstrekken van subsidies is volgens ambtenaren dat in veel gevallen niet het algemeen belang voorop staat maar het belang van de organisatie. Er zijn wel gezamenlijke doelen tussen stadsdelen en organisaties (bijvoorbeeld het verbeteren van de situatie in het stadsdeel) maar toch komen de belangen en wensen van lokale overheid en organisaties vaak niet helemaal overeen. Organisaties hebben het gevoel steeds harder te moeten vechten voor subsidies waar men voor groot deel van afhankelijk is, terwijl ambtenaren het gevoel hebben dat organisaties steeds minder letten op het belang van de bewoners

maar meer op het belang van de organisatie. Een ambtenaar merkt over het contact tussen lokale overheid en organisaties op:

Men luistert wel serieus, het stadsdeel heeft immers het geld. Maar dat is wat anders dan dat de organisaties [precies] doen wat wij willen.

Een andere ambtenaar heeft het gevoel dat de gezamenlijkheid tussen stadsdeel en organisaties er nog wel is, maar dat wil niet zeggen dat men het altijd eens is over de keuzes die gemaakt worden.

Er wordt vaak naar een gezamenlijke oplossing gezocht, maar soms kom je er samen niet uit.

Tenslotte merken veel bestuursleden en ambtenaren op dat het contact tussen overheid en organisaties sterk verzakelijkt is in de afgelopen jaren, dit komt de kwaliteit van het contact niet altijd ten goede. Waar organisaties vroeger in bepaalde gevallen nog informeel bepaalde zaken konden regelen zijn nu bij vrijwel elke subsidieaanvraag- en toekenning meer striktere regels en eisen van toepassing. Deze ontwikkeling heeft het contact tussen overheid en maatschappelijk middenveld in de afgelopen periode duidelijk veranderd. Deze ontwikkelingen gaan voor veel kleinere organisaties vaak te snel en ze hebben het gevoel niet te kunnen voldoen aan de strengere regelgeving omtrent de subsidieregelingen. Veel ambtenaren erkennen dit probleem, de volgende uitspraak is typerend voor het spanningsveld dat is gecreëerd door de snelle ontwikkelingen.

Het [contact tussen stadsdelen en organisaties] is vooral verzakelijkt. En dat geldt dan met name voor organisaties die subsidies krijgen. [Organisaties die subsidie willen en krijgen moeten] veel formulieren invullen en verslagen indienen. Dit is uiteindelijk een verbetering, maar deze ontwikkeling gaat op dit moment misschien wel iets te snel.

5.2. Structurele of eenmalige subsidies?

Een andere belangrijke ontwikkeling in het subsidiebeleid van alle stadsdelen is het deels verdwijnen van de structurele subsidies voor organisaties.⁸ Steeds minder kunnen organisaties rekening op grote subsidies die jaarlijks verstrekt worden voor een langere periode. Ambtenaren van stadsdelen hebben vaak het gevoel dat structurele subsidiërelaties leiden tot weinig dynamiek en steeds

---

⁸ Dit verschilt per stadsdeel en het is overigens opvallend dat dit op het niveau van de centrale stad deels is teruggedraaid. Naar aanleiding van een advies van de diversiteitsraad ten aanzien van de Subsidieverordening Integratie en Participatie in 2007 is besloten dat huisvesting en organisatiekosten weer voor subsidie in aanmerking konden komen.

dezelfde organisaties die de subsidies krijgen zonder dat ze daar veel voor hoeven te doen. Organisaties zouden op die manier niet worden gestimuleerd om nieuwe plannen te bedenken, men krijgt het geld immers toch wel. Steeds vaker worden daarom subsidies verstrekt voor activiteiten en niet voor organisaties. Organisaties moeten dan steeds opnieuw kleine subsidies aanvragen voor specifieke activiteiten. Een ambtenaar legt de doelstelling van dit nieuwe beleid als volgt uit:

Het zal niet meer de bedoeling zijn om subsidies te verlenen om organisaties in stand te houden. De subsidies moeten meer worden gezien als een waarderingssubsidie voor het goede werk. De bedragen zijn niet toereikend om volledige verenigingen te kunnen ondersteunen.

Deze verandering heeft niet alleen grote gevolgen voor organisaties, maar leidt vaak ook tot veel onbegrip en emoties bij bestuursleden. Veel organisaties hebben het gevoel dat het omgekeerde bereikt wordt, namelijk dat met het verdwijnen van de structurele subsidies ook de waardering van stadsdelen voor de activiteiten van veel oude organisaties verdwenen is. Men is veel meer tijd dan voorheen kwijt aan het aanvragen van subsidies en de onzekerheid over het verkrijgen van de subsidies is groter. Een bestuurslid verwoordt een het breed gevoelde onbegrip over de veranderingen als volgt:

Het bewonersplatform moet elk jaar vechten voor haar [structurele] subsidie. En dan is er voor zo'n buurtfeestje, wat voornamelijk een partytent is, 10.000 euro beschikbaar. Nou, dat is een groot deel van het subsidiebedrag van het bewonersplatform, terwijl die juist opkomen voor de belangen van de bewoners, jaar in jaar uit. Ze bestaan al 10 jaar. Ze moeten echt een gevecht leveren voor hun subsidie, daar wordt ieder jaar weer moeilijk over gedaan, terwijl er wel ieder jaar geld wordt verspild aan dat soort eenmalige activiteiten.

Ook hebben veel bestuursleden het gevoel dat in het nieuwe systeem de verantwoordelijkheid te veel bij de organisaties gelegd wordt. De overheid trekt als het ware haar handen terug en geeft aan dat organisaties en bewoners maar met plannen voor activiteiten moeten komen. Als er dan vervolgens weinig respons komt wordt de verantwoordelijkheid daarvan bij organisaties gelegd. Een bestuurslid zegt hierover:

Het stadsdeel zegt [in nieuw subsidiebeleid] wel: het initiatief ligt bij de bewoners, maar de bewoners worden daarmee overrompeld. [...] Organisaties weten wel wat de mensen graag willen hebben, die proberen iets voor de bewoners te doen. Maar ook veel organisaties worden in hun voortbestaan bedreigd. Wij vertegenwoordigen de bewoners, wij komen op voor de bewoners wij willen de bewoners ondersteunen met initiatieven, wij willen ze begeleiden en we worden vervolgens wegbezuinigd.

Andere organisaties hebben echter minder problemen met de veranderingen. Meestal zijn deze organisaties jonger en hebben minder ervaring met het oude

subsidiesysteem. Zo stelt een bestuurslid van een organisatie die voor het eerst subsidie heeft aangevraagd bij het stadsdeel:

Er is echt voldoende ondersteuning [bij het aanvragen van subsidies]. Wij krijgen een klein potje en kunnen daar veel mee doen. Dat individuele bewoners ook wat kunnen organiseren is belangrijk, zo krijg je een mix van initiatieven. Wel vind ik dat sommige aanvragen misschien structureel moeten worden toegekend. Zo kan iemand een activiteit ook uitbouwen.

Aan de andere kant geven sommige stadsdelen aan dat er inderdaad situaties zijn waarbij er te weinig activiteiten georganiseerd worden om het subsidiebedrag dat beschikbaar is uit te kunnen geven. Stadsdelen zouden daarom misschien zelf ook meer initiatief moeten ondernemen om de juiste activiteiten te laten ontstaan. Zo geeft een stadsdeelwethouder het volgende aan:

Veel organisaties hier in het stadsdeel weten niet [dat er allerlei mogelijkheden zijn om subsidie aan te vragen voor specifieke activiteiten] en als ze het weten doen ze er weinig mee. Terwijl er goede bedragen meerdere malen per jaar (2000 euro) te krijgen zijn. Hier wordt haast niks mee gedaan. De invulformulieren zijn ook nog eens vereenvoudigd. We komen er gewoon niet van af. Ik denk dat er veel organisaties zijn die best wel wat willen maar dat er nog meer aandacht voor de subsidies moet komen. En je moet [als stadsdeel] initiatieven ontplooiën, [om er achter te komen] wat bewoners wel echt leuk vinden.

Al met al blijken de ontwikkeling ten aanzien van subsidiebeleid wel degelijk invloed te hebben op een aantal organisaties en op de relatie tussen maatschappelijk middenveld en lokale overheid. In de volgende paragraaf gaan we specifiek in op de relatie tussen migrantenorganisaties en stadsdelen en daaruit blijkt ook dat de veranderingen van de afgelopen jaren voor sommige organisaties veel te weeg hebben gebracht.

5.3. Relatie stadsdelen en migrantenorganisaties

In dit onderzoek hebben we speciale aandacht gehad voor de organisaties van migranten in de stad. In de interviews hebben we daarom ook specifiek gekeken naar de relatie tussen deze organisaties en de lokale overheid. De subsidierelatie van migrantenorganisaties staat de laatste jaren sterk in de belangstelling. Deze belangstelling heeft voor een groot deel te maken met de ontwikkelingen in het Nederlandse integratiedebat. Een belangrijk thema in dit debat is de vraag of het een goede of slechte zaak is dat veel migranten vooral participeren in migrantenorganisaties van de eigen groep, ook wel aangeduid als *bonding* sociaal kapitaal (zie hoofdstuk 1). Subsidiebeleid voor het maatschappelijk middenveld zou een mogelijk middel zijn om mensen te

stimuleren te participeren in gemengde organisaties, waar ze in contact komen met mensen met verschillende achtergronden. In het Amsterdamse subsidiebeleid ziet men hieromtrent een duidelijke verschuiving in de afgelopen jaren. Waar men in de jaren '80 nog veel aandacht en verwachtingen had van de zelforganisaties van migranten, wordt men halverwege de jaren '90 steeds kritischer ten opzichte van dit type organisatie. Zelforganisaties konden en kunnen steeds moeilijker aanspraak maken op structurele subsidies en moeten steeds vaker aantonen dat ze niet voor één specifieke doelgroep opereren (terwijl dat in de meeste gevallen natuurlijk wel het geval is). In 1999 neemt de gemeente met de nota *De kracht van de diverse stad* officieel afstand van het doelgroepenbeleid en de daaraan gekoppelde subsidies voor migrantenorganisaties (Vermeulen 2008). Het volgende citaat uit het rapport is kenmerkend voor de reden waarom de gemeente niet langer wil vasthouden aan het oude subsidiebeleid:

Aan het doelgroepenbeleid kleeft echter ook een aantal belangrijke nadelen. Het voordeel van het zichtbaar maken en agenderen van de relatieve achterstand van groepen Amsterdammers heeft geleidelijk aan een negatieve lading gekregen. Groepen werden door het doelgroepenbeleid sterk gestigmatiseerd. Vrouwen, homoseksuelen, allochtonen, gehandicapten en ouderen werden gezien als mensen die het zonder de steun van de overheid niet konden redden. Het traditionele doelgroepenbeleid bleek, ondanks alle positieve intenties, vaak paternalistisch en bevoogdend van aard. Zaken als eigen initiatief, eigen kracht en eigen verantwoordelijkheid werden, zowel door de overheid als door de doelgroepen, ontkend en weggedrukt. Er werd eerder een houding van afwachtende afhankelijkheid bewerkstelligd. Het doelgroepenbeleid was ook te grofmazig en had onvoldoende oog voor de sociaaleconomische en culturele diversiteit binnen de gebanteerde doelgroepen.

Het nieuwe diversiteitbeleid zou het spiegelbeeld moeten zijn van het oude multiculturele subsidiebeleid. Centraal staan eigen initiatief, eigen individuele kracht en eigen individuele verantwoordelijkheid, alles losgekoppeld van de 'oude' doelgroepen. Voor het bestrijden van problemen in de stadsdelen wordt gekozen voor een fijnmazige aanpak van achterstanden, uitgaande van de problemen die aangepakt moeten worden, in plaats van uitgaande van doelgroepen (Vermeulen 2008). In de jaren hierna zie je bovendien een verschuiving van de focus in het subsidiebeleid van 'problemen' naar mogelijkheden en de 'eigen kracht' van bewoners.

Bovenstaande argumenten zijn we ook veelvuldig in de stadsdelen tegen gekomen, tijdens de interviews met ambtenaren die verantwoordelijk zijn voor het subsidiëren van maatschappelijke organisaties. Al moet duidelijk gesteld worden dat het geen eenduidig beeld is, sommige stadsdelen geven aan weinig problemen te hebben met zelforganisaties (als zelforganisaties een goede reputatie hebben en de subsidieband bestaat al voor geruime tijd, dan ziet men soms weinig reden om daar verandering in aan te brengen, ook al past dat niet in het nieuwe subsidiebeleid van de gemeente), andere stadsdelen gaan mee in

---

de veranderingen die door de centrale stad zijn ingegeven. Over het algemeen kan gesteld worden dat stadsdelen erg terughoudend zijn in het subsidiëren van organisaties die een duidelijk etnische doelgroep vertegenwoordigen. Zo is het volgende citaat van een stadsdeelwethouder kenmerkend te noemen voor het beleid in de stadsdelen:

Het stadsdeel heeft liever dat migranten zich aansluiten bij bestaande verenigingen dan dat zij geïsoleerd raken in hun eigen verenigingen en organisaties. Bovendien willen we een wildgroei aan organisaties voorkomen, dat komt ook tot uiting in ons subsidiebeleid.

Daarnaast worden er vaak vraagtekens gezet bij de professionaliteit en representativiteit van de zelforganisaties. Hierdoor is het voor stadsdelen soms onzeker of de subsidie op juiste manier besteed zal worden. Een ambtenaar van een stadsdeel merkte hierover op:

De zelforganisaties blijken in de praktijk vaak bijna eenmanszaken. De samenstelling van het bestuur wisselt regelmatig en de rol van het bestuur is onduidelijk. Vaak spreken de organisaties ook over een achterban, maar de grootte daarvan is vaag omdat ze als stichting geen leden hebben. Het is zeer onduidelijk wat de achterban is en welke mensen deze organisaties benaderen.

Verschillende stadsdelen geven ook aan dat ze graag met nieuwe organisaties in contact zouden komen. De bestaande subsidierelaties met organisaties zorgen soms voor een statische situatie waarin bestuursleden er per definitie vanuit gaan dat de subsidie, die zij ontvangen een structurele subsidie is, waar zij ieder jaar op kunnen rekenen. Ambtenaren hebben echter in bepaalde gevallen het gevoel dat deze organisatie niet altijd de meest voor de hand liggende organisaties zijn om bepaalde beleidsmaatregelen mee uit te voeren. Zo stelt een ambtenaar over bestaande subsidierelaties het volgende:

Zelforganisaties voelen niet altijd aan wat nodig is. Zij richten zich op de eigen doelgroep en blijven daarin jarenlang dezelfde doelgroep aanspreken. Dat is op zich goed, maar wij willen ook nieuwe groepen mensen aanspreken. Door vernieuwing als prioriteit te stellen denken wij dat nieuwe personen worden geïnteresseerd om iets te organiseren. En daarnaast raken ook nieuwe mensen geïnteresseerd in een activiteit die nieuw is. Mensen zien dan een uitdaging, raken enthousiast en gemotiveerd!⁹

Aan de andere kant zijn er ook door anderen vraagtekens gezet bij de veranderingen in het Amsterdamse subsidiebeleid ten aanzien van migrantenorganisaties. Migrantorganisaties hebben zelf vaak het gevoel dat ze niet meer gewaardeerd worden en dat ze overgeleverd zijn aan de grillen van

---

⁹ Plaggenborg (2008).

individuele ambtenaren, maar ook vanuit de wetenschap is de afgelopen jaren kritiek geweest op het los laten van het oude doelgroepenbeleid. Zo stellen Fennema en Tillie (2004) dat het afschaffen van structurele subsidies en adviesraden er voor gezorgd heeft dat het sociale kapitaal van migrantengroepen in Amsterdam verminderd is. Uitermark en Van Steenberg (2006) gaan nog een stap verder en menen dat het veranderende beleid er voor gezorgd heeft dat met name migrantengroepen met weinig organisaties verder gemarginaliseerd zijn door de beleidsveranderingen. Deze kwetsbare groepen hebben namelijk niet de mogelijkheden zich aan de nieuwe situatie aan te passen en hun organisaties verdwijnen zonder dat daar iets concreets voor in de plaats komt. In hoofdstuk 3 hebben we inderdaad indicaties gevonden dat het met name de wat zwakker georganiseerde Marokkaanse gemeenschap is geweest die tussen 2002 en 2007 qua aantallen organisaties verslechterd is. Bovenstaande kritiekpunten worden door veel bestuursleden van migrantenorganisaties wel bevestigd of herkend. Zo stelt een voorzitter van een Turkse organisatie die al vele jaren actief is in een wijk waar veel migranten wonen:

Ik weet niet wat het stadsdeel tegenwoordig met de zelforganisaties wil. Vroeger leken ze belangrijk, maar er is helemaal geen waardering meer. We moeten herwaardering krijgen! Eerst ging het van migrantenorganisaties naar zelforganisaties, dat vond ik goed. Want migrantenorganisaties klinkt ook beperkt. Maar nu is er sinds vorig jaar het idee van bewonersinitiatieven, ik ben er extreem op tegen. Het geld en de steun dat beschikbaar is wordt nu ook verdeeld onder individuen en waarom? Zij kunnen nooit structureel voor een locatie zorgen, voor een grote groep mensen die ze aanspreken, geen organisatie. En vernieuwend is het ook niet, want er zijn veel dezelfde activiteiten. En misschien spreken ze andere mensen aan, maar dat kunnen wij ook.

Het zijn vooral organisaties met een duidelijke migrantenachterban die het moeilijk hebben met de veranderingen. Het resultaat is dan ook regelmatig dat bestuursleden van deze organisaties aan geven dat de rek er uit is en dat men geen toekomst meer ziet voor hun organisaties. Zo voorspelde een voorzitter van een grote migrantenorganisatie het volgende:

Ik stop waarschijnlijk over twee jaar en de stichting dan misschien ook. Wij moeten dit pand verlaten door nieuwbouw en ik zie voor onze organisatie niet veel toekomst meer in het beleid van het stadsdeel. Ook is de motivatie steeds minder om zeven dagen per week hard te werken als de waardering vanuit de overheid wegblijft. Ik maak mij zorgen over de achterban als wij stoppen, maar ik probeer ze het langzaam te vertellen. Ik weet niet wie de stap tussen de overheid en de moeilijke bereikbare bewoners dan structureel zal moeten maken. Veel andere organisaties denken er ook zo over.¹⁰

¹⁰ Plaggenborg (2008).

Het is verder interessant om op te merken dat het in stadsdelen waar het lokale maatschappelijke middenveld voor een groot deel of zelfs overgroot deel bestaat uit migrantenorganisaties (zie hoofdstuk 3) simpelweg praktisch niet mogelijk is om migrantenorganisaties te negeren bij het verdelen van de subsidies al zou het stadsdeel dat in sommige gevallen wel willen. In het onderzoek van Plaggenborg (2008), dat onderdeel uitmaakte van dit onderzoeksproject, naar het subsidiebeleid in Slotervaart wordt aangetoond dat de veranderingen in het lokale subsidiebeleid voornamelijk effect hebben op de activiteiten die gesubsidieerd worden en dat er veel minder veranderingen te ontdekken zijn in het type organisatie dat subsidie ontvangt. In het onderstaande tabel, waarin gekeken wordt naar het type activiteiten waarvoor een subsidie aangevraagd wordt en wel of niet toegekend wordt, wordt duidelijk dat in korte tijd het aantal toegekende subsidiebedragen voor activiteiten waarvan het stadsdeel denkt dat een specifieke migrantengroep er van geruim zal maken tot nul gereduceerd is. Bovendien worden er ook nog voor maar weinig van dit soort specifieke activiteiten subsidie aangevraagd.

Tabel 4.1 Aanvragen en toekenningen van subsidie voor algemene en specifieke activiteiten in stadsdeel¹¹

		Aanvraag	Toekenning	Toekenningspercentage
2003	Algemeen	40	31	78%
	Specifieke achtergrond	12	7	58%
2006	Algemeen	48	41	85%
	Specifieke achtergrond	8	6	75%
2008	Algemeen	72	56	78%
	Specifieke achtergrond	4	0	0%

¹¹ Plaggenborg (2008). Onder 'Algemeen' vallen activiteiten waarvan wordt verondersteld dat bewoners van diverse etniciteiten en culturen er aan deelnemen. Bijvoorbeeld: zwemmen, zaalvoetbal, naailes, taekwondo, aerobics en gymnastiek. Onder 'specifieke achtergrond' vallen activiteiten waarvan wordt verondersteld dat bewoners van een bepaalde etniciteit of cultuur aan deelnemen. Bijvoorbeeld: Indiase filmdans, Hindi-cursus, cursus volksdansen, Holi Phogua of een cursus Saz (Turks snaarinstrument).

Maar als men vervolgens kijkt naar achterban van de organisaties die de subsidies ontvangen blijken de veranderingen minder groot te zijn dan men op eerste gezicht zou denken. Weliswaar stijgt het aandeel organisaties zonder duidelijke etnische doelgroep, maar het merendeel van de subsidies gaan nog steeds naar organisaties die men zonder veel moeite als zelforganisatie of migrantenorganisatie zou kunnen classificeren. Dat behoeft ook geen verbazing, aangezien een groot deel van de organisaties in veel Amsterdamse stadsdelen ook bestaan uit dit soort organisaties en omdat zij in veel gevallen toegang kunnen bieden tot groepen die stadsdelen graag willen bereiken (Vermeulen en Plaggenborg 2009).

Tabel 4.2 Doelgroep van organisaties die subsidie ontvangen¹²

Doelgroep	2003	2006	2008
Marokkaans	63,0%	51,0%	48,0%
Turks	31,0%	28,0%	27,1%
Surinaams	1,9%	2,0%	1,1%
Geen duidelijke doelgroep	4,1%	18,9%	23,8%

Dit fenomeen vinden we overigens niet alleen in stadsdelen met hoge percentages migranten. Ook in stadsdelen waar het percentage migranten relatief laag is, geven ambtenaren aan dat in de praktijk vaak heel moeilijk is om door middel van subsidies een diverse groep te bereiken. In veel gevallen blijken mensen met dezelfde achtergrond elkaar op te zoeken, ook al proberen ambtenaren dat te veranderen of te ontmoedigen. Zo merkt een ambtenaar, die verantwoordelijk is voor het verstrekken van subsidies, op dat er in de praktijk toch vooral sprake is van *bonding* en maar zeer weinig van *bridging*:

Er is toch meestal meer sprake van 'bonding' sociaal kapitaal. 'Bridging' sociaal kapitaal is eigenlijk bijna niet aanwezig is [in ons stadsdeel]. Wanneer er kookclubjes geïnitieerd worden zie je toch weer dat er een Joodse, een Japanse en een Nederlandse kookclub gecreëerd wordt. Dan denk ik bij mezelf het zou toch leuk zijn als ze dat eens samen zouden doen.

Het lijkt er op dat de wens van de gemeente en stadsdelen om meer *bridging* sociaal kapitaal te creëren in de praktijk moeilijker te realiseren is dan gedacht. Dit komt overeen met onze conclusie uit hoofdstuk 3 dat het aandeel 'multi'

¹² Plaggenborg (2008).

organisaties (organisaties waarin bestuursleden met verschillende nationaliteiten met elkaar samenwerken) nog maar een klein deel van de totale populatie van organisaties beslaat en dat ondanks de grote inspanningen van de lokale overheid dit percentage slechts licht gestegen is in de afgelopen jaren.

Belangrijkste onderzoeksresultaten

- De meeste stichtingen en verenigingen in Amsterdam houden zich met zaken bezig die zich buiten het stadsdeel of zelfs buiten de stad afspelen. Deze organisaties hebben in de regel weinig behoefte aan contact met de lokale overheid.
- Grotere organisaties zijn beter bekend met subsidieregelingen dan de kleinere organisaties. Grotere organisaties zijn bovendien vaak afhankelijker van deze subsidies voor het voortbestaan van hun organisatie dan kleinere organisaties die met kleinere budgetten werken.
- Grotere organisaties tonen over het algemeen meer initiatief bij het zoeken van contact met stadsdelen.
- Contacten van de lokale overheid met kleinere organisaties leiden tot wisselende resultaten. Het leidt in ieder geval niet altijd tot duidelijke, blijvende en zichtbare afspraken.
- Kleine organisaties geven vaak aan dat ze meer steun van de overheid zouden willen krijgen. Met name wat betreft de voorwaarden waaraan men moet voldoen om subsidie te krijgen en te behouden zouden veel kleine organisaties meer ondersteuning willen krijgen.
- Veel organisaties hebben het met het verdwijnen van de structurele subsidies voor organisaties ook de waardering vanuit de overheid voor de activiteiten van veel oude organisaties verdwenen is.
- Veel zelforganisaties van migranten met een duidelijke etnische achterban voelen zich onzeker over wat de overheid met dit soort organisaties wil.

Nawoord

In dit onderzoek hebben we gekeken naar de vitaliteit van het maatschappelijk middenveld in Amsterdam. We hebben geconcludeerd dat het maatschappelijk middenveld in Amsterdam omvangrijk en dynamisch is, maar tegelijkertijd ook een grote mate van continuïteit laat zien. In 2002 stonden er 13.987 stichtingen en verenigingen bij de Kamer van Koophandel ingeschreven, vijf jaar later waren dat er 15.095. In de onderzochte periode zijn er ruim 4.000 organisaties verdwenen en meer dan 5.200 nieuwe organisaties bijgekomen. Wat betreft de organisatiegraad en de netwerken tussen organisaties in de stad is er in de afgelopen jaren weinig veranderd. Ook wat betreft het type organisaties in de stad zien we een onveranderlijk beeld, de meeste organisaties richten zich op kunst en cultuur, gevolgd door welzijn, sport en ideële organisaties.

Dit alles laat zien dat Amsterdam een stad is met veel organiserend vermogen, waarin burgers veel activiteiten initiëren buiten de overheid om.

De interessante vragen zijn: in hoeverre kan en moet de lokale overheid deze activiteiten ondersteunen en welke relatie zou de lokale overheid moeten aangaan met het maatschappelijke middenveld? Nu waren deze vragen niet direct het onderwerp van dit onderzoek, we wilden vooral onderzoeken hoe het maatschappelijk middenveld er voor staat en hoe het zich in de afgelopen jaren ontwikkeld heeft. Toch willen we ter afsluiting van dit rapport een paar suggesties geven ten aanzien van de manier waarop de lokale overheid en het maatschappelijk middenveld elkaar zouden moeten benaderen.

In een recent proefschrift concludeert Maria Berger (2010) voor Berlijn dat een gezond en vitaal maatschappelijk middenveld vooral gebaat is bij zo min mogelijk bemoeienis van de lokale overheid. Subsidies zorgen er namelijk voor dat organisaties zich minder onafhankelijk kunnen opstellen, waardoor het gevaar bestaat dat organisaties meer naar de overheid gaan luisteren dan naar hun achterban. Nu is Berlijn Amsterdam niet, maar we vinden in dit onderzoek toch ook indicaties dat een dergelijk gevaar in Amsterdam op de loer ligt. De relatie tussen overheid en organisaties wordt in de meeste gevallen gezien als een financiële kwestie en voor wat hoort wat. Met andere woorden, als er subsidie verstrekt wordt, moet daar altijd iets tegen over staan. Organisaties moeten als het ware een deel van de overheidstaken uitvoeren, die ze zelf niet bedacht hebben en vaak ook niet of niet helemaal in het verlengde van hun eigen doelstellingen liggen. Deze afhankelijkheid ondermijnt het lokale maatschappelijke middenveld. In die zin is het in veel gevallen onverstandig een sterke subsidierelatie met het maatschappelijk middenveld aan te gaan, de kracht ligt juist in het zelforganiserend vermogen. Het is hierbij echter

belangrijk te beseffen dat bovenstaande redenering er vanuit gaat dat groepen en burgers ook daadwerkelijk in staat zijn om zich te organiseren, dat er inderdaad sprake is van een gezond en vitaal maatschappelijk middenveld. Maar wat als er geen sprake is van een gezond maatschappelijk middenveld of als bepaalde groepen in de stad weinig of minder organisatievermogen blijken te hebben? In dat geval kan het uitblijven van overheidssteun leiden tot een structurele uitsluiting van bepaalde groepen uit het maatschappelijk middenveld, waardoor zij niet of nauwelijks maatschappelijk zullen participeren.

We hebben in dit onderzoek namelijk ook de kwetsbare kanten van het maatschappelijk middenveld in Amsterdam ontdekt. Het zijn vooral de minder welgestelde stadsdelen en minder welgestelde groepen die een zwak organiserend vermogen hebben. Ten eerste kan er in Amsterdam een duidelijke onderverdeling gemaakt worden tussen de situatie in verschillende stadsdelen, met Geuzenveld-Slotermeer als absoluut dieptepunt. Op vrijwel elk onderdeel van het maatschappelijk middenveld dat we onderzocht hebben, scoorde dit stadsdeel sterk onder het gemiddelde. Ten tweede bleek er sprake te zijn van een verslechterende situatie van de Marokkaanse gemeenschap als het gaat om hun organisatiegraad in de stad als geheel, maar vooral ook als het gaat om hun organisatiegraad in de stadsdelen. De aantallen Marokkaanse zelforganisaties zijn in de afgelopen jaren sterk verminderd, zonder dat er sprake was van een sterke groei van organisaties van de tweede generatie Marokkanen. Nationaal en internationaal onderzoek heeft aangetoond dat een lage organisatiegraad grote gevolgen kan hebben voor de politieke en maatschappelijke participatie en integratie van individuen en bepaalde bevolkingsgroepen (Jones-Correa 1998; Fennema & Tillie 1999; Engelen 2004; Schlozman et al. 2005). Voor de stadsdelen en groepen, die een minder sterk organiserend vermogen hebben, is het daarom van groot belang dat men ondersteund wordt in het verbeteren van de situatie. In deze gevallen is steun vanuit de overheid wel degelijk noodzakelijk.

Het is in die zin veelzeggend dat het juist de Marokkaanse gemeenschap is, al gekenmerkt door een relatief laag organiserend vermogen, die in de afgelopen tien jaar qua organisatiegraad de sterkste daling laat zien. Eerder onderzoek heeft al gewezen op de negatieve gevolgen van het veranderende subsidiebeleid van de gemeente Amsterdam (van doelgroepenbeleid naar diversiteitbeleid) voor met name de minst georganiseerde en meest kwetsbare groepen in de stad (Fennema en Tillie 2004; Uitermark en Steenbergen 2006). Dit onderzoek lijkt de gevonden, negatieve gevolgen deels te bevestigen. Tijdens de interviews met bestuursleden van zelforganisaties van migranten werd ook vaak de vrees uitgesproken dat een verdere vermindering van subsidies voor zelforganisaties ten koste zal gaan van de meest kwetsbare groepen in de stad, die in Amsterdam voor groot deel uit migranten bestaan. Deze kwetsbare groepen hebben zelf weinig tot geen organisaties, hebben weinig middelen om zelf

---

organisaties op te richten en zijn voor reguliere instanties vaak zeer moeilijk te bereiken of te mobiliseren. Het kost veel tijd en moeite om ze maatschappelijk te laten participeren. Het zijn in deze gevallen juist gesubsidieerde zelforganisaties, die met behulp van hun specifieke kennis en netwerken, in staat zijn deze doelgroepen te bereiken en te ondersteunen. Van vrijwilligersorganisaties zonder financiële overheidssteun kan moeilijk verwacht worden dat zij deze moeilijke taak op zich nemen. Met andere woorden, voor deze organisaties en deze doelgroepen is financiële overheidssteun in sommige gevallen onontbeerlijk. Het (deels) wegvallen van deze steun zal er waarschijnlijk toe leiden dat zij in de toekomst veel minder maatschappelijk zullen participeren.

Samenvattend, in principe is het Amsterdamse maatschappelijke middenveld gebaat bij een onafhankelijke positie ten opzichte van de lokale overheid. Dit betekent meestal dat voorzichtigheid geboden is bij het opzetten van een subsidierelaties. De meeste inwoners en groepen, inclusief veel migrantengroepen, zijn goed in staat zelf activiteiten te organiseren en die potentie tot zelforganisatie is juist hun kracht. De aandacht moet echter uitgaan naar die stadsdelen, buurten, groepen en bewoners, die minder goed of niet in staat zijn zichzelf te organiseren. Zij moeten hierbij door de overheid actief ondersteund worden in het opzetten en onderhouden van organisaties, zodat voorkomen wordt dat zij nog verder buitengesloten worden met alle gevolgen van dien. Voor bepaalde zeer moeilijk bereikbare groepen in de stad zijn zelforganisaties van migranten hierbij van cruciaal belang. In die gevallen adviseren wij de Amsterdamse overheid dan ook deze organisaties te helpen bij hun moeilijke taak.

Literatuurlijst

- Berger, Maria. 2010. *Politiek burgerschap van migranten in Berlijn. De weerbarstige effecten van sociaal kapitaal op de integratie van Turken, Italianen, Russische Joden en Aussiedler*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.
- Crul, Maurice, en Liesbeth Heering (Eds.). 2008. *The Position of the Turkish and Moroccan Second Generation in Amsterdam and Rotterdam*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Crul, Maurice, Adele Pasztor, en Frans Lelie. 2008. *De tweede generatie. Uitdagingen en kansen voor de stad*. Den Haag: NICIS Institute.
- Daal, Henk Jan van. 2001. *Het middenveld als smeltkroes? Verschuivingen in deelname aan verenigingsleven en vrijwilligerswerk in multicultureel Rotterdam*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.
- Engelen, E. 2004. "Associatief-Democratische Dromen over Verplaatste Politiek." Pp.307-337 in *De Staat van de Democratie. Democratie voorbij de Staat. WRR Verkenning*, edited by E. Engelen & M. Sie Dhain Ho. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Fennema, Meindert, en Jean Tillie. 1999. "Political Participation and Political Trust in Amsterdam: Civic Communities and Ethnic Networks." *Journal of Ethnic and Migration Studies* 25:703-726.
- . 2001. "Civic community, political participation and political trust of ethnic groups." *Connections* 24:26-41.
- . 2004. "Do Immigrant Policies Matter? Ethnic Civic Communities and Immigrant Policies in Amsterdam, Liège and Zurich." Pp. 85-106 in *Citizenship in European Cities. Immigrants, Local Politics and Integration Policies*, edited by Rinus Penninx, Karen Kraal, Marco Martiniello, and Steven Vertovec. Aldershot: Ashgate.
- Fennema, Meindert, Jean Tillie, Anja Heelsum, Maria Berger, en Rick Wolff. 2000. *Sociaal kapitaal en politieke participatie van etnische minderheden*. Amsterdam: IMES.
- Heelsum, A. van. 2001. *Turkse Organisaties in Amsterdam: een Netwerkanalyse*. Amsterdam: Het Spinhuis
- Heelsum, A. van. 2004. *Migrantenorganisaties in Nederland. Deel 1: Aantal en soort Organisaties en*

- Ontwikkelingen*. Utrecht: FORUM
- Hurenkamp, Menno , Evelien Tonkens, en Jan Willem Duyvendak. 2006. *Wat burgers bezielt. Een onderzoek naar burgerinitiatieven*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam/NICIS.
- Jones-Correa, M. 1998. *Between two nations: the political predicament of Latinos in New York City*. Ithaca: Cornell University Press.
- Maloney, William A. , Jan W. van Deth, en RoßteutscherSigrid. 2008. "Civic Orientations: Does Associational Type Matter?" *Political Studies* 56:261-287.
- Mc Kenzie, Brian D. . 2008. "Reconsidering the Effects of Bonding Social Capital: A Closer Look at Black Civil Society Institutions in America." *Political Behavior* 30:25-45.
- Metaal, S., M. Delnoij, en J.W. Duyvendak. 2006. *Een Amsterdamse benadering. Vooruitkomen, samenleven en thuis voelen in Nieuw West. Verslag van een onderzoek*. Amsterdam: Bureau Parkstad.
- Michon, Laure, en Floris Vermeulen. 2009. "Organizing for Access? The political mobilization of Turks in Amsterdam." *Turkish Studies* 10:255-275.
- Paxton, Pamela. 2002. "Social Capital and Democracy: An Interdependent Relationship." *American Sociological Review* 67:254-277.
- Plaggenborg, Tim. 2008. "Slotervaart in de knel met het vrijwillige middenveld." in *Afdeling Sociologie*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.
- Putnam, Robert D. 1994. *Making democracy work: civic traditions in modern Italy*. Princeton: Princeton University Press.
- . 2000. *Bowling alone: the collapse and revival of American community* New York: Simon & Schuster.
- . 2007. "E Pluribus Unum: Diversity and Community in the Twenty-first Century." *Scandinavian Political Studies* 30:137-174.
- Rijkschroeff, Rally , en Jan Willem Duyvendak. 2004. "De omstreden betekenis van zelforgansiaties." *Sociologische Gids* 51:18-35.
- Sampson, Robert J. , Heather MacIndoe, Doug McAdam, en Simon Weffer-Elizondo. 2005. "Civil Society Reconsidered: The Durable Nature and Community Structure of Collective Civic Action." *American Journal of Sociology* 111:673-714
- Schlozman, K. L., B. I. Page, Verba S., en M. P. Fiorina. 2005. "Inequalities of Political

- Voice." Pp. 19-87 in *Inequality and American Democracy: what we know and what we need to learn*, edited by L. R. Jacobs and T. Skocpol. New York: Russell Sage Foundation.
- SCP. 2005. *De sociale staat van Nederland 2005*. Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau.
- . 2007. *De sociale staat van Nederland 2007*. Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau.
- . 2008. *Maatschappelijke participatie in beeld*. Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau.
- Stolle, Dietlind, Stuart Soroka, en Richard Johnston. 2008. "When Does Diversity Erode Trust? Neighborhood Diversity, Interpersonal Trust and the Mediating Effect of Social Interactions." *Political Studies* 56:57 - 75.
- Uitermark, J, en F Van Steenberghe. 2006. "Postmulticulturalisme en stedelijk burgerschap. Over de neoliberale transformatie van het Amsterdamse integratiebeleid." *Sociologie* 2:265-87.
- Vermeulen, Floris. 2008. *Diversiteit in Uitvoering. Lokaal beleid voor werkloze migrantenjongeren in Amsterdam en Berlijn*. Den Haag: NICIS.
- Vermeulen, Floris, en Maria Berger. 2008. "Civic networks and political behavior: Turks in Amsterdam and Berlin." Pp. 160-192 in *Civic Hopes and Political Realities: Immigrants, Community Organizations and Political Engagement*, edited by S. Karthick Ramakrishnan and Irene Bloemraad. New York: Russell Sage Foundation Press.
- Vermeulen, Floris, en Tim Plaggenborg. 2009. "Between Ideals and Pragmatism. Practitioners Working with Immigrant Youth in Amsterdam and Berlin." Pp. 199-218 in *City in Sight. Dutch Dealings with Urban Change*, edited by Jan Willem Duyvendak, Frank Hendriks, and Mies Van Niekerk. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- WRR. 2005. *Vertrouwen in de buurt*. Amsterdam: WRR/Amsterdam University Press.

APPENDIX

Type stichtingen en verenigingen die zijn meegenomen in de selectie (KvK omschrijving)

Algemeen maatschappelijk werk
Arbeidsbemiddeling (geen overheid)
Atletiek
Banenpools (werkgelegenheidsprojecten)
Baseball- en softbalverenigingen
Basisonderwijs voor leerplichtigen
Basketbalverenigingen
Bejaardenverenigingen
Boksverenigingen
Brede welzijnsinstellingen
Crematoria, mortuaria en begraafplaatsen
Dagverblijven voor jeugdzorg
Dienstverlening voor kunstbeoefening en organisatie van culturele evenementen
Exploitatie van gemeenschaps- en dorpshuizen, wijkcentra, jeugdgebouwen e.d.
Jeugdzorg waarbij geen huisvesting wordt geboden
Jeugdzorg waarbij huisvesting wordt geboden
Karateverenigingen e.d.
Kunstbevordering
Maatschappelijke opvang voor volwassenen waarbij huisvesting wordt geboden (geen
asielzoekerscentra)
Omroeporganisaties
Ouderverenigingen voor scholen van het basisonderwijs
Ouderverenigingen voor scholen van het voortgezet onderwijs
Overige belangenverenigingen voor specifieke groepen
Overige buitensportverenigingen
Overige gezelligheidsverenigingen
Overige instellingen voor maatschappelijke dienstverlening, advies en informatie
Overkoepelende organen en samenwerkings- en adviesorganen op het gebied van religie en overige
levensbeschouwingen
Politieke organisaties
Productie van radio- en televisieprogramma's
Radio- en televisiedistributiebedrijven
Religieuze organisaties
Sociaal-cultureel werk
Sociale werkvoorziening
Sociëteiten

Specifiek maatschappelijk werk
Sportscholen (geen zeil- en surfscholen)
Uitvaartverzorging
Voetbal
Welzijn ouderen
Woningbouwverenigingen en –stichtingen
Zaalvoetbalverenigingen